ВОЛЬГА ІПАТАВА

Альгердава дзіда

kamunikat
Беларуская Інтэрнэт-Бібліятэка

Вольга Іпатава

АЛЬГЕРДАВА ДЗІДА

Раман

Год 1313. Лозка

Маланка разадрала цёмна-шэрае, набрынялае вадой палатно нябёсаў, гахнула ў недалёкую сасну, і тая імгненна запалала белавата-сінім, страшным полымем.

— Княжыч, хутчэй! — закрычаў лоўчы Драмак, спрабуючы спыніць каня, які ляцеў наперад, прадчуваючы схованку ад дажджу і шалёнага ветру, што тут, на ўскрайку лесу, ажно збіваў з капытоў нават цяжкіх, звыклых да ўсяго княскіх коней. Але Альгерд ужо даганяў яго — тонкі, наструнены небяспекай і насцярожана-захоплены буйным разгулам навальніцы, ён гнаў свайго каня, не зважаючы на тое, што торба з падстрэленай лісіцай мякка калаціла па скураным поршні левай нагі, а калчан з лукам — па правай. Лівень ужо прамачыў наскрозь яго каптан, дабраўся да белай палатнянай кашулі, пад якой па худых ягоных ключыдах деляпаўся драўляны, абабіты серабром крыж, што перад смерцю надзела на любага сына княгіня Вольга, цурком ліўся па сцёгнах.

— У селішча!— спрабаваў крыкнуць лоўчы, але вецер ударыў яго ў грудзі так шалёна, што ён захлынуўся і, закашляўшыся, сагнуўшыся, толькі тузануў свайго каня за лейцы ўправа, каб ён павярнуў да нізенькіх хатак, што збіліся паміж двух вялікіх узгоркаў недалёка ад лесу.

Дарога, рабрыста-цвёрдая ад засохлай чырванаватай гліны, па якой яны толькі што праехалі, цяпер, за некалькі імгненняў запоўненая да каляін мутнай, з жоўта-белымі грабеньчыкамі вадой, распаўзалася, як цеста, пырскала брудам і гатовая была, як багна, засмактаць чатырох коннікаў, што выехалі на паляванне з недалёкага адсюль Навагародка раніцай, а цяпер не маглі вярнуцца дадому. Яны з цяжкасцю, выбіраючы тупкія травяністыя, з моцным карнявішчам кавалкі дарогі, па якіх можна было так-сяк перасоўвацца, дабраліся нарэшце да селішча, якое напачатку здавалася зусім блізкім. Лівень стаяў сцяной,

схаваўшы і лес, з якога яны толькі выбраліся, і аколіцу, і нават само селішча, дзе хаты з вокнамі, зацягненымі бычынымі пухірамі, выглядалі, як сляпыя старцы-валачобнікі, што, трымаючыся адзін за аднаго, выйшлі на вуліцу.

— Адчыняй!— закрычалі коннікі ў адзін голас, паспешліва злазячы з коней і прасоўваючыся скрозь вузкую разьбяную браму агароджы, якая акружала вёску.

— Адчыняй, ваўкалак! — загрымеў Драмак, калоцячы па клямцы крайняе хаты, якая выглядала большаю і зграбнейшаю за іншыя. Дзверы былі замкнёныя, і гэта здзіўляла — звычайна, нават калі няма гаспадароў, хату не зачыняюць, хіба ад злое сілы вешаюць над дзвярыма абярогі: падкову, вянок часнаку ці пук святаянніку.

Княскія слугі спяшаліся, узносячы ціхія малітвы Перуну. А то яшчэ прастудзіцца, падхопіць якую Трасцу малады Альгерд, сын вялікага Гедзіміна, які разам з бацькам і братамі прыехаў у Новагародак. Княская сям'я не была ў ім ўжо сем гадоў, з таго часу, як у вялікую княгіню Вольгу ўчамерылася Паляндра, яцвяжская багіня смерці. Кажуць, сталася тое пасля таго, як княгіня ўдарыла яцвяжанку Кудрысу, што служыла ў яе пакаёўкай і захавальніцай куфраў, а тая была родзічкай яцвяжскага вярхоўнага вешчуна...Страшны ў гневе Гедзімін — торкне свой указальнік-палец у вінаватага, скажа слова — і валакуць небараку на стайню, пад лазіны альбо і на смяротнае пакаранне.

Але дзверы не адчыняліся, а выбіць іх не ўдалося — моцныя, як у крэпасці, былі яны з тоўстых дошак, з разьбянымі знакамі багоў. Трэба было б ехаць далей, але наступная хата была зусім лядашчай — маленькая, скошаная набок. Ды тут заўпарціўся і Альгерд:

— Чаму хата замкнёная? Хто тут жыве?

Можна было і не пытацца — дзядзька Нячай ужо шапнуў загад слузе Лотышу, і той валок з суседняе хаты

спалоханага зямяніна ў каравай кашулі да каленяў, падпаясанай вяроўкай, у драных портках.

— Хто тут жыве і чаму яго няма ў хаце? — грозна запытаўся Драмак, стараючыся, каб па ягонай галаве не цурчэла дажджавая вада. — Мо злыдзень які?

— Вазьмі мяне Кадук, калі я абылгу суседа! — зачасціў той. — Жыве тут каваль Вольжыч, дабрадзейны слуга баярына Рацібора, а той верна служыць князю Гедзіміну, хай 'берагуць яго Род і парадзіхі!

— Ды дзе ён зараз? Бачыш, якія ў яго госці? Сам малады княжыч Альгерд завітаў, а гаспадара як касны[1] высмакталі!

Смерд затросся, нібыта яго схапіла за каршэнь сама Трасяніда:

— Дык жа ён у кузні ў сваёй... Вунь там! — ён паказаў за хаты, але, хаця дождж трохі сціх, усё ж нічога нельга было разгледзець у навакольнай каламуці. — Ён жа з яе не вылазіць.

— Прывесці сюды! Зараз жа! — ткнуў яго кнутом Драмак, але Альгерд спыніў лоўчага:

— Самі падыдзем. Ніколі не бачыў кузні.

— Княжыч, ды мы ж тут загрузнем! — спрабаваў угаварыць яго Нячай, але Альгерд, нягледзячы на ўгаворы і на тое, што каптан яго набрыняў, русыя валасы прыліплі да лба, а поршні чмякалі пры кожным кроку, пашыбаваў за хату. Адразу за вуглом яны ўбачылі дарожку, акуратна выбрукаваную каменнем. Адчулі пах дыму — але не таго, лёгкага, з прысмакам бярозы, які ідзе з лазні, а цяжкога, з копаццю, з гарам, ад якога ў непрывычнага чалавека цямнее ўваччу. Наблізіўшыся да вялікага будана, сплеценага з лазін, якія там-сям пусцілі пругкія зялёныя парасткі, пабачылі, што з усіх адтулін кузні ідзе дым, а з дзвярэй вылятаюць вогненныя пырскі. Але княжыч упэўнена, як чалавек, які ўсюды пачувае сябе як у сваёй хаце,

увайшоў у будан, а следам і ўсе трое служкаў.

Мужчына — невысокі, але жылісты, падобны на сукаваты, моцны дубок, што вырас на ўзлеску, стаяў да іх бокам, раздзімаў горан. Ён быў без кашулі, у шэрых, дзе-нідзе прапаленых портках, смуглявае яго цела ільснілася потам, цёмна-шэрыя вал асы віліся колцамі. Дзяўчынка гадоў чатырнаццаці, у зрэбнай кашулі, трымала ў адной руцэ малаток, у другой абцугі, у якіх быў заціснуты чырвоны распалены брусок з абрысамі дзіды. На ейнай галаве блішчэў жалезны абручык, тварык, перапэцканы сажай, быў засяроджаны і нахмураны. Яна прымервалася ўдарыць па вогненным бруску, але, убачыўшы нечаканых гасцей, здзіўлена апусціла абцугі. Каваль імгненна пакінуў горан, рэзка павярнуўся да людзей, што прыйшлі ў яго кузню, нібыта гатовы быў да абароны. Ён быў прыгожы — роўны нос, прадаўгаваты разумны твар, на якім дапытліва свяціліся рэдкай акрасы фіялкавыя вочы з затоенай хітрынкай і цвёрдасцю ў глыбіні бліскучых зрэнкаў. Твар гэты жыў сам па сабе, нібыта галава кніжніка, што цэлыя ночы праводзіць над старонкамі рукапісаў, была насаджаная на цела воя.

— На калені, смерд!— загудзеў Драмак.— Перад табой сам княжыч Альгерд! І мы, ягоныя слугі, — дадаў ён цішэй, але з невымернай ганарлівасцю, паклаўшы руку на похвы з мячом, нібыта перад ім быў атрад вояў, а не звычайны вясковы каваль са сваёй дачкой.

Тое, што дзяўчынка была дачкой каваля, не выклікала сумненняў — тыя ж фіялкавыя вочы, той жа прадаўгаваты твар. Ды прыгажуняй яна не выглядала — нос быў кірпаты, вусны занадта пульхныя, а тонкая постаць падлетка яшчэ не надта выструнілася, нібыта яна толькі выпаўзала з шэрага кокана мятлушкі, крылцы якой, гатовыя заззяць вабна-пераліўным бляскам, пакуль яшчэ неабсохлыя, скручаныя ў патлатае ахвосце.

Але смерд толькі нізка схіліўся перад падлеткам, ад чаго доўгія яго кудзеры закрылі твар, а на правым плячы абазначыўся след ад блізны — звілісты шырокі

рубец губляўся пад лапаткай.

— Рады вітаць цябе, княжыч, — сказаў ён ласкава, але спакойна. — Ты таго не памятаеш, але трымаў я цябе перад сабой на кані, калі імчаўся прэч ад крыжакоў.

— Ты?— разгублена перапытаў Альгерд.— Але я не памятаю цябе!

Бізун, якім Драмак хацеў агрэць няслушніка, застыў у паветры — варта не верыла сваім вушам. А каваль працягваў — гэтак жа спакойна, прыязна, нібыта гутарыў не з патомным княжычам, а з суседам:

— Калі хочаш, раскажу. Але спач атку хадзем у хату, бо на табе ўжо каптан ажно дыміцца...

Сапраўды — падышоўшы блізка да агню, Альгерд не заўважыў, што адзенне на ім закурэла.

— Я хацеў пабачыць, як робяць мячы, — сказаў ён нібы апраўдваючыся. — Таму і ўлез да цябе няпрошаны.

— Княжы сын усюды жаданы госць. Але спачатку абсохні, а пасля ўсё табе пакажу. Хадзем! Лозка, ану хутчэй!

Дзяўчынка кінулася да выхада — мільганулі чорныя ад сажы пяты, матлянулася каса.

Калі паляўнічыя зноў падышлі да хаты, там, праз широка расчыненыя дзверы, убачыўся стол на покуце — на жоўтай яго паверхні стаялі гладышы, драўляныя тарэлы з печывам, а каля печы летала Лозка.

— Падай княжычу гарачага адвару ды мёду туды налі! — загадаў ёй бацька. — А вы ідзіце ў хату, я сам завяду коней у хлеў, — каваль спрытна ўзяўся за аброць аднаго з коней, павёў яго за сабой. Астатнія, адчуўшы хуткае прыстанішча ад непагадзі, пакорліва пайшлі за ім, нібы кураняты за квактухай.

— Што робіцца з коньмі, ахавай нас Род і парадзіхі! — шапнуў Лотыш. —Ён чараўнік, няйначай!

— Кавалі знаюцца з Дамавікамі, тыя ім — лепшыя памочнікі, — непрыкметна для сябе паніжаючы голас, прагудзеў лоўчы.

Дзядзька ж Нячай, нічога не сказаўшы, пайшоў у хату першым і, садзячы за стол свайго выхаванца, якога хутка пераапрануў у сухую кашулю і порткі каваля, чэпкім позіркам абмацваў усё навокал: і чыста выскрабеную падлогу, і печ з чырвонай стужкай вакол коміна, і бажніцу, адкуль то грозна, то абыякава зіркалі старыя багі, сярод якіх ён са здзіўленнем прыкмеціў і драўляны складзень з Багародзіцай, Ісусам і святым Міколам. Княжыч жя са. здзіўленнем глядзеў на дзяўчынку, якая паспела пераапрануцца ў святочную, з вышыўкай кашулю, адмыць твар ад сажы і цяпер, ад хвалявання расчырванеўшыся, ставіла на стол едзіва — яе рухі былі такія спрытныя і хуткія, што здавалася, нібыта нехта — ці не той жа спрыяльны да каваля Дамавік?— носіць маладую гаспадыню па хаце. Слугі ў княскіх пакоях у параўнанні з ёю падаліся цяпер марудлівымі, як асеннія мухі.

Яшчэ падлетак, што толькі выштукоўваўся ў мужчыну, шаснаццацігадовы Альгерд, аднак, быў не па гадах мудры і назіральны. Можа, дапамог яму ў тым лацінянін Францыск, як і вучыў хлопца мовам лацінскай і грэчаскай, а таксама дзядзька ягоны Нячай — мудры паляўнічы і стралок. Але найперш вучыўся ён у бацькі, Гедзіміна, што браў сыноў з сабой у баявыя паходы, хаця былі тыя зусім дзяцьмі, каб на свае вочы бачылі яны, як задуманае ў ціхай зале замка ваеннае змагарства здзяйсняецца на раўніне, каля ракі ці лесу, прыносячы княству ваенную славу, а часам і ганьбу. Страляць з лука ці кідаць дзіду вучыўся хлопчык яшчэ з тых часоў, калі толькі змог трымаць у руцэ зброю — спярша дзіцячую, амаль цацачную, пасля ўсё цяжэйшую.

Першы дотык да зброі запомніў ён на. ўсё жыццё. Дзядзька Нячай вывеў яго на сцяну замка, дзе чакаў іх стары жрэц Галігін, і ўклаў у тонкія пальчыкі княжыча лук, паказаўшы, як прыціскаць луку да грудзей і як

класці на цеціву стралу. Ад нядаўна ссечанай ляшчыны, сагнутай у дугу, пахла соладка і свежа, валасяная цеціва тоненька трымцела, адгукаючыся на веснавы вецер, што роўна і неадольна дзьмуў у спіну, а страла заканчвалася птушыным — як ён дазнаўся пазней, сарочым — пяром, чорны пушысты падбой на ёй няспынна трапятаў, і ў ім таксама нешта адгукнулася і на гэты красавіцкі, з першым зялёным пухам на дубах дзень, на жоўтыя коцікі вербаў пад каменнай сцяной, дзе дзумкалі пчолы, і на дзіўныя словы замовы, што чытаў вялікі жрэц, сівая барада якога таксама целяпалася па ветры, а жвавыя пранізлівыя вочы праядалі наскрозь. Дрыжыкі прайшлі тады па ягонай спіне, ён хацеў заплакаць, але дзядзька зірнуў на яго з усмешкай, якая падбадзёрвала, дапамог нацягнуць цеціву, і яны разам пусцілі стралу. Яна, падхопленая ветрам, паляцела роўна, проста ў сіняе неба, і там раптоўна знікла, нібы растварылася ў ласкавых сонечных праменнях. А стары жрэц таксама палагоднеў, паклаў яму руку на галаву і прадказаў, што будзе ён вялікім воем...

...Тое трапяткое пачуццё, з якім ён сачыў за стралой, а таксама таемнасць грозных, незвычайных слоў засталіся ў яго душы, і цяпер яны разам усплылі і прымусілі нешта ў ёй зварухнуцца. Усе ў гэтай хаце раптам падалося яму незвычайным: магутныя бярвенні сцяны з пучкамі зеленаватага моху, комін, за якім, здавалася, цікавалі за ім вочы Дамавіка, жоўты мёд, у якім застылі мутныя лускавінкі воску і ад якога ішоў пах лета і спякоты, і шустрая, як вавёрка, дзяўчынка, што рабіла недзявочую працу — кавала дзіды. Ён узіраўся ў яе — звычайны тварык, з шырокімі русымі брывамі, з дробнымі, як у мышкі, белымі зубамі. Вось толькі колты на ёй адмысловыя — з тонкай філігранню, яны целяпаюцца ў вушах, аднак кідаюць на гэты звычайны твар нейкі патаемны водбліск... Яна злавіла ягоны позірк, шырока ўсміхнулася — як абдало княжыча гарачай хваляй, і папярхнуўся ён гарачым грушавым адварам, моцна закашляўся.

— Дык просты каваль, а як баярын жыве — мяса ўлетку

мае, і на медавуху не бедны! — едка заўважыў Драмак, прагна аглядаючы стол, на якім у тарэлах ляжала каўбаса з белымі крапінкамі сала, варанае мяса, салёныя грузды і дробна парэзаная рэдзька.

Лоўчы, не чакаючы гаспадара, пацягнуўся да стала, але княжыч адмоўна пахітаў галавой:

— Пачакаем гаспадара. Як яго? Вольжыч? З чаго імя такое?

— Тата мой у гонар вялікай княгіні Вольгі быў хрышчаны, — падала голас дзяўчынка.

— Маёй маці?

— Так, княжыч. А тату не чакайце, выпіце хутчэй медавухі, а то прычэпіцца да вас Трасца альбо Паветрыкі[2].

Альгерд, памарудзіўшы, узяўся есці, за ім прагна зачвякаў Драмак. Лотыш і Нячай перакулілі драўляныя чары-брэцьяніцы амаль адначасна і дружна захрабусцелі рэдзькай.

Вярнуўся каваль. Ён узяўся быў дапамагаць дачцэ, але Нячай паказаў яму на месца побач з сабой. Драмак жа, угрызаючыся ў барвова-карычневую, сухаватую каўбасу, зняважліва зіркнуў быў на смерда, але тут жа спахапіўся, угнуў галаву ў плечы — разумны не па гадах княжыч угледзіць нешта непаважнае да ягонага жадання — бяда!

— Дык раскажы, як сталася, што ты, каваль, выязджаў на ратнае поле?— нарэшце запытаўся княжыч.— І чаму апынуўся блізка ля князя?

Каваль стаў расказваць. І з кожным ягоным словам на твары прысутных выяўлялася ўсё болей цікаўнасці, а пагардлівая ўхмылка на вуснах Драмака змянілася на разгубленую.

— Мой бацька — баярын Рацібор,— казаў каваль.— А маці — простая жанчына, са смердаў. Але жрэц ніколі

не абводзіў іх вакол свяшчэннага дуба — сталася тое на Купальскую ноч, і ў нашым селішчы мне, малому, толькі ўзрадаваліся: болей людзей — болей вояў. А я рос моцным. Маці мая пару разоў хадзіла да Рацібора, ён загадаў паставіць ёй добрую хату і даў жменю літоўскіх дзінараў[3]. На тыя грошы яна аддала мяне ў вучобу да каваля, дзе я і навучыўся каваць мячы і дзіды.

— А імя тваё чаму Вольжыч? — настойліва запытаўся Альгерд.

— А Рацібор неяк прыязджаў у селішча, дык загадаў мяне, дваццацігадовага, ахрысціць і, калі ў княстве Пагоню аб'яваць, узяць мяне ў войска. Якраз тады твой бацька ажаніўся з княгіняй Вольгай, дык мяне і назвалі — Вольжыч. Я прывык, ды і людзі нашы таксама. Раней жа мяне клікалі Таўкачом, бо надта тоўкся я ў матчыным жываце. І калі пайшло наша войска на крыжакоў, бацька мой, як навагародскі баярын, мусіў увесь час каля князя Давыда аціраццa, а той жа — зяць самога Гедзіміна.

— Дык чаму тады Рацібор, раз прызнаў цябе, не пакінуў у войску?

— Ён-то пакідаў, але я не схацеў. Люблю свой дом, сваю кузню.

— Ты што, добраахвотна застаўся смердам?! — не паверыў сваім вушам Нячай.

— Рацібор загадаў выдаць мне ахоўную грамату, каб у яго ўладаннях не чынілі мне ніякага ўціску, і не чапае мяне ніхто — ні цівун, ні княжы зборшчык. Нават пазалетась, калі была галадуха і вялікі князь Віцень хадзіў на Прусы[4], каб хлеб здабыць — і тады не чапалі. Я сам усё, што меў, людцам аддаў. Але багі мне таксама даюць — застаўся голы, як стары венік, усё ж за два гады зноў падняўся…

Ён расказваў пра сечу з крыжакамі ў Жамойці, калі тыя было зусім адолелі ліцвінаў і дзе малады тады яшчэ князь Гедзімін сам падхапіў харугву, пра Рацібора, які

адным ударам адсек галаву слаўнаму на ўвесь Ордэн рыцару Хэльмуту...

Княжыч слухаў, але позірк яго раз за разам вяртаўся да Лозкі.

Перапэцканая сажай дзяўчынка, азораная таямнічым водбліскам агніска, што абцугамі трымала распаленую, чырвоную, з чорна-шызым кантам дзіду, з першага позірку закранула ў душы нешта патаемнае, даўняе — і страх перад вешчуном, які знаўся з чужымі, страшнымі альбо прыветнымі істотамі, недасяжнымі для іншых, і захапленне ад прасторы, у якой знікала страла, і яшчэ многае, аб чым ён і сам не ведаў. Нават цяпер, разгледзеўшы яе як след, ён не мог пазбавіцца пачуцця ейнай таямнічасці — колты ў вушах і абручык на галаве надавалі бляску яе вачам — фіялкавыя, як у бацькі, яны прыцягвалі да сябе юнака, і ён не зважаў на танклявую, трохі яшчэ нязграбную постаць і чорныя пяткі, якія так і мільгалі па хаце. Ён амаль не слухаў, калі каваль стаў апавядаць пра тое, што спачатку меў дзвюх жонак, ды пасля хрышчэння другую аддалі зямяніну Вавілу. А як заўдавеў, больш нікога не захацеў — тая, ведзяніца[5] Казелька, так і засталася самай любай...

Але паляўнічым гэта было ўжо нецікава, і Нячай дакрануўся да Альгердавага пляча:

— Час нам ехаць, княжыч. Сагрэўся ты, ды і мы трохі падсохлі. У замку, нябось, затрывожыліся.

Але Альгерду не хацелася паднімацца, ускокваць на каня і, вязнучы ў чырвонай, тлустай гліне, адна за адной мераць такія цяжкія цяпер вёрсты да Навагародка. Прыемна-радаснай усхваляванасцю білася ў ягонай душы лёгкая, подбегам, паходка Лозкі, яе хуткі, трошкі спадылба позірк, шырокія русыя бровы, а таямніча-чырвонае вогнішча ў кузні, што знізу падсвечвала яе тварык і пра якое ён узгадваў раз-пораз, надавала ўсяму, што было з ёю і ў ёй, нейкую глыбінную, грозную сілу, і, змешваючыся, трывожыла яго і неадольна прыцягвала...

Гедзімін любіў сына, але танклявы, русавалосы і задумлівы хлопчык часам бянтэжыў нават яго сваімі недзіцячымі пытаннямі і цікаўнасцю да тых праяў жыцця, якія наместнік Віценя, а з нядаўняе пары і вялікі князь, абмінаў, як камяні на шляху, не задумваючыся. Які той Ірый, куды пасля смерці пойдзе чалавек, для чаго ён прыходзіць на зямлю і нашто варагуе адзін з адным: дробны — за дзялянку ці хату, вялікі — за княства ці паўсвету — усе гэтыя сынавы пытанні Гедзімін раздражнёна перакідваў жрацу Галігіну, але было відно, што княжыча тыя адказы не задавальняюць. «Чамучкам» празвалі Альгерда пры двары, таму, падрастаючы, ён задаваў пытанняў усё меней і ўсё больш старанна скакаў на кані, ссякаючы на ляту лазіну, ці тузаў лук, стараючыся, каб стрэлы ляцелі ў сярэдзіну намалянага вапнай кола.

Зараз, у свае гады, ён умеў тое, што павінен умець вопытны вой, які палову жыцця праводзіць у паходзе — крэмнем імгненна высечы агонь, запаліць пад дажджом вогнішча, сустрэцца з ворагам і ўдарыць першым. А яшчэ шмат разоў бачыў ён, як загрудкі бяруцца між сабой паны-рада, шукаючы лепшае рашэнне для будучага бою, як перакідваюць на стале ці на мапе каменьчыкі, што азначаюць ратнікаў ці конных і як, раптоўна перамяшаўшы чорныя ці шэрыя галышы, па-іншаму раскладвае Гедзімін тое каменне. Вучыўся таму княжыч, і ўжо колькі разоў выказваў і сваё меркаванне, куды паставіць лучнікаў, а дзе схаваць конныя атрады, што ў патрэбны час вылецяць з засады і ў абцугі возьмуць ворага.

Ад добра напаленай печы ішоў лёгкі, цёплы, нейкі ўтульны дух, зёлкі, што віселі па сценах, прымешвалі да яго свой тонкі водар, а грозныя і няўмольныя вочы багоў, што раней зіркалі зверху, з бажніцы, цяпер палагоднелі, глядзелі спагадна і прыязна.Усміхаўся трошкі велікаваты, з выразнымі вішнёвымі вуснамі рот Лозкі.

— Ты, Лотыш, едзь дадому, а мы ўтраіх тут застаемся, — раптоўна распарадзіўся Альгерд.

— Княжыч...— перасцерагальна загудзеў быў лоўчы, але Альгерд спакойна ды ўладна зірнуў на яго:

— Заўтра раніцай і будзем дабірацца. Можаце тут сушыцца, а я пайду з кавалём у кузню. Сказаў жа — ніколі не бачыў, як робяць дзіды! Так і перадай бацьку: пераначую ў каваля! — зноў уладна загадаў ён Лотышу.

Нячай і Драмак пераглянуліся, шырокі, як у качкі, нос лоўчага заторгаўся, нібы яго душыла задуха. Нячай жа ўхвальна ўхмыльнуўся.

— А калі вялікі князь дасць нам тарбачоў за твае свавольства?

— Не дасць. Ён мне колькі казаў, каб часцей у збройную хадзіў і вучыўся, якія дзіды ды бадáны чужынцы робяць.

— Ну што ж, княжыч, твая воля. Толькі не кажы пасля князю, што я цябе не папярэджваў, — прагудзеў Драмак. — Можа, разам з табой пайсці ў кузню?

— Ды ўжо займайся коньмі ды сушыся. А то і праўда Ліхаманка ўзбярэцца на плечы ды замучыць, — перабіў яго Нячай. Яму відавочна падабалася, што ягоны выхаванец бярэцца на дарослага, што ў яго голасе гучаць загадныя ноткі.

— Пакажаш мне, як робяцца дзіды? — звярнуўся Альгерд да Вольжыча, і той радасна затрос галавой:

— Ды ўжо ж, княжыч, усё пакажу, што ўмею.

— А ўвечары ён нам і казку раскажа, — зноў падала голас Лозка.

— Сціхні! — пагразіў ёй Вольжыч, і яна тут жа змоўкла, зноў пабегла да печы завіхацца.

— Ды без яе я не змагу, таму што дзьмухаць у мяхі трэба некаму, а ў яе яшчэ грудзі слабыя, — патлумачыў ён княжычу, і той, згаджаючыся, кіўнуў галавой.

Калі каваль і малады княжыч выходзілі з жытла, неба

на ўсходзе трохі раз'яснілася, дождж суцішыўся, але за кузняй, як і раней, грувасцілася чорна-шэрая, грозная хмара, і па-ранейшаму зацягнены былі заслонай непагадзі хаты селішча.

Лозка, якая паспела надзець старую кашулю, дагнала іх каля будана, легка слізганула следам, хутка распаліла вуголле, ужо задымленае і згаслае, падала княжычу зрэбны мех з дзіркамі замест рукавоў, шырокі скураны пас, а таксама палатняную повязь, каб не захілялі твар валасы.

— Дык што табе каваць? Баявую сякеру з наканечнікам, нож ці дзіду?

— Тое, што яна пачала рабіць. Хай пры мне даробіць.

— Дык дзіду?

— Дзіду.

— Ну што ж, бярыся, дачка.

— Вой, тата!

— Што «вой» ды «вох»! Давай, а то княжыч угневаецца!

Дзяўчынка нехаця падышла да кавадла, а Вольжыч усеўся на зямлю каля двух вялікіх скураных мяхоў з драўлянай адтулінай-свістулькай на канцы аднаго з іх.

— Я пабуду ў падручных, а пасля і сам папрацую,— растлумачыў ён.

Дыханне мяхоў, шумнае, глыбокае, хутка раздзімала агніска, а Лозка схапіла абцугамі чорна-шэры кавалак астылага жалеза і кінула яго на вуголле.

— Крыца, якая тут недалёка, пад Іржавым балотам, занадта мяккая, я прывожу частку з-за рэчкі, — патлумачыў каваль, адарваўшыся ад адтуліны, якую заціснуў пальцамі.

— А тая крышыцца, дык тата свой сплаў робіць, —

трошкі спадылба зірнуўшы на княжыча, уставіла сваё Лозка.

— Сціхні ты! — зноў азваўся бацька. І паскардзіўся княжычу:

— Расце без маці, без сястры, дык і да мужчын у гаворку лезе, ты, княжыч, не зважай на тое. Мой памочнік захварэў, а яна ўзрадавалася і ўжо з кузні не вылазіць. Здольная — як за што возьмецца, не адступіцца, пакуль да ладу не давядзе. Першыя сваты ўжо прыязджалі.

— Ой, тата! — Лозка адвярнула твар, засаромелася. Альгерд раптоўна адчуў, што да спіны ў яго агідна прыліпае кавалёва кашуля — ад дажджу не ўбярог мех, накінуты на галаву.

-— Усё ж у яе баярская кроў, а ты дзеўчыну да такой чорнай справы прыставіў, — не ўтрымаўся ён ад папроку. — Сватоў гэта не адпрэчвае?

— Ды не. Я ж чалавек грашавіты, а яна як замуж пойдзе, дык адмые пяты ад сажы. Можа, і баярыняй стане, калі Род і парадзіхі паспрыяюць.

— Тата! — з адчаем крыкнула Лозка, адскочыўшы ў кут будана і засланяючы твар прапаленым рукавом кашулі.

— Каб застаўся воем, дык і да баяр бліжэй бы стаяў, — разважліва сказаў Альгерд, па-ранейшаму адчуваючы спіной, што ад расчыненых дзвярэй цягне халоднай вільгаццю.

— Бачыш, княжыч, ёсць у мяне адна загана — люблю я медавухі паспытаць. А ў паходзе таго вою не дазволена. Дык, калі душу няма чым парадаваць, нашто лезці вышэй?

Выразныя вочы каваля зноў зірнулі на дачку з любасцю і нейкай вінаватасцю, але ён тут жа спахапіўся:

— Хадзі сюды, Спешка-Спарышка ты мая, не злуйся. І мне не языком мянціць, а рабіць трэба. А то крыца

застыне.

Ён з апантанасцю схапіўся за мяхі, і праз некалькі хвілін дзяўчынка па ягоным знаку выхапіла з барвова-сіняватага вуголля ярка-чырвоны кавалак металу, кінула яго на кавадла. Запахла гарам, а яшчэ ядлоўцам, якім, мабыць, падпальвалі агніска. Пасля, перакінуўшы абцугі ў левую руку, Лозка ўзяла малаток і звонка, як гуляючы, пачала біць па вязкай распаленай загатоўцы. Бацька пільна сачыў за кожным ейным рухам, але маўчаў. Маўчаў і Альгерд, хаця кожны ўдар, якім Лозка плюшчыла гарачае жалеза, адгукаўся ў ім, як рэха. І рэха, што ляцела адсюль, таксама вярталася ў кузню — трохі запозненыя, ужо не звонкія, а глухія ўдары нібы штурхаліся ў сцены будана звонку.

Дзяўчынка, спачатку ўся наструненая, збянтэжаная, цяпер нібы забылася на ўсё — яна ўтаропілася ў сваю работу і, ссунуўшы шырокія бровы, роўна дыхаючы, гакала малатком па кавадле. Пасля ўзяла іншы, меншы малаточак і стала абіваць краёчкі пацьмянелага ўжо трохкутніка.

— Стыне жалеза, дай падагрэем, — загадаў Вольжыч і зноў узяўся за мяхі — раздзімаючыся і ападаючы, яны гналі паветра на вуголле, па якім папоўз шэры попел, і зыркае, гарачае, вясёлае полымя зноў узвілося ўвысь, водбліскамі кладучыся на шырокія русыя бровы і чысты лоб Лозкі, абвязаны ручнічком, на яе прапаленую кашулю і. рукі, што чэпка трымалі малаток і абцугі.

— Адпачні! — не вытрымаў Альгерд. Ён бачыў, што на скронях Лозкі па ручнічку папаўзлі вільготныя плямы, дыханне пачасцілася. Але яна глянула на яго як бы здаля:

— Не, княжыч, раз тата загадаў, то будзе табе дзіда.

...Узорысты, як ліст алешыны, плаўна пераходзячы з акруглага ў тонкае вастрыё, чырвоны наканечнік дзіды ляжаў перад княжычам.

— Ну як, княжыч? Як мая Спешка-Спарышка робіць?

— Прыгожая дзіда. Толькі ж яе ў бітве трэба праверыць.

— А цяиер і я паспрабую, толькі ці зможаш ты, княжыч, у мяхі дзьмуць? — загаварыў Вольжыч.

— Я паклічу, тата, ягоных слуг, — азвалася Лозка.

— Ды яму самому ... колькі табе, княжыч?

— Ужо хутка семнаццаць, — Альгерд пачырванеў.

— Семнаццаць? Трохі ты танклявы, але ж, нябось, у сечы ўжо быў?

— Быў, летась у Прусіі.

— Дык паспрабуй, княжа, нашага хлеба. Работа кавальская для княжыча не ганебная, нас, кавалёў, Пярун любіць і спрыяе ў рабоце. Але, можа, і сапраўды слуг паклікаць? Ану, дачка, кінь яшчэ паленцаў!

Альгерд не адказаў, моўчкі пайшоў да мяхоў, сеў на зямлю, асцярожна прымерваючыся да адтуліны. Дзьмухнуў што было сіл.

Мяхі азваліся ціхім гудам, паветраная хваля прайшлася міма вогнішча.

— Дай яшчэ пакажу, княжыч.

Але хлопец упарта прымерыўся і дзьмухнуў яшчэ. На гэты раз вуголле ўскалыхнулася, слабы еіні агеньчык успыхнуў пад паленцамі.

— Ну дык начнём? — прапанаваў каваль, пайшоў да кавадла, дастаўшы з мяха новую железную ляпёху — шэрую, з абпаленымі краямі. Лозка адышлася ў кут, села на нізкую лаву, развязваючы ручнічок на галаве.

...Княжычу не хапала дыхання, так што ў нейкі момант ён амаль задыхнуўся. Але ўпарта, да цемнаты ў вачах, працягваў дзьмуць у драўляную трубку, і нарэшце каваль, крыкнуўшы яму «Досыць!», але не перапыняючы дробны, часты грукат малаточка, стаў

завяршаць сваю работу. Рухі ягоныя былі дакладна вывераныя, і радасна было глядзець на тое, як весела, нават зухавата пазваньвае ён малаточкам, як пяшчотна, ледзь улоўна чаруе над жалезам.

Ягоная дзіда была трохкутнай — рэзкая, вастрэйшая, чым у дачкі, яна здзіўляла вока ўмельствам, з якім роўна, як намаляваныя, былі адточаны краёчкі, а ўнутры трохкутніка са здзіўленнем убачыў княжыч першую літару свайго імені і не мог стрымаць вокліча захаплення.

Каваль шырока ўсміхнуўся і схіліўся ў паклоне:

— Мы з дачкой просім цябе прыняць у падарунак абедзве дзіды.

— Я заплачу, — пачаў быў Альгерд, але каваль адмоўна пахітаў галавой:

— Прашу цябе, княжыч!

— Добра. Але я таксама аддзячу табе.

— Ты ўжо аддзячыў. Усё жыццё буду памятаць, як мы разам рабілі дзіду.

— Хай паляжыць да заўтра, — распарадзіўся княжыч.

— Дзіду спярша трэба асвяціць! — азвалася Лозка. Яна стаяла побач, і, хаця княжыч стараўся не паварочвацца да яе, яму хацелася глядзець на вабную ўсмешку, на велікаваты рот з вішнёвымі вуснамі і касу, якую дзяўчынка церабіла ў пальцах, нібы шматок кудзелі, узіраючыся ў дзіду, выкаваную бацькам.

Каваль прамаўчаў, толькі запытальна падняў вочы на княжыча. Той згодна кіўнуў — вярхоўны жрэц заўсёды тварыў абрады над новай зброяй, якая паступала ў княскую скарбніцу. Але Лозка зноў умяшалася:

— Недалёка адсюль свяцілішча Асвінаў[6]. Усе кажуць, што траўніца Жывена, бабка баярына Рацібора, якая жыве там, мацнейшая за вашага прыдворнага вешчуна.

— Сціхні ты! — цыкнуў на яе каваль, але тым не менш падхапіў даччыны словы:

— Калі ўжо дарыць табе дзіды, княжыч, то дазволь нам самім і асвяціць іх.

— Ды гэтая... як яе?

— Жывена!

— Яна, выходзіць, і ваша крэўная? Калі баярын — ейны ўнук? Але як гэта — служкі багоў не могуць заводзіць сем'і! — Альгерд пераводзіў позірк з Лозкі на каваля.

Той хвіліну памаўчаў, загаварыў, як бы ўзважваючы кожнае слова:

— У гэтым свяцілішчы жрыцы, калі адбылі сваё, пасля паўналеццея могуць кахаць, бо каханне, а пасля дзеці, якія нарадзіліся ад шчаслівай узаемнасці, — радасць. Там ад жыцця не адракаюцца, тым болей назаўсёды, бо светлыя браты-лекары Асвіны таго не дапускаюць.

— Дык і раскажаш мне пра гэтае свяцілішча. Шмат пра што я ведаю, а вось пра іх не чуў.

— Калісьці свяцілішча было разбуранае, яго і сёння не аднавілі, — зноў загаварыла Лозка. — А зялейніца Жывена там жрыцай была, і казалі старыя людзі, якія яе маладой помняць, што прыгажэйшай за яе не было ва ўсім нашым краі...

Калі яны другі раз выходзілі з кузні, дзень хіліўся да вечара. Дождж аціх, скрозь цёмныя яшчэ хмары на захадзе праступіла сонца, і ўсё навокал — прысадзістыя цёмна-карычневыя сосны над узлобкам направа, густакусцістыя зялёныя вольхі ззаду за кузняй, ля вялікай калюжыны, тупкая сцежка наперадзе, выкладзеная галышамі, — усё ззяла, іскрылася, нібы прырода, абноўленая бурай, радавалася сваёй моцы і стойкасці. Летняе паветра, шматкроць перамешанае вогненнымі калатоўкамі маланак, цяпер было празрыстае і патыхала свежасцю, як чыстая бялізна, калі з марозу ўносяць яе ў хату. З яблынь, якімі

абсаджаная была сцежка, узляталі гарыхвосткі, трасучы ярка-рудымі хвастамі, аранжавымі грудзямі прабівалі паветра заранкі, кругамі лёталі пеначкі-жаўтаброўкі — і ўсё гэта шчабятала, свістала, ціўкала на розныя галасы. Княжычу здалося, што ніколі яшчэ не бачыў ён такога хараства, не адчуваў, як душа яго ўзносіцца высока, услед за вунь той шэрай пішчухай ці жоўтай аўсянкай, што імгненна набіраюць вышыню і з размаху знікаюць у прасторы, напоўненай пахамі, галасамі і свежым цяплом.

Лоўчы Драмак і дзядзька княжыча Нячай, ужо трохі абсохлыя, у адных кашулях і портках, без скураных сваіх каптаноў, чакалі іх ля хаты. Было бачна — яны, як ганчакі, не спускалі вачэй з кузні, гатовыя ўскочыць туды ў любую хвіліну.

— То, можа, мы ўсё ж паедзем дадому? — асцярожна закінуў сваё Нячай.

Ён бачыў, што княжычу не надта хочацца вяртацца ў Навагародскі замак, але трывожыўся, што Гедзімін сурова спытае з іх, чаму яны дазволілі Альгерду начаваць у хаце каваля. Праўда, каваль той быў не просты, а сын Рацібора, тым болей што баярын Рацібор займаў у войску не апошняе месца — ён быў сотнікам, меў ад Віценя падзякі, і Нячай не раз сустракаўся з ім падчас баёў, калі і вялікі князь, і ягоны намеснік, і войскі ўсіх земляў, што ўваходзілі ў склад Вялікага княства, рухаліся на ворага. Але ці праўда ўсё расказанае кавалём? Нячай не ірывык давяраць размовам, таму ён паслаў лоўчага шукаць старасту селішча, і толькі калі той пацвердзіў, што ў каваля сапраўды ёсць ахоўны пергамент, трохі супакоіўся. І ўсё ж — блізіцца вечар, хутка пачнуць валадарыць начніцы[7] і мешы[8], прахі[9] ды паўночнікі[10], а нячыстая сіла, кажуць, асабліва любіць кавалёў. Што, калі Вольжыч водзіцца з ёю? Супраць злыдняў не дапамагае меч ці дзіда, яшчэператворыць іх каваль у ваўкалакаў. Але — зноў супакойваў сябе Нячай — нашто яму тое? Ды і крыжык носяць на грудзях і ён, і дачка...

Аднак Альгерд упёрся на сваім. Мыючы рукі вадой з

мыльным коранем (Лозка імгненна прынесла ручнік з вышытай Жытняй Бабай), ён уиарта адмовіўся ад прапановы:

— Чаго нам так спяшацца? Яшчэ і паслухаем кавалёвы казкі!

— Казкі! — стараючыся схаваць пагардлівасць, гудзеў Драмак, ідучы ўслед за юнаком у хату. — Ты ж воін, слаўны мой княжыч, а не дзіця, яхсое цешыцца ўсялякай небыллю.

— Мой бацька і дасюль любіць слухаць тыя небыліцы, як ты ведаеш! — адпрэчыў Альгерд. — Чаму ж мне будзе тое за сорам?

Драмак сціх. Сапраўды, нават сюды, у Новагародак, узяты стары Зюзя, які баяў казкі яшчэ малому Гедзіміну. І па сёння слухае княская сям'я тыя казкі-небыліцы, калі зімовымі доўгімі вечарамі збіраецца разам у Гедзімінавай спальні-лажніцы. Ляжыць князь на сваім шырокім ложы, заплюшчыўшы вочы, а вакол яго — княжаняты і князёўны: хто ў нагах скруціцца скрутулькай, хто пад бок туліцца, большыя ж на лавах сядзяць, а то і на падлозе, на мядзведжых шкурах. А Зюзя, амаль сляпы, маленькі, крываногі, у падпаясанай тканым поясам вышыванцы, у нязменных дзеравяшках на жоўтых, ссохлых нагах, вядзе-водзіць адно за адным паданні пра трохгаловага Цмока і калінавы масток, пра Попельніка і Вернідуба, пра каралеўну ў залатой лодцы. За акном гудзе-круціць завіруха, прыдворныя паселі пры дзвярах, і, бывае, нехта з іх засне дый храпане так, што ажно здрыганецца дзядок Зюзя на самым цікавым месцы, усе разрагочуцца, а князь толькі махне рукой, не адплюшчваючы вачэй, і болей не дапусцяць санліўца у княжую лажніцу. Так, яшчэ гадоў колькі таму, адлучылі ад казак і лоўчага Драмака, і злаваўся ён за тое невымерна, бо не казкі любіў, а хвіліны, калі князь раптоўна ўставаў з ложа і, пакідаючы дзяцей і княгіню, клікаў стольніка ці чашніка за сабой у стольніцу, дзе загадваў накрыць стол. Салодкія былі тыя брэцьяніцы з медавухай, бо ў такія хвіліны шмат жартаваў Гедзімін, забываўся на параненае плячо і хваробы, што з кожным

годам навальваліся на яго ўсё мацней...

Узгадаўшы ўсё тое, Драмак моўчкі ўлез у хату, дзе ўзяўся карміць паляўнічых сокалаў, кідаючы ім кавалкі ўпаляванага зайца. Астатняе аддаў ён Лозцы, якая разам з бацькам тут жа ўзялася рапальваць агніска, каб на ім смажыць маладога дзіка. Не груцай жа карміць княжыча і ягоных слуг!

Тыя, трохі адпачыўшы, сабраліся ля вогнішча пад вечар, калі Зара-Зараніца закрыла сваім чырвоным падолам сонца і падсохлую траву змачыла раса.

З-за пляцёнкі-агароджы цікавалі за імі ледзь не ўсе жыхары селішча, і дзядзька Нячай не стаў праганяць людзей — хай паглядзяць на маладога княжыча, пачуюць ягоны голас. Нават запрасіў да вогнішча, але ніхто не насмеліўся падысці. Пагалоска аб тым, што Альгерд начаваў у хаце каваля, пойдзе па Навагародскай зямлі, і, можа, нехта з гэтых смердаў, калі прыйдзецца абараняць Навагародак ад ворагаў, захіліць яго ад смертаноснай дзіды. А ваяваць давядзецца нямала, і бывае, што войска ў далёкім паходзе, а тут ломяцца то крыжакі, то галічане. Тады бяруць баявыя сякеры кавалі і аратыя, падлеткі і юнакі.

Так суцяшаў сябе Нячай, абгрызаючы сцягно маладога дзіка і азіраючы яшчэ вільготную дарогу да недалёкага лесу, лугавіну, што пачыналася за агароджай і дыхала густым водарам настоеных на навальнічнай вадзе траў. Стоячы на ганку, мог ён бачыць першыя агеньчыкі ў хатах, зрубленых з магутных ялін і ўпрыгожаных разьбянымі выявамі старых багоў на слупах каля ганкаў, маладзіц у доўгіх кашулях і з наміткамі на галовах, дзяўчат у вяночках альбо з абручыкамі на русых, чарнявых і рудых валасах, што тоўпіліся за агароджай, цікуючы за кожным іхнім рухам. І такія гожыя, шчырыя і цікаўныя былі тыя твары, што нават пыхлівы Драмак ажывіўся, расчырванеўся і голасна гудзеў, непрыкметна косячы вокам на агароджу, аб бітвах, дзе ён сек крыжакоў і ляхаў, аб скакунах, якія падалі пад ім, калі ён нястомна гнаў для князя Віценя ваўкоў ці ласёў. Альгерд слухаў тыя аповеды, але вочы

яго касілі ў той бок, дзе, усеўшыся на ганку, чысціла рэдзьку і наразала яе на жоўта-белыя, амаль празрыстыя скрылі Лозка, схаваўшы свае, відаць, ужо адмытыя ад сажы пяты ў лапці, аборы якіх зграбна перакрыжоўваліся на высокім пад'ёме нагі. Кашуля, паверх якой быў надзеты вышыты кабат, хавала ейныя маславатыя калені, але на шыйцы, што выглядала з кашулі, вісеў медны крыжык, патанаючы ў выемцы між грудзямі — маленькія, з кулачок, яны вытыркаліся, калі яна разгіналася, каб дастаць з лазовага каша круглую, прысыпаную сухім пяском з падполу рэдзьку. І гэта чамусьці выклікала ў ім шчымлівае, да слёз, замілаванне: хацелася ўзяць з ейных спрытных рук жоўты круглячок і самому нетаропка, з адцяжкай, адкрыжоўваць вострым нажом кожны скрылёк, каб яна забірала іх з ягоных рук. Яму ажно заказытала ў сярэдзіне далані — там, куды яна магла знянацку торкнуць сваю маленькую і тонкую, як у вавёркі, лапку.

Тым часам цемра павольна, але настойліва запаўняла прастору — паўзучы спачатку ад кузні і гурту алешніку, яна па-гаспадарску месцілася паміж хатай і адрынай па завуголлях, потым дабралася да агароджы, схаваўшы пасялян, затым прымасцілася на ганку, і толькі чырвоныя каснікі кастрышча падалі водсветам то на твар Лозкі, то на яе плячо, абцягненае тонкім палатном кашулі, то на філіграннай работы колт у вуху, дзе спіраллю было абазначана, што належыць яна да крывічоў. Вярхоўны жрэц вучыў Альгерда, як і іншых дзяцей вялікага князя, па вышыўцы на поясе ці кашулі, па тканых узорах на посцілках ці па выяве медальенаў пазнаваць, адкуль, з якога племені паходзіць чалавек, што ён шануе і каму з багоў найперш пакланяецца. У хаце каваля з першага позірку пабачыў ён на ручніку пад бажніцай Грамавіка — на чырвоным бялеюць шырока расстаўленыя рукі-ногі і сівая галава, а ўверсе чорныя вуглаватыя зубцы. Драмак жа, мабыць, угледзеў у тым узоры толькі палосы і кружочкі — то белыя, то чорныя, то чырвоныя, як не прачытаў ён і на тканай посцілцы выяву Святога жыццядайнага Дрэва, а таксама Радаўніцы са свечкамі. Выходзіць, што род гэты і сапраўды не просты — хтосьці ткаў на ручніках і

посцілках не звычайныя ўзоры-абярогі, як ткуць іх простыя зямяне, а асаблівыя. Вось і на Лозчынай кашулі, нібы на ручніку, старадаўняя чарадзейная просьба аб дапамозе — на ёй месяц і агонь, сонца і зорачкі. А ўсё складаецца ў сказ: «Пярун, ратуй нас ад зла!»

Ён прамовіў тое ўслых. І каваль, што стаяў недалёка, ціха азваўся, амаль нячутны ў ажыўленым гудзенні Драмака:

— Ты чытаеш узоры, княжыч? Праўду гавораць, што ты самы мудры з усіх сыноў Гедзімінавых.

— Ды не, слаўны Вольжыч, — збянтэжыўся Альгерд. — Тое самае ведаюць і Манівід, і, вядома, Кейстут.

— Бачыў я Кейстута, — задуменна прамовіў Вольжыч. — Слаўны воін, толькі моцна пакрыўдзіў ён старых багоў. Адгукнецца яму тое нядобрым.

Альгерд ведаў, пра што гаворыць Вольжыч: ягоны любімы брат толькі што выкраў са старога свяцілішча прыгажуню-жрыцу Біруту. Кажуць, яна надта падобная да іхняй старэйшай сястры Біруты, што цяпер за кашталянам гарадзенскім Давыдам, патомным князем нальшчанскім і пскоўскім. Біруту любілі і цяпер любяць таксама ўсе ў сям'і, ды гэта не апраўдвае Кейстута. Аднак ён, Альгерд, шануе Кейстута, таму ніяк не азваўся княжыч на тыя словы, толькі міжвольна павярнуў галаву да Лозкі. А яна ўжо несла да іх драўляны кругляк тарэлы са скрылёчкамі рэдзькі, і Драмак, не перарываючы свой нескончоны аповед, жменяй загроб тыя скрылі і кінуў у зарослы чорнай барадой рот. Нячай заўважыў незадаволенасць на твары свайго выхаванца і грубавата перапыніў Драмака, які, з храбусценнем праглынуўшы ежу, хацеў быў зноў пачынаць свае аповеды:

— Хай лепей нам Вольжыч нешта цікавае раскажа, цябе мы з княжычам і ў Навагародку наслухаемся!

— А што можа сказаць каваль? Пра нейкія

чарадзействы! — пачаў быў Драмак, але ўжо каторы раз асекся, мабыць, лаючы сябе за свой язык, які мянташыў раней, чым тое збіраўся рабіць сам гаспадар. — Канешне, калі княжыч хоча паслухаць, то... — зусім ціха прагудзеў ён і нізка схіліўся перад Альгердам.

— То лепей пойдзем у хату, а то заядуць камары, тут жа побач балотца, — прымірэнча мовіў Вольжыч, асцярожна беручы пад локаць Драмака. — Пойдзем, гаспадзіне, а то ўжо і раса выпала, і нячыстая сіла на паляванне выйшла...

Сапраўды — у счарнелым, як вадкасць з шарыкаў алешыны, небе ўжо вісеў празрысты, як малады наліўны яблычак, месяц. Звінелі камары, прагна збіраючы даніну са свежай крыві прыезджых, запахла тванню і раскай, недзе зарагатаў першы Лясун і скуголлем азваліся Начніцы. Са шкадаваннем сачылі пасяляне, як знікаюць у цёплым чэраве хаты постаці лоўчага, княжага дзядзькі і самога княжыча. Назаўтра ж будзе абгаворана кожная спражка на іхніх паясах і плашчах, кожная складка адзежын, і яшчэ на доўгі час хопіць размоваў і здагадак, і самых неверагодных выказванняў людцаў, якім няма болыиае асалоды, чым часаць языкі пра вялікіх гэтага свету.

Але найбольш шкадавалі б яны пра тое, што не былі ў хаце, калі б маглі дазнацца, як да самага першага ранішняга крыку пеўня баяў каваль пра дзеі чорных вядзьмарак і пра тых з нетутэйшага свету, каго даводзілася бачыць ягонаму дзеду, бацьку альбо і яму самому.

— Калі адразу пасля Вадохрышча ўзгуляецца завіруха, то ведаеш, што гэта чорт жэніцца з нейкай ведзьмай. Жывуць яны на самай высокай гары ў той мясцовасці, і чарцяка той бывае добрым мужам — носіць сваёй чарцісе ласунак — воўчыя ягады, блёкат, напярсцянку. А перад Купалам дорыць ёй папараць-кветку.

— А чаго ж тады людцы бягуць у лес шукаць тую папараць-кветку, калі чорт яе ўжо сарваў? — папытаўся ў час аповеду Драмак.

— А ён на зямлі, на тым месцы, дзе кветку сарваў, след свае рукі — сіні агеньчык — пакідае. Гэтак дзякуе матухне-зямлі за кветку. Вось па тым сінім агеньчыку і пазнаюць, дзе скарб у зямлі закапаны.

— Чаго больш за ўсё баяцца чэрці? Грому. Бо толькі гром іх і можа забіць. Калі, бывае, навальніца застане каго з іх знянацку, то яны ў рыб перакідваюцца і ў вадзе хаваюцца. Усе нашы добра ведаюць — не прывядзі Род і парадзіхі з'есці рыбіну, якую ў час навальніцы злавіў, ды яшчэ калі ў яе чырвоныя вочы. Во адзін бядак-прымак знячэўку, таго не ведаючы, так зрабіў. І вось што з таго выйшла...

Калі ж заспяваў першы певень, будзячы зорку Дзянніцу, паваліліся ўсе спаць на саламяныя сеннікі, а княжыч — на пярыну, бо ў чыстай, для гасцей святліцы стаяў ложак, засланы святочным, з найтанчэйшымі вышыванкамі покрывай.

Салодка спалася на той пярыне княжычу, так салодка, што прачнуўся толькі тады, калі высокае ўжо сонца дакранулася да ягонай шчакі гарачай даланёй і заіржаў конь пад самымі вокнамі, а дзядзька Нячай ціха паставіў каля ложка адчышчаныя ад чырвонай гліны поршні.

Снедалі хутка, спяшаючыся. Аднак Драмак паспеў прагудзець, з імпэтам налягаючы на жоўты, тлусты, з прысмакам кмену сыр:

— Ніколі не еў такога. Ці то лугі ў вас гэткія, ці то замовы нейкія ведаеце, га?

— Гэта ў яе рукі матчыны, і па-ейнаму, па ейных запаветах усё робіць, — кавалёў твар засвяціўся, ён з любасцю паглядзеў на дачку, якая спрытна падавала і надавала на стол, мільгаючы то ў дзвярах, то ля печы.

Альгерд жа стараўся не глядзець на яе, каб выпадкова не зазірнуў яму ў вочы ці Драмак, ці, найгорш, Нячай, — баяўся іхніх слоў, якія маглі б абразіць дзяўчынку, а ў ім — пакамечыць нешта пяшчотнае, светлае, як крылцы

матылька.

Два навершы дзідаў ляжалі на лаве, адліваючы шызым бліскучым холадам. Востры ліст з тонкім канцом і трохвугольны з літарай «А» пасярэдзіне.

— Не бяры, княжыч, іх, — загаварыў каваль. — Мы з'ездзім да бабкі Жывены, яна загаворыць іх, тады адвязём табе ў Новагародак.

— Лепей аддай іх святару, княжыч! — загудзеў Драмак. — Якая там бабка, невядома, яшчэ нашкодзіць!

— Бабка Жывена не нашкодзіць. Ды яна і не бабка. Яна... яна...

Лозка шукала словы, але не знайшла патрэбных і толькі махнула рукой.

— Ды я сам паеду з вамі да гэтае бабкі, — загаварыў нарэшце княжыч.

Дзядзька Нячай заклапочана зірнуў на яго, паціснуў плячыма:

— Як хочаш.

— Ну і добра! — засмяяўся каваль. — Табе няблага будзе і самому наглядзець на храм. Але ж і стары ён — з пракаветных часоў!

На тым і вырашылі — праз дзесяць дзён, на маладзік, паехаць у храм Асвінаў, што за пятнадцаць вёрст ад тутэйшага селішча, і хай над імі прашэпча старажытныя замовы старая жрыда, чыё імя княжыч чуў упершыню, каб сустракацца з ім яшчэ доўгія гады свайго таксама доўгага, слаўнага жыцця...

Доўгія цені падалі на невялікі двор замка, увесь вытаптаны коньмі да чысціні рысталішча, але бот Гедзіміна, які стаяў ля вузкага акенца вежы, якраз прымяў кусток ведзьмінай траўкі, што нейкім дудам захаваўся тут. І Альгерд чуў пах раздушанага сцябла — а можа, гэта душыў яго строгі позірк бацькі:

— Тая дзяўчына... кавалёва дочка, што, ладная надта?

— Вялікі князь, табе нагаварыў абы-чаго лоўчы.

Каб жа чырвань не пырскала на шчокі, а вочы глядзелі прама і спакойна! Позірк бацькі пранізлівы, як у самога Перуна. Як цяжка схаваць ад яго сапраўдныя пачуцці!

— Тады чаго так пнешся туды зноў?

Гедзімін звыкла схапіўся за правае плячо, размінаючы яго. У вачах — суровасць і старанна схаваны боль. Правы мезенец тырчыць, як абрубак.

— Таму што хачу, каб мая дзіда была самай... самай удалай. А гэтыя навершы — абодва — рабілі на маіх вачах, і яны для мяне ўжо — свае.

Здаецца, князь паверыў. Зрабіў крок насустрач, і прымяты куст ведзьмінай траўкі, вызвалены з-пад ягонага саф'янавага бота, хаця і раструшчаны, усё ж падняў угору такія-сякія пругкія сцяблiны, каб жыць далей.

— Можаш казаць мне «бацька».

— Дзякуй,бацька.

— Глядзі толькі — каб ніякіх мне тут, у Навагародку, любошчаў. Мы пакуль тут чужыя. Хаця я і хрышчаны, мяне ўсё роўна аўкштотам клічуць. Нават да Віценя прыглядаліся меней, чым да мяне. Я надта чакаў гэтага вялікага стала, каб мае дзеці адразу ж, не паспеўшы атабарыцца, хапалі за падалы мясцовых дзявок. Нячай казаў мне — яна Раціборавай крыві? Тху ты, нячыстая сіла!

— Табе не будзе ад мяне клопату, вялікі князь... бацька...

Гедзімін усміхнуўся, пасвятлеў тварам, вочы палагоднелі:

— Ты малайчына. Разумны ў мяне. Не тое што іншыя!

Ну, ідзі!

Альгерд пайшоў да брамы, адчуваючы, што ногі ў яго, нягледзячы на тое, што гарачай смугой засцеленая даліна, ледзяныя. І адкуль бацька ўсё ведае, хаця, здаецца, і не еочыць асабліва за сынамі, дае ім волю? Але ж мог і забараніць паездку да... да каваля! Ён прагаварыў гэта сам сабе так хуценька, што тут жа і рассмяяўся — дзе там да каваля! Да яе, гэтай шыракабровай, няскладнай дзяўчынкі з загадкавымі фіялкавымі вачыма! Бацька азначыў яе месца ў свеце гэтак рэзка, што ў ім, Альгердзе, нешта сцялася ад нязгоды, ад смутку. Але ж — нічога ў ім не змянілася, яму хочацца ўбачыць яе — і ўсё. Што тут благога?!

І ён дачакаўся маладзіка, стрымана стукаючыся ледзь не штовечар да вярхоўнага жраца і слухаючы яго цьмяныя, незразумелыя, але апантаныя размовы пра зоркі і іх шляхі.

— Хочаш, спытаюся ў зорак, што цябе чакае? — прапанаваў вярхоўны жрэц.

— Навошта? Мне трэба толькі адно — чаму на маладзік замовы мацнейшыя? Растлумач мне гэта!

— Але каб зразумець мой адказ, княжыч, трэба многае ведаць.

— Ты ж так доўга вучыў мяне...

— Толькі краёчку Вялікіх Ведаў.

— Тады дай мне яшчэ шчопцю...

Вялікі жрэц разумеў, што княжыч зачапіўся — таксама яшчэ краёчкам свайго пурпуровага суконнага карзна — за вялікую загадку быцця, што кроў у ім, падпарадкоўваючыся нязменным законам, пачала бурліць ад чакання і надзеі, цьмяных і яшчэ не акрэсленых. І ён гаварыў не толькі пра зоркі — ён казаў аб багах Лелю і Любчыку, а таксама Лялі, што мацнейшыя нават за самога Перуна. А калі Альгерд ішоў да сябе, яго спыняў святар князя Яраслаў і

шаптаў, ідучы па доўгім цёмным калідоры, што хрысціянін адрозніваецца ад язычніка перш за ўсё па ягоных адносінах да жанчыны.

— Не хапаць яе, нібыта дзікі звер, і цягнуць у гушчар, каб там, захлынуўшыся асалодай, пасля забыцца на тую дзяўчыну і, спазнаўшы слодыч, шукаць яшчэ і яшчэ. Не! Толькі замацаваўшы свой саюз на нябёсах, мець права на нашчадкаў, бо, зачатыя ў граху, яны адпакутуюць па віне бацькоў яшчэ ў гэтым жыцці!

Часамі Альгерд ледзь стрымліваўся ад таго, каб тут жа не скочыць на скакуна і не паімчацца ў запаветнае селішча. Але ведаў — княжычу нельга паддавацца пачуццям, яму ў будучым належыць рупіцца за іншых, адказваць за іх. А значыць, умець чакаць. Аб тым гаварыў яму і бацька. Праўда, ведаў княжыч, што, калі вялікі гнеў авалодваў Гедзімінам, забываўся той на мудрыя выслоўі, бываў жорсткім і нястрымным. Таму і баяўся, каб не загневаўся бацька на каваля і яго дачку — маўляў, спакушаюць княжыча, спадзяюцца зачапіць яго сэрца! Таму і стараўся, каб не выдалі яго ні вочы, ні твар, каб супакоіўся бацька і не загадаў цікаваць за ім якому віжу.

Як ні цягнуліся дні, але ішлі яны ўсё ж да самага запаветнага.

На досвітку данесліся коні ў селішча, а там, дапоўнены кавалём і ягонай дачкой, паскакаў невялікі атрад коннікаў да пракаветнага храма Асвінаў, дзе чакала іх старая жрыца і куды загадзя былі прывезеныя запаветныя дзіды.

На паваротцы каля дзвюх таўшчэзных бяроз спыніў коней Вольжыч.

— Далей трэба пешшу. Не варта таптаць зямлю, рабіць ёй балюча.

Драмак нешта загудзеў сабе пад вусы, але спатыкнуўся аб цяжкі позірк княжыча, замоўк. Дзядзька ж Нячай спакойна аддаў павады слузе Лотышу, узяў толькі з

вышытай торбы, прымацаванай да сядла, меншую торбачку з манетамі. А княжыч адразу ж паімкнуўся наперад за Лозкай, якая паляцела за бярозы так радасна і легка, нібыта на спатканне да любай і дарагой істоты.

Храм быў відзён адразу за павароткай — вялізная чорная крушня камянёў, неяк нібыта бесталкова насаджаных адзін на адзін. Альгерд ажно спыніўся.

— Гэта — свяцілішча?!

— Яно было некалі падпалена, яшчэ пры Войшалку, і камяні як сталі тарчма, так іх і не ўдалося назад паставіць. Але сіла ў храма засталася, — адразу, нібыта чакала гэтага пытання, заспяшалася Лозка.

— Глядзі, княжыч — адно слова валадара, і што могуць зрабіць з храмам людзі! — гукнуў ззаду і каваль Вольжыч. — Не кажы такога слова не падумаўшы!

— А ты не вучы княжыча, халоп! — адразу ж пакрыўджана загудзеў Драмак, і ягоны нос заторгаўся, як дзюба ў качкі.

— Сціхні!— абсек яго Нячай, і лоўчы зноў змоўк, толькі незадаволены твар яго прыкметна торгаўся. Сачыў ён за кожным кронам княжыча і каваля, каб пры патрэбе перадаць усё вялікаму князю, і Альгерд непрыязна заўважаў тое. Аднак ён крочыў, нібыта не звяртаючы ўвагі ні на кога, засяроджаны на тым, што ўбачыць ён у старажытным храме.

Чыстая, пасыпаная пяском дарожка вяла да брамы. Бярозы, роўна пасаджаныя па яе баках, не маглі захіліць ад дапытлівага вока княжыча панылай, з няроўнымі дрыгвяністымі купінамі нізіны.

— Прабабка мая кажа, што тут некалі было чысцюткае возера. І нібыта называлі яго Менцяззю, — прагаварыў каваль. Пясок пад ягонымі поршнямі амаль не скрыпеў — як і ў Драмака, і па гэтай прыкмеце можна было пазнаць у іх вопытных паляўнічых, якія прывыклі

нячутна ісці па лесе, каб не напалохаць звера.

Альгерд жа, як ні стараўся, не мог пазбавіцца гучнага шоргату пад нагамі, які, здавалася, пераварочваў цішыню вакол, — цішыню нейкую асаблівую, чуйную, нібы сама яна слухала прышлых і цікавала за імі.

Храм быў абгароджаны, але брама расчыненая, і ніводнае душы не было наўкол. Толькі вялікі металічны Пярун моўчкі пазіраў на даліну — яго вочы былі скіраваныя па-над галовамі наведвальнікаў, ды цёмна, страшна глядзела вырачанымі вачыма Мара, багіня смерці. Постаці іншых багоў бачыліся ззаду, за храмам, дзе стаяў меншы храм у выглядзе каменнага трохкутніка і дзе толькі пільнае вока магло заўважыць выразаныя там дзверы.

— Усе служкі ў храме, княжыч, — папярэдзіў Вольжыч. Але тут жа яны ўбачылі, як з драўлянай хаты ля храма таропка выйшаў жрэц у белай доўгай кашулі і з пуком чырвоных кветак у руцэ. Ён пляснуў у далоні, і адразу ж з дзвярэй храма выйшлі яшчэ жрацы — у кожнага ў руках быў вянок, і яны паспяшаліся наперад, каб схіліцца перад кожным госцем, надзець на яго вянок і завесці ў прасторны пакой перад галоўным свяцілішчам, дзе сядзеў на драўляным разьбяным крэсле галоўны жрэц.

Ён — не стары яшчэ, брыты[11] мужчына ў кашулі, аблямаванай залатымі палосамі, з залатым медальёнам-змеевікам на шырокіх грудзях, таксама пачціва схіліўся перад княжычам, а на галовы астатніх гасцей толькі ўсклаў свае шырокія далоні і злёгку націснуў. Драмак здзіўлена вырачыў вочы — яго галава, што гула, нібыта дзежка, якую распірала рошчына, адразу ж праяснілася, вочы ясна зірнулі на свет.

Княжычу таксама давялося здзівіцца, калі ім падалі ў жалезных, тонка кованых чашах-брэцьяніцах светлую жаўтаватую вадкасць з рэзкім пахам грыбоў. Ён грэбліва дакрануўся вуснамі да пітва — змалку не любіў грыбоў, але жрэд ласкава кіўнуў галавой, падбадзёрваючы, — і Альгерд адчуў, як перастала ныць

костка на паясніцы, што выцяў ён тры тыдні назад, гакнуўшыся на ўсім скаку з каня, і суцішыўся гэты боль імгненна. Заблішчэлі вочы і ў Нячая. Адна толькі Лозка не дакранулася да пітва — яна, як маладое нецярплівае шчаня, прыскоквала на крэсле і ўсё глядзела на вялікія бронзавыя дзверы з вялікімі колцамі, яшчэ зачыненыя, адкуль плыў незнаемы, але прыемны дым, блакітнымі пісягамі расплываючыся наверсе, пад столлю, дзе праглядаліся на паўсцёртых фрэсках выразныя, праніклівыя вочы Вялеса, Сварога, Рода.

— Абрад будзе тварыцца заўтра, на дасвецці, — папярэдзіў іх вялікі жрэц. — Сёння вам належыць ачысціцца, падумаць над сваім жыццём, над тым, чаго вы хацелі б прасіць у багоў.

— Прыгожай жонкі, каб не грызла штодзень, як пацучыха, — шырока ўсміхаючыся, заявіў раптам Драмак.

— Высокай хаты са святліцай, дзе былі б кнігі і дзе мог бы я схавацца ад уладароў, іхніх прыдзірак і іхняе ласкі, — прагаварыў, як у сне, Нячай.

— Шмат медавухі, і каб не паўзлі ў сны забітыя мною людзі, — прашаптаў Вольжыч.

Альгерд глядзеў на іх шырока расплюшчанымі вачамі і раптам адчуў, як міжволі заварушыўся ягоны ўласны язык:

— Каб я мог застацца з ёю толькі ўдваіх...

Толькі Лозка не сказала нічога, адно глядзела на дзверы, і Альгерд не паспеў патануць у пякучай хвалі сораму ад таго, што вымавіў самае запаветнае.

Расчыніліся дзверы, і яны ўбачылі вялікую паўцёмную залу, адкуль нібы выплыла постаць прыгожага русавалосага хлопца ў белым і паказала, каб яны ўвайшлі.

Нізкі гук меднага біла прымусіў іх уздрыгнуць, а вецер, што цёплай духмянай хваляй штурхануў у плечы,

высока ўзняў празрыстыя заслоны ў глыбіні залы. І яны ўбачылі дзве медныя постаці прыўкрасных юнакоў у вянках, з вачыма — сінімі каменьчыкамі — і з усмешкамі на чырванавата-жоўтых, вельмі выразных тварах, па якіх прабягалі дробныя дрыжыкі-цені, робячы іх жывымі.

— Пакладзі руку, княжыч, вось сюды, — ціха сказаў русавалосы юнак-жрэц, беручы Альгерда за руку. Ён сціснуў яе і лёгка прыцягнуў да статуі аднаго з багоў, што трымаў рукі перад сабой далонямі ўверх. Альгерд, які міжвольна чакаў халоднага дотыку, падзівіўся — бог быў цёплы і нібыта жывы. Прынамсі, рука княжыча, здавалася, адчувала, як штурхаецца руда — кроў аднаго з Асвінаў: спакойна, упэўнена, лёгка. І яму раптам таксама стала невыказна спакойна і лёгка, і ягоная ўсхваляваная кроў таксама нібыта запаволіла свой бег, увайшоўшы ў рытм чужы і больш магутны, больш уладны... Карціны ўласнага жыцця, уласнай будучыні пабеглі перад ім, нібыта выразаныя старажытнымі рунамі на дубовым камлі. Ён зразумеў, што будзе жыць доўга, не згіне ў хуткаплынным часе нікім не заўважанай пясчынкай, і застыў, захлынуўся ў гэтым несказана-шчаслівым імгненні...

Калі яны ішлі з храма, усе маўчалі — мусіць, кожны перажыў нешта сваё, толькі аднаму яму бачнае і зразумелае. Іх павялі міма маленькага храма-трохкутніка, у доўгую, як стадола, хату, дзе ў чыстай, прыгожай святліцы на стале, накрытыя ручніком з двума вышытымі на ім юнакамі і дзяўчынай паміж імі, ляжалі хлеб, мёд і сыр. Госці моўчкі ўселіся за стол.

Зарыпелі дзверы ў дальнім кутку святліцы. Увайшла жанчына.

Яна нават не ўвайшла, а ўзнікла ў цёмным праёме, нібы ў жаночы абрыс вокамгненна згусцілася само паветра, наскрозь пранізанае сонцам і цяплом летняга дня.

Між тым яна была старой — настолькі, што праз белую доўгую кашулю, абвешаную мноствам сярэбраных, медных і жалезных ланцужкоў з брынклівымі бомамі,

здавалася, прасвечвалася яе плоць, станчэлая, як кляновы ліст, а доўгія сівыя валасы, што ляжалі на плячах, падаваліся белымі крыламі, што струменліва ахіналі яе да самых каленяў. Маленькі, з кулачок, твар здаўся не чалавечым, а дзіўным, нейкім нават страказіным — можа, ад таго, што на ім, жоўтым і ссохлым, гарэлі адны толькі вочы. Нязвыклым было іхняе адценне, але яно адразу выдала яе роднасць з Лозкай — фіялкавы, з нейкай цёмнай глыбінёй колер быў той жа, што і ў дачкі каваля. Сустрэўшыся з імі поглядам, першы, як бы падняты нейкай сілай, устаў Нячай, за ім ускочыў, як апечаны, Лотыш. Драмак, не могучы адразу выцягнуць цяжкія, неслухмяныя ногі, узгорбіўся над сталом нязграбнай глыбінай. Вольжыч жа і Лозка паспяшаліся да жанчыны, упалі перад ёй на калені, а яна, ласкава пагладзіўшы абодвух па галовах, лёгкім узмахам рукі як бы ўзняла іх і паказала, каб яны селі за стол, да якога яна падышла якраз з таго боку, дзе, з цяжкасцю, але ўтрымаўшыся на месцы, сядзеў і спакойна глядзеў на яе Альгерд. Яна зазірнула яму ў вочы — шэрыя з зеленаватым адценнем, яны глядзелі на яе з цікаўнасцю, але без страху. Іх погляды скрыжаваліся, але толькі на адно імгненне. Ён усё ж адвёў вочы, адвярнуўся, але яна асцярожна, з ціхай пяшчотай, павярнула галаву княжыча да сябе. Дзіўна — не тленам пахла ад яе, але настоем руты і яшчэ нечым духмяным, нібыта... нібыта ад зуброўкі. Яна раптоўна падалася Альгерду вузкім, серабрыстым сцяблом той амаль казачнай, рэдкай травы, якая вылечвае нават магутных зуброў, што шукаюць яе па пушчы, як ратаванне.

— Тураня не баіцца аленя. А ты тур, мой хлопчык, ты валадар.

Голас быў нечакана глыбокі, як у моцнай, маладой яшчэ жанчыны. І гарэла на сівой галаве чырвоная стужка з шоўку.

— Валадар мой бацька, вялікі князь Гедзімін. А я толькі адзін з яго сыноў.

Яна ціхенька засмяялася, і бомы забрынькалі на яе

кашулі. Ён убачыў сярод іх дзівосны залаты медальён з выявай мужчыны ў кароне.

— Але які сын! Я рада, што ты прыйшоў у наш храм, княжыч.

Яна пасунула да сябе хлеб, прачытала кароткую мальву. Шапаценнем гучалі яе словы, не ўсе з іх былі зразумелыя. Але павявала ад іх не грознай сілай, якую адчуваў княжыч пры замовах вялікага жраца, а лёгкай і радаснай дабрынёй, ад якой нібы ўзмацнялася цела. Можа, ад таго і хлеб, і сыр еліся з такім смакам, якога не адчуваў княжыч у палацы, дзе чаравалі над княскаю ежай лепшыя кухары вялікай зямлі. Старая ж жанчына толькі дакранулася да хлеба і паклала ў рот хіба некалькі крошак. Пасля лёгка ўстала і, пакланіўшыся ўсім, пайшла да дзвярэй. І зноў адбылося тое ж самае — у цёмным праёме яна нібыта адразу растварылася, знікнуўшы гэтак жа раптоуиа, як і з'явілася. А іх развялі па святліцах, дзе стаялі жоўтыя драўляныя ложы, пакрытыя коўдрамі з лёгкага пуху, дзе, мабыць, чараваў сам Бай — толькі лёг малады княжыч пад коўдру, як адразу нібы праваліўся ў мяккую, цёплую дрымоту, а пасля і ў сон, які быў таксама лёгкім і радасным.

Ноччу Альгерд раптоўна прачнуўся, як ад штуршка.

Празрыстая кісяя на акне не магла схаваць жоўты пазногаць месяца, нібы чыясьці вялікая рука там, за цёмна-сінім полагам неба, трымала ўвесь гэты свет. Так трымае торбачку, дзе мітусіцца жменька дробненькіх мурашоў, сам чалавек. Ложа пад юнаком стала цвёрдым, як бы выштурхоўваючы яго, гонячы некуды. Ён падняўся, пайшоў у калідор, дзе цёмныя імклівыя цені бесперастанку слізгацелі па светлай бурштынавай падлозе, ярка асветленай маладзіком, і дзе было самотна і пустэльна. Ноч клікала яго да сябе, таму ён, як быў — басанож, у белых палатняных портках і расхрыстанай кашулі — патупаў на высокі прасторны ганак і спыніўся на прахалодных тоўстых падвалінах паміж разьбяных слупоў з выявамі багоў. Яны цікавалі за ім — бліснулі ў месяцовым святле вочы не то Лялі, не

то Мокашы, пракаціўся па вяршалінах соснаў вецер, фыркнуў вожык у траве і, зачмыхаўшы, пабег далей. Вузлы сасновага карэння, што вытыркалася каля самага ганка, напружыліся, як жылы воя, і сэрда хлопца вухнула, сыпанула іскрамі, як кавалак распаленай крыцы пад кавадлам: ззаду пачуўся шэпт, і шэпт той належаў Лозцы:

— Гэта ты, княжыч?

— Не, гэта Дзедка[12], — хацелася яму сказаць насмешліва, але язык не падпарадкоўваўся розуму, і ён, імкліва павярнуўшыся, толькі кіўнуў галавой.

Яна стаяла, стрункая, нібы выразаная з мяккай ліпы юная Мокаш — цёмныя валасы па плячах, скуласты твар, а галоўнае — непахісная рашучасць нешта тварыць і абараняць, якою дыхала ўся ейная постаць.

— Я думала, цябе пабудзілі Начніцы.

— Яны не зачэпяць мяне.

Вусны яе падціснуліся:

— Таму што ты княжыч?

— Таму што нас абараняе твая прабабка. Ці не так?

Яна раселабілася, засмяялася, імкліва скокнула да слу-

поў, села на краёчку ганка, звесіўшы ногі ўніз. Ён падышоў, асцярожна прысеў побач. Сэрца яго шалёна калацілася. Яе тонкая рука, падобная да лапкі звярка, учэпіста трымала край ганка, нібы дзяўчынка гатовая была імгненна саскочыць і бегчы некуды наперарэз небяспецы. І гэта дадавала яму невыказнай любасці да яе.

— Тваё сэрца... Я чую яго, княжыч.

— Праўда?

Ён пасунуўся бліжэй, але яна трохі адсела, як

спалоханая птушка. Пасля збянтэжана і як бы апраўдваючыся загаварыла:

— Не бойся. У гэтым свяцілішчы цябе любяць.

— Чаму? Таму што я княжыч?

— Таму што нас абараняе мая прабабка.

— Яна і праўда вялікая жрыца. Дзядзька Нячай дасюль уставаў толькі перад вялікім князем. А тут... Якая ў яе сіла!

— Гэта не сіла, а любоў. Яна любіць усё — траву і вецер, усход і кожнага чалавека, які прыйшоў на зямлю. Так яна гаворыць.

— Нават злодзея? Гіля? Забойцу?

— Яна кажа, што ў чалавеку закладзена ўсё тое, што ёсць ва ўсім свеце. І трэба ўмець выклікаць у кожным не цёмнае, а светлае. Тады цемра адступае. І зло будзе пераможана.

— Чаму ж жрацы Асвінаў не адхілілі зла ад сябе? Вунь як разбурана свяцілішча — яго сапраўды немагчыма аднавіць. І, відаць, нельга тут праводзіць усе, якія трэба, старажытныя абрады.

— Мабыць, так. Але яна кажа, што зло бывае такое магутнае, што яго можна адхіліць толькі такой жа магутнай чысцінёй. На жаль, гэта не заўсёды магчыма. Жрацы таксама людзі. І ёй давялося зведаць многа зла. Таму яна тут не вялікая жрыца, а толькі памочніца. Яна прыходзіць, калі ёсць у ёй патрэба.

— Значыць, гэта з-за цябе з бацькам яна прыйшла, а не дзеля мяне?

— Ты спадабаўся ёй, ты ж сам гэта заўважыў.

— Спадабаўся, таму што я княжыч?

Ён сказаў гэта і змоўк. Здагадаўся, што і яна заўважыла

тое: не страху навакольных хацелася яму, а іхняе павагі і шчырасці. Але бацька ўвесь час паўтараў, што іх не любяць тут, на новым стале, бо прыглядаюцца гордыя новагародцы, параўноўваюць новага князя з тымі, хто быў тут раней, — Міндоўг і Войшалк, Віцень і Трайдзень. І хаця Гедзіміна нездарма называюць вялікім воем, усё ж кожны яго сын і дачка навідавоку, усё, што будзе сказана і зроблена імі, сапраўды не раз яшчэ адгукнецца пасля...

Лозка адчула, што ён не проста так задаў ёй гэтае пытанне. І з жаночай перасцярогай, якая ўжо магутна прачыналася ў падлетку-дзяўчынцы, адказала ціха:

— Яна не зважае, хто перад ёй: чалавек на троне ці просты смерд. Яна кажа, што вартае толькі тое золата, што ў душы. І ты праўда спадабаўся, таму што ты... ты іншы. Не падобны да...

Яна змоўкла, шукала словы. І ён амаль груба падштурхнуў:

— Да майго бацькі? Ці да Віценя?

— Проста...

Яна як кінулася ў ваду:

— Да сына вялікага князя. Да ўладара, які можа забіць кожнага, каго захоча. Ты не хочаш забіваць. Гэта ж адразу бачна.

І не дала яму запярэчыць:

— Ты таксама добры вой. Гэта ўсе кажуць. Але ты і праўда іншы.

Яму было лягчэй быць з ёю грубай. І таму ён, не даючы сабе разняволіцца, схапіў яе за руку — худую, тонкую, падобную да заечае лапкі, якую бачыў перад сабой усе гэтыя доўгія-доўгія дні і ночы там, у Новагародку. Схапіў — і як апёкся, застыў, схіліўшыся як ад невыноснага болю, — такім вострым было пачуццё здзейсненага жадання. Тады спалохалася яна:

— Што з табой, княжыч!

Ён маўчаў, схіліўшыся над яе рукой. Здавалася, магутныя сілы круцяць яго, шпурляюць у бездань, і толькі гэты цёплы, мяккі, такі жаданы дотык ратуе ад небыцця. Тады, нечакана для сябе, хлопец заплакаў.

І яна, ахопленая вялікім шкадаваннем, нібы зразумела ўсё і, пасунуўшыся амаль да ягоных каленяў, абняла яго — як дарослая, як маці. Ён уткнуўся ў яе грудзі, у Жытнюю Бабу, вышытую там, адчуўшы тварам кожны шывок на палатне, і адчуў сябе маленькім хлопчыкам, які аднойчы спалохаўся маланкі і прыбег да няньки, а тая падхапіла княжыча на рукі і гэтак жа пяшчотна абняла, прытуліла да сябе.

Імгненне доўжылася бясконца, так што гучны крык пеўня, што абвяшчаў усход першай ранішняй зоркі, як штурхануў абаіх адно да аднаго. У прывідным святле блізкага дня ён убачыў, аднак, што яе вочы, цяпер бяздонна-цёмныя, ззяюць святлом і шчасцем. Тады ён, сам не зводзячы з яе вачэй і нібы патанаючы ў іх, наблізіўся да яе твару і здзівіўся, што вусны Лозкі не гарачыя, а, наадварот, прахалодныя, як бывае прахалоднай крынічная вада ў гарачы дзень, калі п'еш яе пад алешынай, у кустоўі...

Зноў прабегся вецер па вяршалінах соснаў, у калідоры пачуўся лёгкі тупат, і дзяўчынка, сапраўды нібы спалоханая птушка, зляцела з ганка, імкліва шуснула ў вільготную цемру лесу. На ганак, пацягваючыся, выйшаў дзядзька Нячай.

— Не дагледзеў я, як ты выйшаў, княжыч. Дрэнны я слуга — заснуў, як той дзік.

— Я ўжо не дзіця, — з прыкрасцю адрэзаў Альгерд. — Ідзі дасынай.

— Сам бачу, што не дзіця, — Нячай падабраў нешта са слупа, працягнуў Альгерду. — Мабыць, вавёрка табе прынесла. На.

Стужка з касы Лозкі, пунсовая ад чырвонай паласы на ўсходзе, слізганула па руцэ Альгерда, запаліла яго шчокі тым жа зіхоткім румянкам. Ён моўчкі сціснуў яе ў кулаку і амаль пабег у святліцу. Ды, упаўшы зноў у ложак, моцна заплюшчваючы вочы, усё ўзгадваў тое, што адбылося, нібы кропля за кропляй смакаваў доўгія і адначасна бліскавічныя імгненні свайго першага пацалунку.

І ўсё ж яго амаль адразу ж паднялі. Нізкі, працяжны гук паволі паплыў над храмам, над святліцай, і дзядзька Нячай, увайшоўшы, падаў княжычу конаўку з вадой, поршні, а таксама шаўковую верхнюю кашулю і аксамітавыя порты.

— Клічуць у свяцілішча, — коратка сказаў ён, прыбіраючы конаўку пасля таго, як Альгерд абмыў твар і шыю. Дзядзька ж абгарнуў босыя ногі княжыча палатнянымі анучамі, нацягнуў на іх поршні, шчыльна перавязаў тонкімі скуранымі раменьчыкамі, у той час як ягоны выхаванец касцяным грабеньчыкам прычэсваў русыя кудзеры, спяшаючыся скончыць штодзённы, абрыдлы рытуал.

На гэты раз іх павялі ў храм-трохкутнік. Дзіва — яго ўсходняя сцяна знікла, увесь ён быў адкрыты сонцу, якое вось-вось павінна было ўстаць над лесам. І за самай рысай сцяны, якой не было, на чорным валуне ляжалі дзве бліскучыя навершы для дзідаў.

— Зброя не можа знаходзіцца ў храме, — шапнула Лозка, якая нячутна ўзнікла за шырокімі плячамі бацькі, што стаяў, засяроджана гледзячы перад сабой, трохі далей ад княжыча і ягоных слуг. Драмак, набычыўшыся, таксама ўвесь як бы засяродзіўся на сабе, сваіх думках, толькі Нячай зырка, сцярожка, як лясны звер, непрыкметна аглядаў усё навокал.

Зноў загуло біла. І ў тую ж хвіліну наперадзе іх, там, дзе павінна была быць сцяна, пагойдваючыся, апусцілася зверху пліта, на якой стаяла старая жрыца ў тонкай белай сукні з медным абручыкам на доўгіх сівых валасах. І не паспелі госці здзівіцца, як сонца пырснула

праменнямі, яны зазіхацелі на медным абручыку, на прымацаваным да яго медальёне і, пераламаўшыся, упалі ўніз, проста на бліскучыя навершы. Тады жрацы, што стаялі ў храме, пачалі ўрачысты напеў, у якім не было ніводнага знаёмага слова, і разам з тым кожнаму здалося, нібыта ён недзе некалі чуў гэтыя словы. У іх галасы ўплёўся звонкі, надзіва малады голас старой жанчыны, якая паўтарала напеў, звернуты да Асвінаў. А праз хвіліну, калі сонечнае святло стала хутка перасоўвацца па ейнай постаці ўніз, з бакавых пазоў папаўзлі да сярэдзіны цяжкія пліты з невядомага чорнага каменю, утвараючы такую ж сцяну, як і дзве астатнія. Пліта імкліва паднялася, і старая жрыца знікла недзе наверсе гэтаксама таямніча, як і ўзнікла. А ля ўвахода высокіх гасцей ужо чакалі два русавалосыя юнакі ў шаўковым чырвоным адзенні, падпяразаным вышытымі пасамі. На ручніках, што яны трымалі перад сабой, ляжалі два навершы.

— Ты павінен выбраць толькі адно з іх. Другое будзе ляжаць у нашай скарбніцы як твой дар, — сказаў старэйшы.

Альгерд працягнуў руку. Ён не вагаўся. Наверша, зробленае Лозкай, павінна быць з ім. І толькі з ім. Ён узяў халодны бліскучы ліст, перадаў Нячаю, і той разам з ручнікам схаваў яго ў торбе.

Каваль з прытоенай радасцю паглядзеў на дачку:

— Затое маё будзе ў жрацоў.

Яна не адказала. Глядзела на княжыча, і фіялкавыя яе вочы свяціліся так, што адзін з юнакоў глянуў на яе больш уважліва, чым раней, і не пераставаў сачыць за дзяўчынай, ажно пакуль не перадаў іх старэйшаму, які і павёў гасцей у ранейшую хату-лажніцу, дзе накрыты стол на гэты раз быў і багаты, і шчодры.

Але старая жрыца прыйшла да іх толькі перад самым ад'ездам. Яна працягнула княжычу пояс-абярог. Па ўсёй карычневай яго скуры былі выціснутыя таямнічыя знакі і літары. Альгерд толькі паспеў разгледзець

знаёмыя яму выявы сонца і месяца, як яна аперазала яго і зашпіліла пояс спераду. Тонкая і вузкая, яна і сапраўды нагадвала яму сцябло зубрынае травы, і пахла ад яе тым жа водарам. Бязважкія рукі яе трохі дрыжалі, але на жоўтым і сухім твары ззялі маладым святлом фіялкавыя вочы, і зноў цёпла і лёгка стала княжычу.

— Я прыеду сюды зноў, — шапнуў ён старой жанчыне. Але яна, гледзячы яму ў зрэнкі, адмоўна пахітала галавой і чамусьці спачувальна правяла даланёй па ягонай шчацэ. Так, яна пазірала на яго са спачуваннем, а на юную сваю праўнучку не глядзела зусім, але адчуў княжыч не сэрцам, а ўсёй сваёй істотай, што шкадаванне і нейкая шчымлівасць накіраваныя і на Лозку. І гэта, ужо калі далека ззаду засталіся і храм, і селішча, спачатку мучыла яго, прымушала шукаць прычыны трывогі і самотнасці жрыцы Асвінаў. Аднак радасць ад начы, калі яны з Лозкай сядзелі плячом да пляча, ад першага светлага іх пацалунку перамагла ўсе трывогі, і ён ужо думаў пра наступныя сустрэчы, шукаў прычыны, каб пабачыцца з дачкой каваля Вольжыча.

Ды праз тыдзень пасля таго, як прыехалі яны з храма і Альгерд зноў збіраўся ў знаёмае і дарагое ўжо селішча, прыйшла чорная вестка — крыжакі напалі на княства і вялікі князь аб'явіў Пагоню.

І ўвесь свет нібы закруціўся вакол гэтага — войска вялікага магістра Карла Трырскага ідзе на Коўна, Гедзімін шле ваяводу Гаштольда на дапамогу жамойтам, князь Полюш, што вядзе войска на Навагародак разам з двума сваімі памочнікамі Драйкам ды Свідрылам, аб'яўляецца князем Новагародскім, і магістр абяцае ўсім, хто падтрымае ягоных стаўленікаў, сваю любоў і сяброўства. І ў Альгерда, як і ў іншых сыноў, шчыміць сэрца, калі ён чуе ў ліповай зале вежы Шчытоўкі ў замку горкія словы бацькі, вялікага князя Гедзіміна:

— Дзеці мае, я гадаваў вас не для таго, каб вы дымам пайшлі на ахвярніках Полюша альбо галовы вашыя віселі на сценах замка Людовіка Брандэнбургскага[13]. Мне сябе не шкада — шкада вас, бо вы — яблыневы

цвет саду, які я даглядаў усё жыццё, песціў яго і ахінаў у замаразкі...

Ажно не верыў сваім вушам Альгерд, ды і Кейстут таксама глядзеў на бацьку, як на дзіва, ажно раскрыў рот, калі слухаў, і выгляд у яго быў такі, што Альгерд не вытрымаў, ціха сунуў мезенец у рот брату, і той схамянуўся, а Манівід зыркнуў на іх, як на блазнаў, і падцяў вусны Нарымунт. Пасля той нарады ў замку вялікі князь разаслаў сыноў па ўсіх землях, каб яны самі назіралі за падрыхтоўкай да паходу, бо баяўся Гедзімін здрады і не хацеў даверыцца наменікам, што, нячыстая на іх сіла, маглі прысягнуць і Полюшу, якога падтрымлівае сам імператар. Альгерду выпала ехаць у Крэва, і ён разам з дзядзькам Нячаем і Драмаком ездзіў па селішчах і глядзеў, колькі баявых сякер, дзідаў ды мячоў маецца ў войску, ці ёсць у крэўлян ручніцы, а віж Камар дзень і ноч шмыгаў паміж людцамі, піў з імі ў піўных каморах і вынюхваў, ці не спее дзе здрада.

Лозка снілася начамі — фіялкавыя вочы пад шырокімі брывамі набліжаліся да яго твару, салодкія вусны дакраналіся да вуснаў — ён ускокваў, пасля зноў кідаўся на ложак, часам трызніў, так што дзядзька Нячай загадзя ставіў конаўку з вадой ля ложа маладога княжыча. Праўда, часам даводзілася спаць і ў зямлянках, асабліва па тых селішчах, якія два-тры гады таму былі спаленыя крыжакамі і яшчэ не адбудаваліся. Спаць наверсе пабойваліся — хто ведае, што можа прыйсці з цемры: варожая страда, гадзюка, кінутая на скуру, альбо і Ліхаманка з Трасяніцай, бо вакол балоты. А ў іх нечысці, як на баляванні ў замку...

Калі ж вярнуліся яны зноў у Навагародак, даведаліся — ваяводу Гаштольда паланілі разам з тымі воямі, што засталіся жывымі, замак у Коўне спалілі разам з жыхарамі.

— У паход!

Гэтымі словамі вялікага князя поўніўся Навагародак. У горадзе не было дзе перананачаваць таму, хто не быў воем: усе каморы перапоўненыя, усе рамеснікі, апроч

хіба ювеліраў, не разгінаюцца ад цяжкае працы — шыюцца поршні і боты, сёдлы і вупраж, вухкаюць у кузнях кавадлы, і выкочваюдца адтуль то колы для фурманак, то круглыя тарчы для самых багатых. Тым, хто бяднейшы, дастаюдда пляцёнкі, абцягненыя скурай, і плыве па ўсім горадзе пах кісляціны і смуроду. Мокнуць у чанах скуры, з якіх гарбары робяць шчыты, — а яшчэ смаляна пахнуць дошкі, з якіх бондары майструюць бочкі для правіянту.

Апошні вечар перад паходам уся княская сям'я правяла, разам са знатнымі баярамі і панамі-радай, у царкве святых Барыса і Глеба. Маленькая драўляная замкавая цэркаўка святой Багародзіцы не магла змясціць усіх. Таму вырашана было маліцца за перамогу там, дзе некалі хрысцілі Міндоўга і Войшалка, куды ўпершыню прыехалі жамойты і аўкштоты як васалы.

Вапняковыя туфавыя сцены з кавалкамі каляровай плінфы былі ярка асветленыя мноствам васковых свечак, строгія твары святых глядзелі адрачона, неяк адчужана. Халоднай была маёлікавая падлога, уся ў прыхаматлівых узорах, складзеная з прамавугольных і трохкутных паліваных плітак. І шчымліва-балюча адчуў Альгерд, што тут, у Новагародку, сапраўды нялёгка бацьку, таму што вострыя позіркі новагародцаў, як толькі зайшлі ў царкву княскія сыны і дочкі, нібы шыламі пракалолі іх — ці здольнае племя Гедзімінавае абараніць Княства? Адчуў хлопец — усім сэрцам і душой — і вялікі, невыносны цяжар улады. Памыляцца бацька і ягоныя ваяводы, ляжа ў нейкай даліне ці на полі не толькі ён адзін: крывёю захлынуцца і гэтыя людзі. Не толькі іх загорне багіня смерці Марэна сваімі чорнымі крыламі: крыжакі, уварваўшыся ў горад, пасякуць іхніх дзяцей і жонак, бацькоў і сваякоў...

Уначы ж княская сям'я пайшла і на капішча Перуна, што месцілася ўнізе, пад замкам, на беразе рэчкі, і там жрацы ў вострых каўпаках, з медальёнамі-змеевікамі на шыях таксама маліліся за перамогу, толькі замест свечак ярка асвятляла свяцілішча ахвярнае вогнішча ды замест харугваў з выявамі святых віселі харугвы з

родавым гербам Гедзіміна: узнятыя ўверх калоны-слупы.

Перад самым ад'ездам злавіў Альгерд употай ад нядрэмнага дзядзькі Нячая віжа Камара, які заставаўся ў замку, і папрасіў яго патаемна аддаць дачцы каваля Вольжыча ў селішчы Буданы маленькі скрутак. Там быў вялікі сярэбраны медальён з Гедзімінавым гербам і імем Альгерда ўнізе. Яго некалі падарылі малому княжычу ў Коўне.

— А што сказаць ёй? Самой той дзеўцы Лозцы? — маленькія цікаўныя вочкі Камара свідравалі княжыча. Ды Альгерд, хаця і палыхнуў румянкам, адказаў спакойна, уладна гледзячы на віжа, так што той у рэшце рэшт сагнуўся ў ліслівым паклоне:

— Нічога. Яна ўсё ведае сама.

Наверша, выкаванае Лозкай, было насаджана на ясеневае дрэўка, і гэтую дзіду везлі ў асабістай фурманцы княжыча разам з баявой сякерай і мячом, а таксама ягонымі рэчамі — карзном, кашулямі і ботамі. Былі і два асобныя пакункі — адзін з усім, што надзяваецца на чалавека пры пахаванні, — смертнае, і другі — для балявання пасля магчымай і жаданай перамогі. На прывалах Альгерда нястрымна цягнула да свае павозкі, ён строга загадваў Нячаю, каб не згубілася яна сярод сотняў такіх жа фурманак, у якіх везлі зброю, пітво і ежу. Нячаю гэта не падабалася, але ён мусіў слухацца строгага загаду, і таму княжыч мог час ад часу браць у рукі запаветную дзіду і, дакранаючыся да жалезнага бліскучага наверша, падобнага да вострага ліста арэшыны, нібыта адЧуваць Лозку — яе гнуткую постаць, імклівыя рухі, светлыя вочы з загадкавымі цёмнымі крапінкамі, як у сапраўднай фіялкі-браткі. Наверша чамусьці было цёплым — нават у халодныя вечары. А можа, тое толькі здавалася княжычу?

Войска Гедзіміна на Коўна не пайшло, яно спынілася недалёка ад захопленай крыжакамі крэпасці, у селішчы, што схавалася ў глухой пушчы. Тут чакаў

Гедзімін падыходу асноўных сваіх атрадаў, галоўнае ж — полацкіх вояў і свайго зяця, кашталяна гарадзенскага Давыда.

Альгерд любіў Давыда. Магутны, высачэзны, як асілакдуб, ён уваходзіў у тронную залю замка, і яна нібы ніжэла, ператваралася з пыхлівай і важнай ва ўтульную і ласкавую, дзе можна было слухаць, як спакойна даводзіць у рэшце рэшт сваё гэты праслаўлены вой, надоўга спыняючыся пальцам на якой-небудзь кропцы скураной мапы, дзе бурштынавымі каменьчыкамі азначаныя былі крэпасці і гарады не толькі Княства, але і суседзяў — ліваў, зямгалаў, ляхаў і, вядома, немцаў. А яшчэ — маскавітаў, цверычан, уладзімірцаў. А далей — Кіева, Падляшша, Падоліі... Вядома было, што Гедзімін атрымаў ад Давыда пергамент, дзе кашталян прапаноўваў вялікаму князю на гэты раз не ваяваць Коўна, а пастарацца злавіць крыжацкае войска ў той момант, калі яно, захопленае сваімі перамогамі, хаця на момант страціць пільнасць. Ведаў Альгерд таксама, што некалькі натаемных віжоў ёсць сярод рыцараў, яны адразу ж данясуць, куды, якімі шляхамі пасунуцца назад немцы. Апроч таго, жамойты, якіх паваявалі ордэнцы, таксама тайна слалі князю лісты, просячы дапамогі.

Бываючы на ваенных нарадах, слухаў малады княжыч усё, што там казалася, вучыўся гаварыць важка і даходліва. Княжае слова — апрацаваны ўмелымі майстрамі бурштын, яно павінна мець цану, і немалую. Калі ж, бывала, паслухаўшы ўсіх, пытаўся Гедзімін — бадай што, дзеля прыліку, — што думае Альгерд, чырванеў хлопец, але спрабаваў сказаць і нешта сваё, вынашанае. Дзеля таго, праслухаўшы, як і куды збіраюцца перад боем атрады, пасля доўга сядзеў ён у сваім пакоі альбо, як у гэтым паходзе, у хаце зямяніна, спрабуючы знайсці лепшае рашэнне, абдумваючы ўсё, што можа адбыцца ў баі. Вось і цяпер — разам з бацькавымі воямі ішоў атрад татараў. Харобрыя яны воі, але не надта баяцца Гедзіміна, могуць зрабіць і па-свойму, захапіўшыся шалам бою і смерць Нездарма вялікі князь патаемна загадаў Манівіду сачыць увесь

час за дзікімі тымі наёмнікамі і, як не туды панясуцца яны, страляць адразу ў хана Кіпчакбея...

Нядоўга стаялі ў лясным селішчы атрады Гедзіміна, але той час цягнуўся для Альгерда як доўгі і нудотны, нават блізкая, можа, і смяротная небяспека крыху страціла сваю ўзбуджальнасць. Праўда, кожны дзень да знямогі ганялі яго дзядзька Нячай і Драмак, то б'ючыся з княжычам на мячах, то патрабуючы, каб з першага ўдару рассякаў ён тоўстую лазіну, пралятаючы міма на кані, то раз за разам высмейваючы няўклюднасць, з якой ён вызваляўся ад імклівага татарскага аркана, кінутага смуглявым, з выскаленымі белымі зубамі татарынам Сегедэем. Ваенны лагер жыў сваім жыццём: на ўскраіне селішча палілі вогнішчы, на іх смажылі для вояў зайцоў, дзікоў і аленяў, упаляваных у пушчы, раніцамі пахла квашанай капустай і рэдзькай — з абозаў да сталоў, пастаўленых пад вялізнымі, разгалістымі ялінамі, цягнулі бочкі, гарнцы і бодні, пад дубам у сярэдзіне селішча, на якім ніжнія галіны былі амаль усе абвязаныя каляровымі стужкамі і анучкамі, прамаўляў свае трэбы жрэц Перуна, а ля дубовага крыжа, абвязанага ручнікамі, штораніцы чытаў малітвы праваслаўны святар у жоўтай бліскучай рызе, накрываў галовы грэшнікаў цёмнай хусткай, рыхтуючы іхнія душы да вечнага, не гэтага хуткаплыннага жыцця. Праўда, мяркуючы па ахвоце і нават заўзятасці, з якой чысцілі і штодзень спрабавалі на тым жа няшчасным лазняку сваю зброю воі, яны туды не надта імкнуліся раней прызначанага ім доляю часу. Але якой будзе яна, тая доля?

Ды нарэшце прыйшла часіна, калі ўсё гэтае варухліваe, як агромністы мурашнік, войска, з абозамі і коньмі, з вартавымі і збройнікамі, кухарамі і рымарамі, швачкамі і далакопамі, харугвамі і абразамі, рушыла далей, туды, да шляхоў, па якіх меліся вяртацца назад крыжакі-пераможцы.

Жыцень ужо даўно сабраў у свае пуні сёлетні ўраджай, і цяпер па селішчах малацілі жыта ў снапах, ссякалі на гародах хрумсткія качаны, выбіралі познюю рэпу.

Апошнімі трапяткімі клінамі прабівалі шэрыя аблокі чорныя дразды і каменкі, а на ацвярдзелых ад ранняе прахалоды ўзгорках зеленавата-шэрымі кругамі тоўпіліся зялёнкі, познія, ужо амаль зімовыя грыбы.

Ніхто, апроч сыноў Гедзімінавых ды ваяводы, не ведаў дарог, па якіх пойдуць сёння. Вартавыя, што ехалі далёка наперадзе, вяртаючыся, расказвалі аб воях з воўчымі мордам! на галовах, у звярыных шкурах, больш падобных да лесавікоў, чым да людзей, што цікавалі здаля і тут жа знікалі, як толькі хто паварочваў каня, каб дагнаць іх і распытаць. Таму вялікі князь пасылаў разведчыкаў адразу па некалькіх накірунках, і не пераставалі ўвесь дзень, і на прывалах, і да коннага, пад'язджаць ганцы, дакладаць аб усім, што бачылі.

Яны і распавялі, што заўтра рыцары павінны быць ля Жэймаў. Адтуль яны паварочваюць на захад, іх давядзецца даганяць.

Невялікае селішча Жэймы было добра знаёмае княскай сям'і — сюды часцяком ездзілі на паляванне старэйшыя княжычы ў часы, калі Гедзімін быў намеснікам вялікага князя. Таму месца гэтае магло быць найлепшым для бою — даліну ля рэчкі, павароты капрызнай гэтай рачулкі. і паляны за недалёкім возерам немцам не было ўжо часу вывучаць як след, як бывае тады, калі бой рыхтуецца загадзя. Нават калі вялікі маршал Генрых фон Процкі даведаецца, што войска Вялікага княства спынілася тут і рыхтуе засаду, наўрад ці ён зможа цалкам разгадаць, якой можа быць тут пастка. для рыцараў.

А яна можа быць пастаўленая так, што на іхнія шэрагі сокаламі ўпадуць нябачныя дасюль атрады ліцвінаў, прадзяўбуць сталёвую абарону. Трэба толькі не ўпусціць ніводнае магчымасці раскінуць сілы так, каб прадухіліць перамогу крыжакоў...

У сю ноч у паходным будане Гедзіміна сядзелі намеснік ваяводы Гаштольда, старэйшыя сыны князя — Манівід з Нарымунтам, а таксама кашталян Давыд і некаторыя з паноў-рады. На валовінай скуры, чыста, да белі,

выскрабенай, вугалем маляваў Гедзімін аколіцы Жэймаў, тлумачыў свой план. Альгерд спачатку сядзеў побач з імі, але сон моцна атлуміў яму галаву, і князь адправіў малодшага сына спаць. Задача Альгерда — трымацца князя, ягонай харугвы, абараняючы бацьку, а калі ўпадзе каторы з ганцоў, а другога не будзе побач, імчацца з распараджэннем да тых, каму належыць выконваць загады вялікага князя.

Альгерд выйшаў з будана, дзе мітусліва, успыхваючы ці гаснучы ад ледзянога асенняга ветру, трашчалі смалякі, асвятляючы медныя, з трыкветамі спражкі скураных пасаў і кідаючы рваныя чорныя цені на ўтаптаную, з улежанымі на ей пахкімі хваёвымі галінамі падлогу.

Высокае, з цьмамі цем зорак неба стаяла над лагерам. Здавалася, нібыта гэта сярэбраны пыл, гатовы апусціцца на зямлю, затрымаўся наверсе, каб напоўніць смуткам людскія вочы, паднятыя да неспасцігальнай таямнічай вышыні, дзе жылі багі і хаваўся Ірый, куды апалым лісцем нясуцца душы пасля смерці. Ля аднаго з кастрышчаў, запаленага вакол лагера, чакаў княжыча дзядзька Нячай, задумліва паварочваючы галаву да другога вогнішча, далекавата ад княжага будана, адкуль чулася песня:

Грача воран, грача, цераз бор летучы,

Плача хлопец, плача, у паход ідучы...

Княжыча пацягнула да песні, да смутку, які чуўся ў ціхім спеве, ён пакрочыў у прыцемак, у якім вогненны трохкутнік кастрышча здаваўся каснікам багіні Мокашы, што трапечацца, выбіваючыся з-пад зямлі. Немалады ўжо вой, у скураным зашмальцаваным каптане, у лісіным каўпаку, жылістай рукой падкладаў у касцёр каструбаватае сырое паленне, не перастаючы напяваць:

Гой ты, воран чорны,
Ці відзеў ты вала?
Я валоў не відзеў,

Відзеў тваю маці,
Яна па двару ходзіць,
Белы рукі ломіць...

Убачыўшы княжыча і ягонага дзядзьку, ён сціх, пакланіўся, абціраючы руку аб чорныя, з касматае поўсці порты. Маленькія вочкі на шырокім усмешлівым твары ўзрадавана бліснулі, ласкава спыніліся на высокай цыбатай постаці Альгерда.

— Спявай далей, як цябе?

— Алень, а па-хрысціянску — Аляксей.

— Спявай. Голас у цябе надта чысты, як... як крынічны.

— Дык што табе заспяваць, княжыч Альгерд? Гэтая песня сумная. Вешчы Воран[14] тут толькі костачкі прынясе, але ні жывой, ні мёртвай вады ў яго не дапросішся... Ён жа ўсё ведае, а знаццё толькі сэрца абкаменьвае. Глядзіць ён на нас усіх і бачыць — во гэты, які думае, як запалоніць якую прыгажуню, заўтра крывёй-рудой сплыве. А ўлетку трава праз ягоныя костачкі прарасце...

— Ты што, баішся заўтрашняе бітвы?

Вой задумаўся, падціснуў вусны, прыжмурыўся, сабраўшы зморшчыны ля вачэй, нібы і сапраўды ўглядаўся ў будучае:

— Не. Не баюся, княжыч Альгерд. Сваю смерць я адчуў бы. Але шмат народу ўсё роўна загіне. Вось я тут і думаю — эх, злавіць бы таго Ворана, забраць у яго жывую ваду. Колькі б кабетак мужоў ці матак сваіх сыноў назад дачакаліся б!

— А цябе хто дзе чакае?

Ласкавыя вочкі Аленя-Аляксея затуманіліся:

— Мае дзеткі і жонка вымерлі. Чорная Панна іх разам забрала яшчэ дзесяць гадоў таму, калі ў селішча наша зазірнула. Я з таго часу колькі яе шукаў, каб за касу

ўхапіць ды валоссе павырваць, — не даецца!

— Дык ты так і застаўся ў войску?

— Застаўся. У кашталяна Давыда. І з вайны на вайну хаджу. А яны ўсё не канчаюцца. Ну, думаю, ужо апошняя! Не, зноў то крыжакі, то ляхі, то галічане. А то яцвязі ўздымуцца.

На скураным каптане, калі ўпалі на яго вогненна-зыркія водбліскі, убачыў Альгерд выціснуты на грудзях знак: крыж, канцы якога павернуты пасалонь, па сонцы. Нейкая таямніца ўсё ж была ў гэтым ціхмяным, простым, як каравая калода, чалавеку з круглым тварам і задзёртым носам славяніна.

— Адкуль у цябе крыж з загнутымі канцамі?

— Мой дзед быў жрацом Ворана.

— А ты не стаў жрацом?

— Я зрабіўся быў бондарам. Люблю дрэва — яно жоўтае, жывое, гаваркое — і зараз. Але... Я ж цяперака пасля бітвы хаджу і вочы мёртвым закрываю. Усім — сваім і чужым. Каб яны на той свет ішлі і нічога з гэтага свету туды забраць не хацелі. Іначай — бяда будзе. Калі столькі забітых у вачах сваіх нешта з гэтага свету вынесуць — што астатнім застанецца?

— Ён, відаць, шаленец, вар'ят... — прашаптаў на вуха Альгерду Нячай, недаверліва касавурачыся на Аленя. Ды той пачуў. Круглы ягоны твар не азмрочыўся, а вочкі дружалюбна зірнулі на дзядзьку княжыча:

— Ці ж ты адзін гэта гаворыш! Але ці ведаеш ты ўсё пра свет, у якім жывеш?

— Ніхто не ведае, — адказаў за дзядзьку Альгерд. — І ты таксама.

— І я. Але каму я перашкаджаю, калі раблю сваю справу? Ці не бярэ і цябе жах, княжыч, калі бачыш, як глядзіць на цябе нябожчык, калі яму не заплюшчылі

вочы? І чаму так крача воран, лятаючы над сечай?

— Праўду кажаш — бярэ. Але ці ведаеш ты сам, чаму так крача вараннё над полем, дзе ляжаць мёртвыя?

— Не ведаю, і дзед мне таго, паміраючы, не сказаў. Адно толькі папрасіў — каб мёртвым дапамагаў на той свет спакойна пераходзіць, дзе магу. Я быў забыўся на тое, аднак, калі асірацеў, сям'ю згубіў, адразу ўспомніў. Як накаркаў мне тое сам дзядуля...

І ён, падкідаючы ў кастрышча новыя паленні, заспяваў, як бы паказваючы, што заняты справай больш важкай і значнай, чым пустыя размовы:

Рабі сена, як зязюлька кукуе,
Тады кароўка есць і смакуе,
А наробіш, як варона крача,
А тады кароўка есць і плача...

— Колькі ж у кожным чалавеку дзівосаў! Жрэц казаў мне, што ўвесь свет можа змясціцца ў чалавечай душы, — задумліва прамовіў Альгерд, калі яны вярталіся ў паходны будан, дзе спалі ўсе чацвёра сыноў Гедзіміна. — І епіскап тое ж казаў: царства Божае ўнутры нас. А мы забіваем адзін аднаго, бо зямлю падзяліць не можам...

З гэтай думкай ён і прачнуўся назаўтра, калі з поўначы, з лагчыны, папоўз горкі, з сотняў вогнішчаў дым — знак таго, што варожае войска зусім блізка. Ганцы, пасланыя Гедзімінам, каб узгадніць з вялікім маршалам Генрыхам фон Процкі пачатак бою, ужо вярнуліся. Крыжакі патрабавалі, каб бітва пачалася на дзве гадзіны пазней, як прапаноўваў тое вялікі князь. У канцы пергаменту стаяла зняважлівае: «А калі ты, язычнік, на тое не пагодзішся, то рабі па-свойму, усё роўна гарэць табе да скону ў вогненным пекле, а трапіш ты ў яго сёння».

Да прызначанага часу войскі занялі свае зыходныя пазіцыі, тым болей, што дзень спрыяў таму: як бывае рэдка ў гэты час, не імжыла, не туманілася дажджом неба — наадварот, прымерзлая за ноч зямля, здавалася,

адгукалася звонам на пошчак капытоў, рэдкія хмурыны велічна плылі па сінім, недасяжна высокім небе, і нават амаль аблыселыя бярозы на фоне цёмна-зялёных ялін глядзеліся велічнымі і спакойнымі.

...Сонца стаяла высока, і Альгерд з жалем падумаў, што калі б ён быў хаця якой маленькай птушкай-варакушкай, то абляцеў бы ўвесь крыжацкі стан і расказаў бы бацьку, дзе і як ставяць яны загоны. У войску ж ліцвінаў на першыя загоны паставілі татараў[15], а далей, па абодва бакі ад даліны, па якой могуць пагнаць татараў рыцары, стаялі з коннымі атрадамі Манівід і кашталян гарадзенскі Давыд, а наводдаль ад іх — воі з ручніцамі. У лесе ж, куды ўпіралася ўся гэтая вялізная, колькі разоў перасечаная рачулкай даліна, на выспе, ад якой да ўскрайку даліны была высечаная за ноч шырокая прасека, месціўся сам Гедзімін. Калі выстаяць татарскія загоны, ён паспее да таго часу, пакуль стомяцца яны адбівацца ад крыжакоў. Калі ж не — немцаў напачатку перахопяць сын і зяць. Двое астатніх сыноў былі пры ім, і наструнены Альгерд нервова здрыгануўся, калі пачуў першы працяжны, у сотні дзікіх глотак, татарскі крык «Ул-ла-а-а!», ад якога нават тут, на адлегласці, калыхнуліся белыя з чырвонымі палосамі і гербам «Калюмна» харугвы.

Гедзімін схапіўся за трубку, якая скарачала адлегласць — яе падараваў яму рыжскі арцыбіскуп, — і не адрываўся ад яе колькі імгненняў.

— Тху ты, нячыстая сіла! Пайшло! — сказаў ён працяжна, апускаючы трубку. Правае яго плячо тарганулася, левая рука намацала меч у похвах, быццам правяраючы, ці той на месцы.

Пахла смалой ад ссечаных соснаў, якія раскіданыя былі ў бакі ад прасекі; на асінках, наваленых у кучы, жаласліва трапяталі рэдкія азызлыя жоўта-шэрыя лісточкі, і, мімаходзь слізгануўшы поглядам убок, заўважыў Альгерд, як кінулася ад поклічу вояў некуды рудая, вёрткая лісіца, уся асветленая сонцам, — жывы камячок жыцця, які адзіны тут зараз мог уратавацца ўцёкамі. Людзей жа трымала разам нейкая вялікая,

пагрозлівая сіла, ад яе было не выкруціцца, не слізгануць некуды ў цёмны, непрыветны, але такі ўратавальны бор...

А далей ён ужо не думаў ні аб чым, апрача бою. Крыжакі першымі пайшлі ў бой — іхнюю грозную, здавалася, неадольную варухлівую бліскуча-шэрую сцяну бачыў ён, калі бацька на хвіліну даў яму зірнуць скрозь павелічальнае шкельца. Крыжакі, у жалезных шышаках, у гулкіх пласцінкавых даспехах, падобныя да жахлівых мерцвякоў-наўя, тупалі пад зладжаныя ўдары барабанаў, а за кожным іх радам стралялі з доўгіх ручніц стралкі, якіх даспехі рыцараў хавалі ад стрэл, што несліся на іх ад татарскіх загонаў, як хмары саранчы. А пасля ён толькі чуў, як жахлівы, дзікі віскат татар, з якім яны раз за разам асыпалі крыжакоў стрэламі, задыхнуўся, станчэў, і Гедзімін крыкнуў ганцам:

— Зараз пойдзе конніца, хай яе прапусцяць толькі напалову!

Ганцы ўжо ляцелі — па двое ў кожны бок, каб, калі ўпадзе адзін, другі мог данесці загад вялікага князя. І тады закрычаў Карыят, які быў побач:

— Татары ўцякаюць!

— Конніца пайшла!

Альгерд напружыў зрок — цёмнае месіва разбітых татарскіх загонаў у канцы даліны кацілася сюды, да іх, як клубок, яго даганялі коннікі — здаля былі бачныя чырвоныя і чорныя крыжы на харугвах наперадзе, а таксама знак вялікага маршала. Вось клубок распаўся, яго як паглынула варожае войска, што таксама каціласа да іх, да пагорка, дзе веялі харугвы вялікага князя. Адсюль, зверху, здавалася, што гэта доўгі, пыльны, смярдзючы цмок, то распаўзаючыся брухам па пагорках, то вузеючы ў лагчынах, мкнецца да іх, каб дыхнуць агнём і спапяліць дашчэнту.

Аднак, калі коннікі дасягнулі сярэдзіны даліны,

перарэзанай вузкай бліскучай стужкай рачулкі, заспявала труба, і справа і злева, рассякаючы іх шэрагі на дзве амаль аднолькавыя часткі, затупацелі па цвёрдай ля лесу зямлі атрады Давыда і Манівіда. Яны сышліся пасярэдзіне, і адрэзаная, як у цмока, пярэдняя частка атрада апынулася перад прасекай. З бакоў жа па рыцарах паляцелі з лесу смяротныя кулі з ручніц — там хаваліся стралкі. Коннікі замітусіліся. Харугва Генрыха фон Процкі, што апынулася паміж Гедзімінам і яго сынамі, пахілілася. Вогненныя ўспышкі з лесу пачасціліся — адрэзаныя ад асноўнага атрада немцы згрувасціліся пасярэдзіне даліны, гатовыя абрынуцца на сыноў Гедзіміна, што малацілі другую частку рыцараў ззаду. Тады па знаку Гедзіміна ўдарылі ў вялікі бубен, і гул пакаціўся па ваколіцах.

— За мной! — такім гучным голасам, нібы ў яго ўсяліўся дзесятак чэрававяшчальнікаў, закрычаў вялікі князь і рынуўся наперад. За ім — увесь атрад.

Вялікі маршал здолеў павярнуць сваё войска насустрач новай небяспецы. Па ягоным сігнале з асноўнай пазіцыі рыцараў на поле, дзе кіпела сеча, пасняшаўся запас ны атрад. Аднак Гедзімін пастараўся скарыстаць хвіліны няўпэўненасці крыжакоў напоўніцу.

Са звонам, з іскрамі, з шалёным выццём жамойтаў, некалькі тысяч якіх былі сярод крыжацкага войска, і дзікімі крыкамі саміх крыжакоў, з імгненна пашчэрбленымі мячамі і паляцелымі на размалочаны капытамі дол коннікамі, якіх тут жа растапталі на крывавае месіва, сутыкнуліся дзве сілы. Нячая, які захіліў свайго выхаванца, секанулі мячом па галаве — цвёрдая сталь вытрымала, а ён затое ўдарыў непрыяцеля так, што той не ўтрымаўся на кані. А пасля яны білі і калолі новых і новых рыцараў, якія, здавалася, выраcталі з зямлі, і княжыч адно стараўся трымацца бліжэй да бацькі, у той час як і Драмак, і Нячай, адбіваючыся ад ворагаў, глядзелі за ім самім.

Час замарудзіўся — тыя дзве гадзіны, пакуль, стараючыся схіліць вагі Лёсу на сваю карысць, валтузіліся, калолі і секлі, храпучы і забіваючы адзін

аднаго, ліцвінскія і нямецкія вoі, здаліся маладому княжычу бясконцымі. У тую хвіліну, калі яго абяссіленая рука павісла, бы кавалак адрэзанай вяроўкі, ён убачыў, як неўпрыкмет, за спінамі збраяносцаў маршала, падбіраецца да вялікага князя Гедзіміна рыцар у пашчэрбленых даспехах — лязо шырокага і драпежнага, як шчупак, нажа блiснула на сонцы, узнеслася, цэлячыся ў вока, не абароненае ні кальчугай, ні шаломам...

Княжыч не памятаў, як рука яго, толькі што слабая, налілася сілай, і дзіда, якую ён ледзь трымаў, сталася лёгкаю, як пёрка. Рыцар не паспеў кінуць нож — проста ў ягонае ўласнае, пільна прыжмуранае для кідка вока ўпіўся падобны да алешыны металічны лісток наверша.

На ўсё жыццё запомніў юнак твар ворага — даўганосы, шырокі, як гляк, з белымі брывамі і блакітнымі вачыма, адно з якіх раптам пырснула чырвоным і белым, у той час як цела немца няўмольна паварочвалася ўслед жаўтаватаму дрэўку самой дзіды, як бы накручваючыся на яе, і ўрэшце ўпала ўніз, пад капыты цяжказадаму гнядому брабанту вялікага маршала, які біўся наперадзе сваіх рыцараў з нечалавечай сілай і нястомнасцю. У той жа час і ягоныя ўласныя грудзі нібы апякло — страла ўдарыла ў іл з такой сілай, што ледзь не збіла юнака з каня, але ён змог утрымацца, ухапіўшы таго за пругкую карычневую грыву. І зноў завіравала вакол сеча. Колькі ні імкнуўся княжыч дабрацца да немца, якога ён як насадзіў на сваю дзіду, таго не выпадала. Біліся і справа, і злева, ён выхапіў свой меч і таксама то з ярасцю, то з нянавісцю, то з адчаем змагаўся супраць злавеснае чорнае навалы, што наляцела на ягоную зямлю і хацела адабраць у яго жыццё, якое толькі пачыналася...

Запасны атрад немцаў не даляцеў да сечы — жамойты, якія былі сярод наступаючых, кінуліся на сваіх былых саюзнікаў, падпарадкоўваючыся загадзя абгаворанаму сігналу — гуку валынкі, на якой еыграў сам вялікі жрэц свяцілішча Рагуціса, які таемна ехаў за войскам крыжакоў, што разрабавалі Жамойць.

І гэта было пачаткам перамогі — той перамогі, якая прыйшла толькі вечарам, калі знясіленыя рыцары беглі з даліны хто як мог, а ліцвіны, палачане, віцьбічы дабівалі іх, тапілі ў рачулцы і ў балоце, жамойты ж цкавалі сабакамі і, выдзіраючы палонных з даспехаў, як мяса з-пад панцыра ракаў, абчышчалі іх да галізны, пакідаючы трупы ляжаць дзе папала.

Альгерд, пачуўшы крыкі і радаснае гудзенне валынак, змог толькі дабрацца да кучы галля на прасецы і, зваліўшыся на яе, заснуць мёртвым сном, у той час як Нячай ахоўваў ягоны сон, а пасечаны на капусту Драмак ляжаў пад грудай наваленых на ім крыжакоў, і душа яго, як і тысячы іншых, тужліва кружляла над далінай і прасіла аб пахаванні, дзе шлях да Ірыю ачысцяць малітвы і галашэнні, дзе добрае слова аб нябожчыку будзе пёркам для ягонай ацяжэлай ад грахоў душы. Але снілася княжычу не бітва, не стогны паміраючых, у якіх вырывала душу са знямоглага цела страхоткая Марэна. Мроілася яму басаногая Лозка, што ляцела ў кузню, мільгаючы чорнымі ад сажы пятамі і апякаючы на ляту белазубай усмешкай. Вочы яе — фіялкавыя, з цёмнымі кропачкамі ў глыбіні, набліжаліся да ягонага твару, і ў той момант, калі ён амаль захлынуўся шчаслівым прадчуваннем ейнага дотыку, нешта як штурхнула яго, і ён ускочыў, не разумеючы са сну, чаму над ягонай галавой свецяць зоркі.

— Прачнуўся, княжыч? Тады хадзем вячэраць.

— А дзе Драмак? — азіраючыся па баках, усё яшчэ няўцямна глядзеў на далёкія буданы, кастрышчы і агромністае цёмнае поле перад сабой Альгерд.

— Няма яго нідзе. Мусібыць, лунуў, як і Заяц, Мантвіла, Ясень і... колькі іх, не пералічыш! — махнуў рукой Нячай. — Заўтра глядзець будзем. Сёння толькі варта засталася дазорыць.

— Ну што — поўная наша перамога?— ужо шчасліва ўзгадаў княжыч.

— Але ж і нашых колькі лунула! — зноў са скрухай

паўтарыў Нячай, і гэта трохі раззлавала Альгерда — якая ж перамога абыходзіцца без ахвяр?

Яны паволі пайшлі да буданоў. Там не было пуста — лекары і жрацы, вяшчунні і ведуны перавязвалі параненых, клалі на чырвоныя, уздутыя, страхотлівыя блізны то мазь з дзёгцю бярозы, то сырое цеста, то павуцінне альбо мох, шаптухі пырскалі вадой, касталомы ўпраўлялі вывіхнутыя рукі ці ногі. Чуліся енкі і галашэнні, сярдзітыя вокрыкі аховы, трызненні і малітвы.

Далей, ля буданоў князя, паноў-рады і вышэйшых служкаў, было цішэй, там, за другім колам варты, слугі насілі да накрытага ўжо едзішча вялікія талэры з ежай. На яловых і хваёвых галінах, накрытых шкурамі звяроў, сядзелі вакол каляровага дывана, устаўленага талэрамі, усе тыя, хто здабыў сённяшнюю перамогу, усё атачэнне вялікага князя.

— Тху ты, нячыстая сіла! Ледзь не праспаў першую нашу радасць! — сустрэў яго знешне кплівай заўвагай Гедзімін, але Альгерд бачыў: бацька ажно свеціцца радасцю, вузкаватыя вочы яго ззяюць, разгладзіліся нават цяжкаватыя мяшкі пад вачамі, хаця скрозь белую палатняную повязь на галаве прасачыліся рудыя плямы крыві.

— Даруйце, сам не ведаю, чаму так сталася, — сарамліва схіліўся княжыч, чырвань плямамі пайшла па шыі, пад светлымі валасамі ўспацела галава.

— Брэцьяніцу яму! — грымнуў Гедзімін. — Кажуць, ты мне жыццё ўратаваў, а я і не бачыў. Пракляты фон Процкі мядзведзем насеў, думаў, усё, капцы і мне, і войску. Аднак жа не — за нас багі, і век будуць гэтыя сабакі памятаць Жэймы!

Альгерд схітрыў — зрабіў выгляд, што выпіў брэцьяніцу да донца. Не любіў ён хмельнай весялосці, калі развязваюцца языкі і шмат выліваецца з людцаў таго, аб чым яны шкадуюць нараніцу. Грызла яго адно — ці знойдзецца ў рэшце рэшт ягоная дзіда — дзіда, якою ён

адхіліў страшны смяротны ўдар, нацэлены на вялікага князя?

І ён пайшоў яе шукаць — на самай той ранняй барвовай шчыліне, якую прыадчыняе ў сваей нябеснай хаце Зара-Заранiца, сонцава жонка, калі прачынаецца і пачынае новы дзень. Яшчэ даліна была цёмнаю, і толькі на прылобку ўзвышша гарэлі золатам вяршаліны ялін, калі Альгерд узбурыў свайго дзядзьку і яны пайшлі на месца ўчарашняе сечы.

Ціха там было, толькі блукалі, становячыся на калені і зазіраючы ў твары мерцвякоў, жанчыны-жамойткі, якія, відаць, ішлі за нямецкім войскам, што забрала з сабой іхніх сыноў і мужоў. Але непадалёку ад таго месца, дзе, як меркаваў Альгерд, ён спыніў немца з нажом, таксама на каленях стаяў перад грудаю целаў учарашні спявак Алень. Ён расцягваў счэпленыя, з вывернутымі пашчэнкамі, са счарнелымі, ірванымі ранамі на галовах трупы і клаў іх радком на схаладзелай, ужо трохі прымарожанай зямлі. Здубянелыя целы не згіналіся, страшна вырачаныя вочы былі расплюшчаныя, і іх, не баючыся і не агортваючы рук анучамі, даланёй закрываў унук жраца Ворана.

— Дай, княжыч, я сам пашукаю, — прапанаваў Нячай. Але Альгерд, пераадольваючы ўзбурэнне ўсярэдзіне, не згадзіўся, ішоў, углядаючыся ў твары, у якіх заставалася ўжо мала чалавечага, бо скажалі іх то нянавісць, то пакута.

Дзіду ён пазнаў адно па кодеры, бурштынава-карычневым, з пражылкамі. Гэтае гладкае, адпаліраванае да бляску дрэўка тырчала з-пад раздушанага, амаль расплюшчанага панцыра, які быў на рыцары, што ўткнуўся тварам у зямлю ў апошніх сутаргах жывой, не жадаючай паміраць плоці. Альгерд, перавярнуўшы цела і пабачыўшы ашчэраны жоўтымі, у чорных плямах зубамі, шырока адчынены рот, адчуў, што яго выварочвае, і, адвярнуўшыся, у сутаргах вывернуў з сябе тое, што з'еў яшчэ ўчора. А калі выпрастаўся, пабачыў: Нячай, абхапіўшы магутнымі пальцамі дзіду, з натугай выцягнуў яе з цела, а пасля

выцер аб белы, заляпаны крывёй і зямлёй плашч немца, дзе нашыты быў чырвоны крыж.

— Што паробіш, княжыч, яны ж першыя пачалі, — чамусьці вінавата прамовіў ён. — Першыя! Але ж і атрымаў Ордэн! Каб жа на тым і спыніўся, пракляты!

Але Альгерд ужо не слухаў — ён схапіў дзіду, адчуў, як лёгка, нібы радуючыся свайму вяртанню, лягла яна ў руку. Сонца тым часам паднялося, і на зямлю, дзе яны стаялі, на наверша ўпаў першы прамень, ад чаго металічны лісток з вострым канцом успыхнуў, нібы залаты. Дзядзька Нячай хацеў яшчэ нешта вымавіць, ды спыніўся. Ягоны выхаванец падаўся яму незнаемым: танклявы, высокі юнак, увесь абліты чырвона-жоўтым ззяннем, з дзідай у руцэ, з тварам, высока ўзнятым да ўзлобка, дзе стаяў велікакняскі будан, нібы сышоў са старажытных абразоў, што віселі ў хрысціянскіх храмах. І ён міжволі дакрануўся да грудзей, дзе вісеў разам з абярогам і крыж, можа, упершыню ўсёй сваёй істотай упэўніўшыся ў тым, што ўсё ж сыходзіць часам на чалавека нетутэйшая, невядомая сіла, якую па-рознаму называюць жрацы і святары...

Ды, стоячы на пол і сечы, аруплёны пошукам дзіды, і падумаць не мог княжыч аб тым, што чакае яго па вяртанні.

Калі ён, нашмат абагнаўшы Нячая і Лотыша, вынесся з лесу ў даліну, дзе мясцілася дарагое яму селішча, аслупянеў: толькі абгарэлыя коміны па-сірочы тырчалі там-сям ды з таго боку даліны надрыўна выў воўк.

Як даведаўся пасля княжыч, было яно падчас апошняга паходу спаленае крыжакамі, як і іншыя селішчы і мястэчкі, а людзі альбо перабітыя, альбо пагнаныя ў палон.

Доўга не мог з тым змірыцца Альгерд, што, магчыма, недзе дзірваном прарастаюць тонкія костачкі Лозкі, яе белазубая ўсмешка і шырокія бровы, што паплыла душа яе дымам у незваротны Ірый і не ўсміхнецца яна сваімі фіялкавымі вачыма, ад якіх шчымліва-светла робіцца на

сэрцы. І дзе каваль Вольжыч? Можа, куе недзе ў далёкіх землях даспехі рыцарам — жалезныя пласціны, змацаваныя раменьчыкамі альбо колдамі, і на кожнае наслойвае нянавісць і боль, каб лопнуў пасярод сечы раменьчык і магла страла ўпіцца ў хрыплівае, шырокае горла немца? А можа, і ён прарастае недзе травой, не скарыўшыся, не даўшы накінуць на сябе вяроўку, каб нехта з іх, жалезных, падобных да наўя, не мог павалачы, як скаціну, за сабою?

І адразу ж, як толькі ён, амаль аслеплы ад гора і ярасці, тыцнуўся ў абгарэлы, з чорнымі рэбрамі-кроквамі будан, дзе была кузня, працяў успамін аб тым, з якім шкадаваннем глядзела на яго і Лозку старая жрыца пад Навагародкам. Яна ведала, што так будзе! Дык, можа, яна ведае і што сталася з ейнай праўнучкай?!

Аднак, вярнуўшыся ў Навагародак, ён не паехаў да яе, як хацеў таго раней. Няхай застаецца надзея на тое, што Лозка засталася жыць, што яна ўцячэ, вернецца з палону...

Залатых спраў майстар Арцюх па заказу княжыча адліў сярэбраную, у ногаць велічынёй, стрункую постаць дзяўчыны і прымацаваў яе да канца дзіды. Невядома адкуль даведаліся пра тое навагародцы, і паплыла па Княстве пагалоска, што валодае княжыч Альгерд чарадзейнай дзідай. Расказвалі, што па начах дзяўчына ажывае і расказвае княжычу будучае. Што, калі немец падбіраўся да вялікага князя Гедзіміна, дзіда сама вырвалася з рук сына і ўпілася проста ў вока ворагу.

— Ты баіш гэтыя казкі людзям? — аднойчы запытаўся Альгерд у свайго дзядзькі Нячая. Але той кляўся і бажыўся, што нічога нікому не казаў. Аднак у княскай збройніцы дзіду беражліва паклалі асобна ад іншае зброі — да новых паходаў, да новае «Пагоні»[16]. Да прызначанага лёсам часу, у які пакуль не зазіраў ніхто, — як стане княжыч валадаром крэўскім і віцебскім і прыедзе жыць у старажытны горад Віцьбеск над Дзвіной — даўнім Рубонам.

Год 1341. Як таць уначы...

Над Віцьбескам кружыла вараннё.

Яно галасіла так адчайна, шалясцела так нізка і тужліва, што князь Альгерд, які ехаў у крытым узорыстым вазку, унураны ў свае думкі, падняў галаву і ўгледзеўся ў шэрае, закаламучанае непагаддзю неба. Але тут жа адвярнуўся і шчыльней захутаўся ў пушысты, падбіты лісінымі шкурамі плашч-карзно, — падумаў аб тым, як цяжка воям, што састарэлі ў бітвах, цяпер брысці па дарогах услед за фурманкамі, за маладымі жвавымі хлопцамі, якія кугікалі ў пялёнках, калі бацька ягоны, князь Гедзімін, уздымаў на дзіды ганарыстых крыжакоў, а ягоныя воі, тады маладыя і такія ж ганарыстыя, крычалі ў шалёным запале бітвы «Пагоня!».

Ён сам толькі цяпер стаў адчуваць цяжар гадоў, калі разам з бацькам днямі скакаў па дарогах Княства альбо брукаванках нямецкіх гарадоў, спаўна адплочваючы крыжакам за ўсё, што тварылі яны на славянскіх землях, імкнучыся анямечыць іх, як зрабіў тое з землямі люцічаў колькі стагоддзяў назад Альбрэхт Мядзведзь. Яшчэ дасюль у Брандэнбургскай зямлі ёсць хаты, дзе над гонтай узвышаюцца драўляныя разьбяныя конікі альбо прамільгне на вышыўцы мясцовых дзяўчат славянская Мокаш — Жытняя Баба. Але жыхары гавораць па-нямецку, і ён, які гаворыць на гэтай мове гэтак жа свабодна, не раз чуў праклёны войску Княства ад людзей, чые прозвішчы былі тыя ж самыя, што і ў прышлых воінаў.

Толькі што скончылася рада, дзе віцьбічы рашалі, чым лепей умацоўваць абарончыя валы — адно дубовымі бярвеннямі ці двайной агароджай, насыпаючы паміж сценамі зямлю. Гарадскі радца дакладаў, што на смердаў накладзена новае дзякло — на меру жыта болей, чым летась, каб можна было хутчэй завяршыць заходнюю сцяну дзяцінца. Раіліся — ці не будзе замнога, ці не выбухнуць паўстаннем і не загалёкае на плошчы перад царквой Дабравешчання раз'ятранае

віцьбескае веча? Даўно не збіралася яно, бо ён, Альгерд, стараўся ладзіць з радай, судзіць па справядлівасці і дабрыні. Помніў — не спадчынны ён віцьбескі князь, атрымаў княства праз жонку Марыю, і жывыя яшчэ тыя баяры, якія прыдзірліва аглядалі яго, маладзёна, калі дваццаць тры гады назад прыехаў ён на заручыны па маладую князёўну. Тады ён дужа прыйшоўся ім даспадобы — гаварыў з пасламі на пяці мовах, у рот не браў хмелю, толькі прыклаўся вуснамі да медавухі, калі паднесла яму Марыя заручальную чарку. Тады ён упершыню разгледзеў яе: яна падняла на яго свае шэрыя вочы з пушыстымі вейкамі, яны сустрэліся поглядамі, і ён з палёгкай, з заміраннем сэрца зразумеў, што, магчыма, будзе з ёю шчаслівы... Княскі сын выбірае не шчасце, а землі, магутных родзічаў, палітычнае становішча, хаця, як і ўсе, клянецца перад алтаром у вернасці і любові. Але ён атрымаў праз Марыю не толькі Віцьбескае княства, але і шчасце.

Цэлае жыццё пражытае з ёю. Помніцца вясёлая, над сіняй пятлістай рэчкай новая сталіца Вільня, маладое хмельнае пачуццё вышыні — такую радасць ад галавакружнасці атрымаў ён толькі ў Навагародку, старажытнай сталіцы Княства. Пантофлікі маладой жонкі, змочаныя ў расе, луг, куды яна выбегла памыцца на Купальскую ноч... Шэрыя вочы з пушыстымі вейкамі, пад якімі незаўважна, год за годам, клаліся маршчынкі. Яна паступова, але настойліва закладвала ў сталіцы праваслаўныя храмы, ахвяравала для іх грошы, што выдаваў на іхняе ўтрыманне вялікі. князь. Ніколі не любіла агрузняць шыю караламі — а жанчыны ж важдаюцца з каштоўнымі камянямі, нібыта дзеці з цацкамі-бірулькамі. Яна і дзяцей вучыць таму ж — дзеля народа жывуць князі, дзеля таго, каб даць людзям і хлеб і да хлеба. Адно толькі — заўсёды раўнуе яго да жанчын, не хоча падзяліцца ні з кім нават парушынкай той любові і павагі, якую атрымлівае ад яго вось ужо каторы год.

Погляд яго спыніўся на маладой месцічцы, якая, убачыўшы княскі выезд, пацягнулася вачыма і ўсёй

сваей маладой гнуткай постаццю да вазка, як да сонца. Намітка на галаве, суконны каптан з каўнерыкам, задзёрты нос, як у тутэйшых паннаў, — яна нібыта ўляцела ў ягоныя вочы і, раптоўна засаромеўшыся, бухнулася на калені проста ў стаптаную брудную каламуць. Не баярская дачка — тая б проста нізка пакланілася. А ці адрозніваюцца жанчыны адна ад адной, калі якая з іх баярская дачка ці простая панна? За час паходаў меў розных жанчын, але адрозніваліся яны адна ад адной, калі ўставалі раніцай з княскага ложа, хіба прыгажосцю ды ласкавасцю, і не пазнаць было, хто з якога роду. Але свет стаўся такім, што самае простае на зямлі — кахаць — ператварылася ў гандаль.

Вазок слізгаў далей, і востры позірк князя заўважыў на кусце ля дарогі рабінніка — блакітна-шэрая, з белымі ў дёмных крапінах грудзямі, птушка гэтая застаецца ў Княстве на зіму толькі тады, калі ўраджай на рабіну, ад чаго і называецца яна так прыгожа. Так, пунсовыя гронкі на рабінах ля замка ўсё яшчэ не здзяўбаныя птушкамі, хаця пацíху бярэцца на вясну, бо прайшлі Саракі.

Коні натужыліся — дарога пайшла ўгару, да Узгорскага замка, што магутна высіўся над наваколлем, і ўвесь — у надбудовах святліц, у вузкіх — баявых — аканіцах, з конскімі галовамі на вільчаках спераду і ззаду доўгага трохпавярховага палаца — быў падобны да бурага мядзведзя, што сцярожка расцягнуўся на выспе, натапырыўшы вушы, падняўшы хвост і ашчэрыўшы іклы. Альгерд успомніў, што гадоў з пяць ужо не хадзіў на мядзведзяў — часта, на перамену надвор'я, балела параненая рука, нешта туманіла вочы — мабыць, ад мноства пісанняў, якія ён чытаў у маладосці і якія ляжаць у куфрах віцьбескага замка, але найболей у Крэве. Цяпер у скрыпторый, альбо пісьмянніцу, дзе стары Нячай сцеражэ дарагія скруткіпісьмёны, ходзяць малодшыя дзеці, яны ж, бывае, і чытаюць па чарзе перад кафлянай печчу ў вялікай зале то «Трышчана і Ізоту», то «Александрыю», але няма яму часу сядзець з імі і ўспамінаць маладосць, калі і ягонае сэрца гарэла шкадаваннем да трывог закаханых альбо ад захаплення

вялізным светам, дзе вылічаны шлях кожнае зоркі. Шмат трывог было ў ягоным жыцці, але найбольшая, бадай, чакае з хвіліны на хвіліну — каму пакінуў бацька, састарэлы Гедзімін, велікакняскі стол у Вільні?

Ведаў ужо аб ягонай смерці — прыйшлося вярнуцца з-пад Мажайска, дзе ваяваў з родзічам — маскоўскім Іванам, якога маскавіты нездарма празвалі Калітой, — той зацята спрабаваў сабраць усе рускія землі пад руку Масквы. Сын Івана, Сімяон, ажаніўся з Анастасіяй, сястрой. Але і швагер, помніцца, на вяселлі глядзеў ваўком, нехаця ўсміхаўся. Настасся ж — што з яе возьмеш, жанчына! — радавалася, што не засталася ў дзеўках. Ёй, магчыма, мроілася іншае — не суровая паўночная Масква, дзе лета бывае адну чвэртку года, а якое-небудзь валошскае альбо ўгорскае княства, ды ўсё ж і гэта няблага. Думалі, выдаючы яе замуж за маскоўскага князя, што стануць з Масквой саюзнікамі, але так не сталася. Вось і на пахаванне Гедзіміна ніхто з Масквы не прыехаў. Ды, канешне, спазніўся і ён — бацьку хавалі без яго. Але ў грамаце аб смерці не было галоўнага — хто ж стане вялікім князем? Мабыць, пастаралася Еўна — няхай браты перасварацца, вырашаючы, а пасля яна загадае прачытаць духоўнае завяшчанне, якое, несумненна, есць, — і тады ўсе сціхнуць, бо паспеюць добра абліць адзін аднаго граззю. Альгерд паслаў двух ганцоў у Вільню, куды не хацеў ехаць, пакуль не збяруцца ўсе браты, але і ім, братам, напісаў, каб атрымаць ад іх адказ — каго выберуць яны? Таксама хітраваў — хацеў, каб яны выказаліся за яго, перш чым устане Еўна і прачытае завяшчанне. Ныла сэрца ў Альгерда — што, калі не ягонае імя будзе там?

Колькі разоў пасля бітваў, дзе біліся ўсе браты, загадваў вялікі князь піць за здароўе найперш яго, Альгерда. Бывала, што першую чару на балях ваннях у гонар перамог уздымалі і за Манівіда, і за Нарымунта, і за Кейстута, але ўсё ж глядзелі і браты, і народ на Альгерда, аб ім гаварылі як аб спадкаемцу. Ды і ён, колькі разоў прымерваючыся да велікакняскага стала, бачыў, што якраз ягоныя парады найперш выслухоўвае бацька. Але... Ніцай лазой абвілася вакол старога князя

маладая прыгажуня Еўна, трэцяя жонка, і сваімі дзецьмі ціха, але настойліва імкнулася яна абкружыць Гедзіміна. Яны ж, старэйшыя браты Манівід і Нарымунт, сам Альгерд і Кейстут, далека — у Кернаве ды Слоніме, другі ў Пінску, Кейстут у Жамойці, ён, Альгерд, у Віцьбеску. Аднак за ім яшчэ і Крэва, так што княствы-ўдзелы, якімі ён валодае, падобны да абцугоў: імі можна абхапіць шыю таго, хто гвалтам сядзе на стол, што па праву належыць яму. Яму, а не Манівіду, бо хто ж болей ваяваў за Княства?!

Як заўсёды, гэтыя думкі азмрочылі яго высокі, лысаваты, ужо з прыкметна выразанымі маршчынамі лоб, так што, уязджаючы праз высокую дубовую браму, ён, высунуўшыся з-за павеці, голасна крыкнуў начальніку варты Вераб'ю:

— Дзіды чаму такія аблезлыя? Ці ты не княжы вартаўнік, а які гіцаль на дарозе?

— Дык снег штодзень, княжа, даруй...— нізка схіліўся перад вазком абамлелы ад Альгердавага гневу Верабей.

— Снег... А ты чысьці навершы, дурань! Іначай...

Але голас яго данёсся ўжо здаля, бо фурман не спыняў коней — не пачуў голасу гаспадара. Аднак Верабей адразу ж раз'ятрана грымнуў варце, каб яны тут жа пачысцілі. трохі зашмальцаваныя навершы на дзідах, іначай...

Альгерд ужо не чуў гэтага, ён, крэкчучы, вылез з вазка і паволі пакрочыў да дзвярэй, што вялі ў лажніцу. Адпак тут да яго падскочыў стольнік Алекса і паведаміў, што ў перадпакоях чакае ганец з Вільні.

— Даўно прыехаў? — стараючыся, каб голас яго прагучаў спакойна, запытаўся князь.

— Даўно, гадзіны са тры.

— А ты і не ведаў, дзе я, што так затрымаў ганца? — ужо злавесна прагаварыў князь. Стольнік затросся.

— Валадар, ганец зваліўся ля дзвярэй. На яго напалі таці, ён паранены...

— Грамату! — не даслухаўшы, Альгерд шырокімі крокамі за колькі імгненняў вымераў прастору да дзвярэй, што в ял і ў парадную палову палаца.

Пергамеитны скрутак, што прывёз у торбе ганец са сталіцы, ужо трымаў у руках, каб ніхто больш не дакрануўся да яго, падчашы Мікула, седзячы на куфры ў перадпакоі. Ён ускочыў, як толькі рыпнулі дзверы і паказаўся князь. Дрыготкімі пальцамі Альгерд сарваў чырвоную пячатку, шпурнуў аскабалкі на керамічныя пліткі, якімі была засцеленая падлога.

Так і ёсць — паміраючы, вялікі князь блаславіў на вялікае княжанне... тут Альгерд перачытаў двойчы, але імя адразу ж успыхнула перад ім вогненнымі літарамі, як у даўніне перад царом Балтазарам наканаванне лесу... Яўнут!

Яўнут!

Малодшага сынка, смактунчыка, які быў, здаецца, толькі ў адным баі, ды і тое пад наглядам старэйшых! Які яшчэ ўсюды ездзіць з дзядзькам!

У Вільню!

Аднак, падумаўшы, астыў. Яшчэ нічога не страчана. Не прыйшлі яшчэ адказы, якіх ён чакае. Браты могуць і не згадзіцца з рашэннем бацькі — усё ж яны ўжо самі маюць дзяцей, такіх, як Яўнут. А Манівід зусім хворы, у яго распухаюць ногі, і ён ледзь сядзіць на кані. Аднак не ён першы падніме галас, не ён першы скажа аб сваёй нязгодзе. Няхай пра гэта прамовіць...

Кейстут!

Наўрад ці рашыцца брат сам нацэліцца на велікакняскі стол. Усё ж сілы ў яго куды меней, чым у Альгерда. У свой час не паслухаўся бацькі, які адшукаў яму нявесту ў мазавецкім княскім доме, а са скандалам, з гвалтам выкраў вайдэлотку, абразіўшы тым усю Жамойць. А што

ўзяў за ёю? Каханне? Зняважлівую ўсмешку, якая была ўжо ўспаўзла на ягоныя вусны, ён рашуча згасіў, нават сабе не жадаючы прызнацца, што задаволены тым. Іначай быў бы зараз Кейстут мацнейшым — мазавецкія князі бліжэй да папы, а віцьбескае княства пакуль, на жаль, бліжэй толькі да сквапных маскоўдаў, якія маюць апетыты не горшыя, чым у Гедзімінавых сыноў. А намовіўшы на велікакняскі стол Альгерда, набудзе Кейстут моцнага абаронцу і сябра, а не саперніка.

Значыць, трэба дачакацца адказу на лісты, якія ён разаслаў братам.

І, утаймоўваючы сэрда, пайшоў Альгерд не ў лажніцу, як хацеў раней, а ў падзямелле, дзе захоўвалася зброя. Хіба можна цяпер уляжаць? А размаўляць з кімсьці аб прачытаным не хацеў. Не сыноў гэтая справа, а толькі ягоная. Вось тады, калі выспее рашэнне, ён і пагамоніць з імі аб велікакняскім стале і аб дзядзьках-саперніках.

Толькі спусціўшыся на колькі прыступак, ён успомніў, што не пераапрануўся і не зняў з сябе панагіі — каменнай візантыйскай іконкі з хрызапразу, якую падарыў некая! на вянчанні з Марыяй цесць. Пазней залатых спраў майстры ўставілі яе ў залатую аправу, упрыгожаную эмаллю, кованымі ўзорамі і каштоўнымі камянямі. Віцьбічы любілі, калі на ім была гэтая іконка, — тут, у горадзе, дзе амаль усе баяры былі хрысціянамі, ён, прышлы князь, які дасюль трымаў пры двары жрацоў, тым паказваў ім, што іх ён шануе болей, чым звычаі роднай зямлі і нават самога велікакняскага двара. Якраз таму Альгерд, едучы на раду альбо прымаючы замежных паслоў, заўсёды трымаў на грудзях гэты старажытны абраз з выразанымі на светла-зялёным камені Багародзіцай і Дзіцяткам. Ён намацаў цёплы камень, прашаптаў малітву да Айца нябеснага і, кульгаючы, стаў спускацца ў збройню.

У падзямеллі пахла вільгаццю, і падчашы, як і Верабей, апраўдваўся, казаў аб тым, што паляць тут печы штодзень, каб не заржавела зброя, аднак блізкасць Рубона... ён паправіўся — Дзвіны, моцна ўплывае на захаванне. Таму ледзь не штодзень спецыяльныя

хлопцы выціраюць і дзіды, і навершы, і мячы, і сякеры. Ручніцы ж паклалі наверсе — ачысціць іх немагчыма, а яны дарагія, нібы зробленыя з самога золата.

У куфрах, што стаялі ўздоўж сцен, захоўвалася ўсё, што прывозілі з паходаў альбо атрымлівалі як дары князі віцьбескія — дарагія, з каштоўным каменнем шчыты, мячы з тонкай, гнуткай сталі, якія робяць толькі на Усходзе, кальчугі, панцыры, каваныя рыцарскія грудзіны і маскі на галаву з прарэзанымі шчылінамі для вачэй, стрэлы з апярэннем птушак, якія не водзяцца тут, у Княстве. Брэцьяніцы ж для баляванняў, чашы з косці ці рогу, апраўленыя ў золата, перлы, шапкі з апаяскай самацветамі — усё гэта хавалася ў іншай зале, але туды Альгерд не пайшоў, толькі загадаў скарбніку Цімафею прынесці яму ў лажніцу куфэрак з самымі каштоўнымі камянямі — дыямантамі, яхантамі, тавусінавым россыпам. Цімафей аддаў кароткі загад, і адзін са слуг кінуўся да дзвярэй.

— Маю кальчугу, — коратка кінуў князь, і Цімафей зноў кіўнуў памочніку, а той амаль адразу ж выцягнуў з самага вялікага куфра тонкую металічную кальчугу — звон яе колцаў аддаўся ў самых далёкіх кутках вялікае залы. Альгерд прыдзірліва агледзеў пераліўнае ўзорыстае цела кашулі, што заўсёды ляжала на ім так, што не адчуваў ён ні цяжару яе, ні памераў. Але з апошняга паходу прайшло ажио тры гады, ён сам адчуваў, што патаўсцеў, агруз, і цяпер чамусьці захацелася праверыць, а ці па-ранейшаму свабодным і прыдатным будзе на ім усё, што надзяваў, збіраючыся на бітвы.

Цімафей не чакаў новага загаду — пакуль князь, зняўшы карзно і шапку, соўгаў рукі ў шырокія адтуліны кароткіх рукавоў, памочнікі ўжо трымалі напагатове шлем з пушыстымі лебядзінымі пёрамі над забралам, круглы скураны шчыт з вялікім зялёным яхантам усярэдзіне — ён таямніча бліснуў у чырванаватым святле смалякоў, чырвоныя боты з сярэбранымі падкоўкамі і доўгі меч у чырвоных жа скураных похвах з нашытымі на ім узорамі-абярогамі. Але князь не ўзяў

меч, з ягоных вузкіх вуснаў зляцела адно толькі слова:

— Дзіду!

Ды на гэты раз і Цімафей, і памочнікі не паспелі імгненна выканаць кароткі загад свайго ўладара — слуга корпаўся ў кутку, ліхаманкава тузаючы свой факел туды-сюды, нібы хацеў разгледзець на сцяне тое, чаго там не было.

— Дзіду, я сказаў! — ужо загневаўшыся, князь падняў галаву ад ботаў, у якія абуваў яго слуга, і паўзіраўся ў скарбніка. Але той, не дачакаўшыся новага азвання, сам кінуўся ў кут і схапіў слугу за плячо. Але той з адчаем выгукнуў:

— Няма яе!

— Як гэта — няма?

Цімафей выхапіў факел з рук памочніка і высока падняў яго, каб разгледзець усё, што вісела на сцяне, — дзіды розных формаў, ручніцы, мячы. Не верачы сваім вачам, скарбнік апусціў смаляк з зыркім полымем уніз, але і там не знайшоў таго, што шукаў. Ён упаў на калені і падняў збялелы твар да Альгерда:

— Вялікі гаспадар, мы не знаходзім тваё дзіды!

— Як гэта — не знаходзіце?

Альгерд адхіліў ад сябе слугу, упіўся вачамі ў Цімафея. А той з адчаем загаварыў, умольна складаючы рукі:

— Мы пашукаем, вялікі гаспадар, можа, хтосьці па недаглядзе паклаў яе ў іншае месца... Мы зараз, зараз пашукаем...

— Шукайце.

Рукі ў слугі, які надзяваў бот на другую нагу князя, трэсліся. Дрыжаў, як пры моцнай сцюжы, і Цімафей, разам са слугамі перабіраючы кожную рэч, якая знаходзілася ў збройніцы. Але дарэмна — дзіды з

сярэбранай выявай дзявочай постаці, любімай зброі гаспадара, не было нідзе. Твар Альгерда, з блакітнымі вачамі, з пасівелай русай барадой, што хавала шчокі, звычайна ветлы і ўладнаспакойны, рабіўся цяжкім, нібыта наліваўся яраснай сілай, якой баяліся ўсе, асабліва ворагі на полі бітвы.

— Заўтра з раніцы прынясеш яе ў замак. А не знойдзеш...

Ён не дагаварыў. Як быў, у кальчузе, загадаўшы несці за ім карзно і абутак, пайшоў наверх, чуючы за сабою змярцвелую цішыню збройніцы.

Аднак назаўтра скарбнік Цімафей усё ж прынёс запаветную дзіду. Як дазнаўся ён за адну ноч, што, раўнуючы мужа да невядомай дзяўчыны-чараўніцы, княгіня Марыя некалі патаемна загадала схаваць грозную зброю свайго мужа ў Ніжнім замку, сярод мячоў нават і не сыноў, а ўсяго толькі замкавай аховы? Але, перавярнуўшы ўсе вайсковыя скарбы, не спаўшы ніводнай хвіліны, змог Цімафей выканаць княжую волю.

Ды, агледзеўшы зброю, князь заўважыў, што на дзяржальні, якраз насупраць сярэбранае выявы дзяўчыны, прымацаваны да ясеневага дрэўка праваслаўны крыж, таксама з серабра.

— Хто ж тое сатварыў?

Усю віну ўзяў на сябе Цімафей, маўляў, не дагледзеў, а зрабіць тое мог любы з хрысціян, паноў-рады — але адразу здагадаўся Альгерд, што не скарбнік тут і не хтосьці з паноў-рады вінаватыя, і, прыпёршы слугу да сцяны, выпытаў усё. Выпетраны тым допытам дашчэнту, Цімафей выходзіў з княжае лажніцы і застрашаны, і захоплены адначасна — мудры, як змей, ягоны валадар! Такая слава аб ім ідзе недарэмна, кажуць, што і пад зямлёй бачыць ён, хаця, вядома, не можа параўнацца з вешчуном Усяславам Чарадзеем, колішнім уладаром гэтае зямлі. І, задаволены тым, што ўсё ж свой, тутэйшы князь больш мудры, чымся прымак Альгерд, які прыйшоў на гэтае княжанне па жонцы,

доўга піў моцную медавуху Сосень, у хрысціянстве Цімафей, а пасля бухнуўся на калені перад божышчам Вялесам і падзякаваў за шчаслівае выратаванне ад страшнага гневу валадара.

Альгерд жа загадаў павесіць дзіду на сцяне ля свайго ложа. На двух узорыстых загнутых кручках ляжала яна, і раніцай, калі ўзыходзіла сонца і падала першым промнем на сярэбраную дзявочую постаць каля дзяржальна, нешта зварушліва тоўкалася ў грудзі князя, і ён са здзіўленнем адчуваў, што дзень для яго рабіўся нібыта лягчэйшым — не так ныла плячо, не торгалася нешта ў вуху, аддаючыся ў скронь з пасівелымі і ўжо парадзелымі пасмамі русявых валасоў. Спраў было шмат — ваявода па загаду князя спадцішка, але надта паспешліва рыхтаваў войска для паходу на Вільню. Перавага ў сіле дапаможа ў справе дзяржаўнай. Слабага не прызнаюць ні браты, ні народ.

За два тыдні да Грамніц Альгерд атрымаў доўгачаканы ліст ад Кейстута. Брат пісаў, што ён гатовы ісці на Вільню, каб адабраць уладу ад недастойнага яе Яўнута, апавядаў пра колькасць590 вояў, якіх ён павядзе ў сталіцу. Але не было на пергаменце галоўнага — каму ж быць вялікім князем. Не напісаў пра тое Кейстут. І, заседзеўшыся ў тую ноч над лістом, стараючыся між радкоў адгадаць, што думае на самай справе брат — ці дапамагчы, ці заманіць у Вільню, каб лягчэй расправіцца з магчымым сапернікам, — не заўважыў князь, што звонку цікуе за ім чужое вока, зазірае ў шчыліну між цяжкімі заслонамі, чакаючы свайго часу.

Калі лёг спаць, прытомлены, заснуў амаль імгненна. Аднак нешта ў ім, чуйнае і сцярожкае, адразу ж абудзілася, калі коратка ценькнулі ля акна ахоўныя бронзавыя бразготкі, павешаныя вялікім жрацом Вялеса. Такія ж бразготкі былі і над ягоным ложам, але, ціха працягваючы руку да дзіды, што вісела над правым плячом, не закрануў іх князь, і таму той, хто на дыбачках падышоў да ложа і коратка, але са страшнай сілай узмахнуў мячом над князем, не чакаў ніякага супраціўлення. Аднак, зверам ускочыўшы з ложа,

паспеў Альгерд перахапіць дзіду абедзвюма рукамі і выставіць яе паперадзе сябе. Удар амаль рассек моцнае ясеневае дрэўка, аднак, перахапіўшы тую частку, на якой трымалася наверша, князь з усяе сілы ткнуў ім у ворага. Нягледзячы на демру, ён трапіў проста ў горла нападальніку, і той, страшна захрыпеўшы, пачаў асядаць на падлогу.

На рык Альгерда амаль імгненна ў пакой уляцела варта са смалякамі і мячамі, па калідоры пратупацела падмога. Пакой напоўніўся воямі, звонку, з баявой пляцоўкі-забарала, што месцілася на гародні паблізу брамы, заспяваў горан — вяшчун трывогі.

Князь, у расхрыстанай кашулі, з матузком, на якім матляліся вакол шыі кудмені — жоўтыя шкляныя пацеркі — глядзеў сабе пад ногі. Няўдалы забойца — малады, валасаты дзяцюк з шырокімі грудзьмі, каратканогі, са скажоным ад пякельнай пакуты тварам, курчыўся ў апошніх сутаргах, спрабуючы ўхапіць паветра, якое ўжо не праходзіла ў яго перарэзанае навершам горла, што захлыналася ўласнай крывёй і гердала нешта невыразнае, не зразумелае нікому.

— Кім ты пасланы? — каторы раз пытаўся Альгерд, але дзяцюк нічога не казаў, адно кароткія ногі яго торгаліся і торгаліся, як бы шукаючы апору, але не знаходзілі яе, і вырачаныя лялы засцілала добра знаёмая князю смуга: так глядзяць тыя, хто бачыць перад сабою багіню смерці Мару і каму яна злавесна ўсміхаецца, ласкава агладжваючы нябогу перад тым, як апошні раз ахінуць яго сваім страшным чорным крылом.

— Абшукайце яго!

Варта кінулася тармасіць забойцу, але, апроч паса з магалейкай, дзе ляжалі крэмень і ножычак, якім дзяцюк відавочна выняў шкло з аконнае рамы, каб улезці ў лажніцу, у яго нічога не было. Па медальёне ж — змеевіку на грудзях, які знайшлі пад каптанам, таксама нельга было вызначыць, хто і адкуль гэты гіцаль, што здолеў ашукаць варту і, нягледзячы на ахову, ускараскацца наверх, да пакояў князя. І воі, якія

прыбеглі сюды, апускалі галовы ўсё ніжэй і ніжэй. А камандзір варты — статны, магутны пахолак у кальчузе, з баявым склюдам — сякерай, прымацаванай да тоўстага скуранога паса з бронзавымі пласцінкамі-акоўкамі, стаяў як закамянелы, толькі шырокія, цяпер амаль бяскроўныя вусны яго ўвесь час варушыліся, нібы 6Н у як і забойца, хацеў нешта вымавіць і не мог. У ягоных вачах мільгацелі падземныя вязніцы, дзе да магутных колцаў у сцяне прыкоўвалі вінаватых, якія ўсё астатняе жыццё атрымлівалі толькі хлеб ды ваду і прасілі смерці, ды не мелі нават яе. І прыгажуня-сінявочка Раска, з распушчанымі па ружова-малочных плячах бялявымі валасамі, мяккая і разамлела-цёплая пасля грэшнай ночы, цяпер аддалялася, аддалялася ад яго, усміхалася камусьці іншаму за ягонай спіной. Таму ён вырачыў вочы на Альгерда, але і скрозь яго, а князь, паволі наліваючыся пякельным, страшным гневам, таксама глядзеў на пахолка.

— Пра што ж ты думаў сёння на варце? — злавеснаціха запытаўся ён. І пахолак, нібы высунуўшыся на імгненне з каменнай глыбы, у якую яго жывога ўжо нібы замуроўваў позірк князя, адказаў нечакана для сябе:

— Пра яе, Раску.

— Якую... Раску!?

— Віслену, нашу, віцьбескую.

— Чаго ж ты думаў пра яе, калі яна... віслена, гуляшчая? — усё гэтак жа злавесна-спакойна, нібы мяккай, нячутнай рыссю падбіраючыся да няшчаснага, казаў валадар. І галоўны вартаўнік, адчайна, нібы кідаючыся з высокага паверха ўніз, у цёмна-бурлівую Дзвіну, выбухнуў:

— Кахаю яе, змяю, а яна замуж не хоча!

Вырачаныя вочы пахолка не мігалі, погляд быў шкляны і няўцямны. Князь глыбока ўздыхнуў, набіраючы паветра, каб аддаць смяротны загад і тым абарваць гэтае жыццё, таму што не пакараная віна цягне за

сабой іншыя і іншых. Але погляд яго спыніўся на верхняй частцы дзіды, што валялася побач з забойцам, які заціх і болей не хрыпеў, вусенем скурчыўшыся ля ягоных босых ног. Гнеў яго сціх — сярэбраная постаць на дзяржальне нібыта прасіла аб нечым. Узамен навалілася цяжкая, як стопудовая, стома.

— Ідзіце, — коратка кінуў усім. У гэтую хвілю ў лажніцу ўбеглі сыны, усе пяцёра. Наперадзе — старэйшы, пятнаццацігадовы Андрэй, за ім — Уладзімір, Дзмітры, Канстанцін, Хведар. Танклявы, з доўгімі, да плеч, валасамі, як выліты ў бацьку, Андрэй кінуў позірк на забойцу, здрыгануўся, парывіста абняў князя.

— Дзякуй Госпаду, ты жывы, тата!

Уладзімір, моцны, каржакаваты падлетак, сарамліва трымаўся ззаду за братам, яго круглыя вочы прагна лавілі ўсё навокал — меч на падлозе, прачыненае акно, з якога свістаў вецер з Дзвіны і якое са скрыпам зачыняў стольнік Верабей, лужыну крыві пад няўдалым забойцам, якая чарнела на вачах. Малодшыя ж глядзелі на кроў з жахам, у Хведара дробна трэсліся рукі. Начальнік віжоў Няжыла ціхім пошаптам загадваў двум сваім слугам вынесці цела забітага ў лядоўню, каб тут жа пачаць свой вышук, адкуль узяўся і кім быў падасланы чалавек, які разварушыў увесь замак, як мурашнік. Сапраўды, у гэты позні час паўсюдна гарэлі вокны, да замка беглі разбуджаныя сігналам трывогі гараджане, скрозь браму праехалі першыя з паноў-рады, па якіх адразу ж паслаў ваявода.

Марыя ўвайшла з тварам, на якім не было ні крывінкі, аднак заўважыць тое мог толькі сам Альгерд. Дочкі, як паслухмяныя качкі, беглі за ёю, але яна не пусціла іх у лажніцу, пакінуўшы ў калідоры на нянек, спачатку зайшла сама. Шчокі яе палымнелі штучным румянкам, намітка акуратна абвівала пасівелыя валасы, сукня на поўнай, трохі ўжо грузнай постаці была без ніводнае зморшчынкі. Толькі ў вачах бліскалі сполах і крыўда. Ён разумеў яе — не раз прасіла ўзмоцніць варту, ды і не жадала класціся ў асобнай лажніцы, як рабіў тое апошнімі гадамі князь, спасылаючыся на тое, што не

хоча будзіць яе начамі. Яна паспяшалася да Альгерда, абняла яго, але паспела ўсё ж шапнуць:

— Была б я тут...

Не дага нарыла. І так усё было зразумела — яна б дагледзела, пачула смяртэльны скрыгат ляза па аканіцы, калі б была побач з мужам. Той звычайна спіць моцным сном стамлёнага дашчэнту чалавека, яна ж, бывае, толькі заплюшчыць вочы — і зноў чуйна слухае, як з шалясценнем дрэваў, скрыгатаннем лодзій на Дзвіне, галасамі вартавых плыве ноч над Віцьбескам, дарагім горадам, які яна прынесла ў пасаг свайму дужа разумнаму, але часам такому неабачліваму ў самых простых рэчах мужчыну...

Калі выйшлі вартавыя, Няжыла сам агледзеў акно і патлумачыў, што зашчэпы былі амаль перакушаныя абцугамі яшчэ днём, таму іх лёгка ўдалося зняць простым нажом. Але як магло адбыцца тое? Варта не сыходзіць з забаралаў, кожнага, хто падыходзіць ці пад'язджае да замка, можна лёгка ўбачыць з вышыні. Хутчэй за ўсё дзейнічаў нехта з тых, хто служыць у замку і чые дзеянні не выглядалі для варты дзіўнымі — можа, нехта са стольнікаў ці пакаёвых жанчын. Нікога не абмінуць увагай галоўны віж і ваявода, патаемна праверацць і родзічаў: ці не ездзіць хто часцяком у ганзейскія гарады альбо туды, дзе жывуць браты князя, — Слонім, Кернаў, Навагародак, Луцк, у тую ж Вільню?

Альгерд не застаўся ў лажніцы. Загадаў сямейнікам ісці ў свае пакоі, а сам распарадзіўся паслаць яму ў бакавой, самай высокай у замку святліцы, якая выходзіла на Дзвіну і адкуль добра нават зараз, пасярод ночы, бачылася асветленая смалякамі царква Дабравешчання, купецкія падвор'і, прыстань, дзе ўлетку заўсёды гайдаліся стругі, вялікія камягі і даўблёнкі, што прыходзілі ў Віцьбеск з Рыгі, Любека, Кіева і везлі тавары як з усходніх — Візантыі, Венецыі і Сірыі, так і заходніх краін.

Княгіня праводзіла яго ў святліцу, загадаўшы нянькам прынесці пуховую пярыну і сама ўзбіўшы падушкі.

Відаць, чакала, што ён пакіне яе тут.

Неахвотна выходзячы, з дакорам прамовіла:

— Не твая паганская дзеўка цябе выратавала, а крыж. Ты ж здагадаўся, што гэта я аб ім загадала?

— Няўжо ж не?

— Чаму ж ні слова не сказаў? А я чакала. Хітры ты, князь, ох які хітры! Ніколі не скажаш, што думает.

— Нашто гаварыць, Марыя? І я чакаў, пакуль ты першая раскажаш, як асмелілася насуперак маёй волі ісці.

Яна гнеўна выпрасталася, горача загаварыла. Румянак на шчоках пагусцеў, паступова заліваючы ўвесь твар.

— Тваё жыццё — гэта не толькі тваё, але і наша. Ці я не клялася перад святой Багародзіцай, што буду дзяліць з табой усё да самай смерці? Бачу, што ніяк не прыйдзеш ты да Хрыста, паважаеш усё сваё, паганскае, упадобіўшыся чэрні віцьбескай. За тое яна цябе і любіць. А я перад панамі-радай апраўдваюся, падарункамі іх задорваю, колькіх дзяцей хроснай маткай была, каб яны за цябе стаялі!

Ён падышоў, моўчкі абняў жонку і прытуліў да сябе. Ад яе пахла коленскай вадой, духмяным дымам ядлоўцу — відаць, перад сном грэлася ля кафлянай печы. З сумам падумаў, што, мабыць, і праўда аддаліў яе ад сябе, заняты справамі горада і княства, апошнім жа часам нібы адабраў ад ейных клопатаў і сыноў, рыхтуючы іх да вайсковай справы і палітыкі. Яна, якая старалася ісці з ім поруч, зараз адстала, замаркоцілася, і, падняўшы на ногі васьмярых дзяцей, стр£ціла сваю маладую, лёгкую сілу, якую ён некалі так любіў.

Аднак і ў ім тае сілы рабілася ўсё меней. Яна, гледзячы на яго змучаны твар, пагладзіла рэдкія валасы над ілбом, уздыхнула і, пацалаваўшы яго ўжо спакойным, мацярынскім пацалункам, пайшла да сябе, у сваю напаленую лажніцу, дзе на сценах залаціліся абразы з лікамі мноства святых, якім яна малілася ўсім адразу —

і за ўсіх. А Альгерд, застаўшыся адзін, падышоў да акна — яно таксама было шкляное, бо майстры з недалёкай адсюль гуты перанялі візантыйскае ўмельства і ўжо варылі для замка хаця і не надта тонкае, але празрыстае, толькі з лёгкімі драбінкамі пяску шкло, і паглядзеў на наваколле.

Зорная ноч плыла над Віцьбескам, глуха шумелі сосны ўнізе, ля самай ракі, цяпер схаванай пад ільдом, цёмнай разломінай бачылася рэчышча ручая Дунай, які не замярзаў нават у самыя лютыя маразы. Крыжакі звычайна прыходзяць зімой, па рэках — можа, недзе зараз ваўкамі крадуцца яны, набліжаючыся да горада? І таму падаслалі забойцу, каб лягчэй было расправіцца з ім, які столькі гадоў сцяной стаяў супраць іхняе чорнае навалы разам з іншымі братамі. Гэта ўжо трэці раз спрабуюць яго зжыць са свету. Першы раз у Крэве, калі падчас піру падалі яму брэцьяніцу, дзе вострае ягонае вока заўважыла белую дылінку. Ён не стаў піць, а ўзяў са стала кавалак зайчаціны і, паліўшы пітвом, кінуў сабаку. Страшны віскат, з якім той пасля круціўся вакол сябе, ажно пакуль не выцягнуўся, спруцянеўшы на вачах, і дасюль стаіць у вушах. Другі раз у паходзе, калі, адстаўшы ад атрада бацькі, шукаў ён брод і заначаваў у полі. Тады, якраз як з шваграм, Давыдам, прыйшоў уначы адзін з атрадоўцаў, падкуплены немцамі, і спрабаваў зарэзаць яго кінжалам. Але Давыда ўдалося забіць, можа, таму, што надта гараваў той пасля смерці Біруты і сыноў, а яго, Альгерда, выратаваў Нячай — кумільгом кінуўся ён пад ногі наёмніку, і той пакаціўся, напароўшыся на ўласны кінжал і паспеўшы перад смерцю пакаяцца ў віне.

Хто ж так паруліўся пра яго на гэты раз? Зноў немцы? Маскоўскі Іван Каліта, якому не дае спакою ягонае сяброўства з цвярскім Міхаілам? А можа... можа, хто з братоў? Але хто? Найбольш выгадная ягоная смерць была б зараз тром — Манівіду, Кейстуту і Яўнуту. Усе яны імкнуцца да велікакняскага стальца, усе могуць трымаць краіну. Але... Манівід ніколі не рызыкне страціць тое, што мае зараз, — свае кернаўскія і елонімскія землі, на сталец можа ён спадзявацца толькі

пры дапамозе Кейстута і яго, Альгерда. Кейстут? Ён узгадаў высокую, як у волата, постаць брата. Не, Кейстут не быў драпежнікам-зверам, ён, сын Віды, заўсёды ўражваў сваёй высакароднасцю і адкрытасцю. Безаглядна закахаўся ў вайдэлотку, а цяпер, калі няшчасце за няшчасцем сыплюцца на яго, — не скардзіцца, грэх перад багіняй аплачвае сам. Яўнут? Можа быць... Але не сам, не — гэты баязлівец ніколі не возьмецца за такую справу. Хутчэй за ўсё гэтак загадала Еўна. Без памяці любіць яна Яўнута, ды і доўгія гады ўладарства не прайшлі дарма: не хоча яна пакідаць Вільню і рабіцца дробнай кернаўскай альбо жамойцкай княгіняй пры сыне і нявестцы.

Моцныя дубовыя падваліны злёгку парыпвалі пад нагамі князя, нібы адчувалі магутны цяжар рашэння, што ляжаў на плячах Альгерда і які ён адчуваў зараз як ніколі востра: застацца князем віцьбескім і крэўскім, згадзіцца на тое, каб велікакняскі пасад заняў Яўнут? Альбо Кейстут? Альбо Манівід?

Ён зноў убачыў вялікую дубовую залу ў Віленскім замку, дзе стаяў сталец — крэсла з поручнямі ў выглядзе ільвіных лапаў, з перламутравымі ўзорамі на спінцы, з разьбянымі кветкамі па версе, куды ўмацаваныя сінія, жоўтыя, чырвоныя самацветы ў залатой філіграннай аправе. Бацька, Гедзімін, звычайна сядзеў, правай рукой з адтапыраным, нерухомым абрубкам-мезенцам учапіўшыся ў лапу льва. Сталец, альбо як яго ўсё часцей называлі, трон, за гады Гедзіміна стаў важыць непараўнаўча болей, чым за ўсе папярэднія княжанні, яго нябачнае ззянне клалася на землі, што раней належалі гордым і самаўпэўненым валадарам, якім давялося-такі схіліць свае галовы перад Вільняй. Нямала крыві за тое, каб гэтак сталася, праліў і ён, Альгерд. Паходы, смерць сяброў і паплечнікаў, жахлівыя папялішчы на месцы храмаў і селішчаў — вялікую, надта вялікую цану плаціў вялікі князь Гедзімін і сыны.

Толькі не Яўнут.

Але і Манівід выконваў толькі тое, што казаў яму

бацька. Кейстут жа і сам многае мог падказаць вялікаму князю, ды толькі ягоная Жамойць надта слабая ў параўнанні з Полацкаю і Віцьбескаю землямі, якія падтрымаюць яго, Альгерда, валадара крэўскага. Хаця і саслабелая, Полаччына ўсё яшчэ найвялікшая і найслаўнейшая зямля, сапраўдная пярліна ў велікакняскай кароне, яна і зараз дае найболей падаткаў, бо мае самы значны ў княстве гандаль з ганзейскімі гарадамі. Калі ён змірыдда з роляй васала, то гэтага палачане і віцьбічы яму не даруюць.

Але — раптам вайна? Раптам ён не ўлічыў думак і рашэнняў іншых братоў, і яны, гаворачы адно, на справе падтрымаюць Еўну і Яўнута? Што тады чакае ягоных сыноў, дочак? З пераможанымі не важдаюцца, ведаюць, што сямейнікаў нельга пакідаць жывымі, бо вырастуць дзеці і жорстка адпомсцяць за смерць бацькоў, за страту земляў.

Так ён стаяў, вагаючыся, перадумваючы і пераглядаючы то адно, то другое рашэнне, а ноч паціху сплывала ў нябыт, пасвятлела на ўсходзе, зарыпеў снег пад нагамі жанчын, што спяшаліся да ракі, калышучы на каромыслах драўляныя цэбры. У царкве загарэўся слабы агеньчык, ён рухаўся, адзінока і мігатліва — мабыць, прыклыпаў першы служка альбо царкоўны вартаўнік абыходзіў храм, правяраючы, ці не залезлі куды таці.

Альгерду захацелася дакрануцца да каменнай, у чырвоных пасках плінфы сцяны, упасці на калені перад залатым іканастасам і папрасіць дапамогі і парады ў бога, якому маліліся яго маці і жонка, але які да гэтага часу здаваўся яму далёкім і як бы чужым. Колькі разоў у год бывае ён у храмах — і праваслаўных, і каталіцкіх! Ад часу, калі хрысцілі яго ў Новагародку, самым мілым быў для яго гэты — тут некалі вянчаўся ён з Марыяй, і радасна глядзеў на яго ейны бацька, князь Яраслаў, тады яшчэ малады, кучаравы, з зеленаватымі лускавінкамі хмелю на скроні, якія зачапіліся за валасы, калі ён пры ўваходзе ў царкву поўнымі прыгаршчамі сыпаў пахкім крошывам на дачку і зяця.

Па ўсім горадзе званілі званы, гудзелі білы, дудзелі валынкі і тонка, працяжна спявалі жалейкі вянчальную песню пра Ладу і Лада, пра Леля і Палеля. Яны выйшлі з царквы; ён — у лазуровым шаўковым каптане і шапцы, абітай собалем, яна — у чырвоным адамашкавым[17] летніку з брамамі аксамітнымі і намітцы, вышытай таксама чырвоным ядвабам, і народ упаў на календ., а яны разам ступілі на пушысты зялёны каберац[18], пасцелены адразу за царкоўным парогам. І іх зноў пачалі абсыпаць хмелем, жытам, кветкамі, а скарбовец княжы ішоў за імі і сыпаў у натоўп грошы літоўскія — дэнарыі, пенязі і шэлегі.

Князь пляснуў у далоні, і адразу ж з-за дзвярэй вышмыгнуў падстольнічы. Глядзеў спалохана-насцярожана.

— Загадай, каб зараз жа прывезлі святара Васіля службу правіць.

Падстольнічы кіўнуў, чакаючы, ці не скажа чаго яшчэ яго пан, пасля борздзенька, перавальваючыся качкай, паклыгаў да дзвярэй — выконваць загад.

— Пакліч Андрэя, — дадаў Альгерд яму ў спіну.

Падстольнічы зноў кіўнуў, пакланіўшыся на хаду, і знік

у прыцішаным начным калідоры, але князь ведаў — каля дзвярэй, слухаючы ягонае дыханне і кожны скрып пад нагамі, цікуе за ім збройнік-вартавы. Цяпер доўга будуць пільнаваць кожны ягоны крок — аж пакуль зноў, праз колькі гадоў, не дагледзяць, супакоіўшыся. І ці застанецца ён такім жа, як цяпер — моцным, гатовым адбіць любы ўдар? Не — кожны павінен слухацца волі багоў, а яна ў тым, што ўсё на зямлі нараджаецца, набірае моц, каб расцвісці і пакінуць пасля сябе насенне, а пасля адысці, даць дарогу новаму, маладому... Час вучыць Андрэя мудрасці і ўменню валадарыць. І ён, дачакаўшыся, пакуль трохі яшчэ сонны княжыч зайшоў да яго ў святліцу, разам з ім спусціўся ўніз, пільна азіраючы дубовыя бярвенні, якімі ўмацаваны быў схіл да Дзвіны, прайшоў праз браму,

паабапал якой стаялі вартавыя, якія, пазнаўшы князя, высока ўзнялі дзіды, вітаючы яго. За князем і ягоным сынам ішлі чацвёра вояў, на тоўстых скураных іхніх пасах віселі цяжкія, ледзь не да зямлі, мячы.

У царкве, толькі што адзінока-самотнай і цёмнай, служкі адну за адной запальвалі перад іканастасам свечкі, ад чаго пісаныя золатам німбы ззялі як лампады, кідаючы жоўтыя водбліскі на мазаічную, у каляровых узорах, падлогу. Тоўсты, высачэзны дзяк нізка схіліўся перад высокімі гасцямі, і амаль адразу ж, не паспелі яны сесці на высокія крэслы пасярэдзіне царквы, з царскае брамы выйшаў святар Васіль. Альгерд заўважыў, што рыза на ім трымаецца крывавата, а валёнкі яшчэ мокрыя ад снегу — бачна, што святар надта спяшаўся.

Бразгаючы ладаніцай на доўгім ланцужку, служка акурыў іх духмяным ладанам, святар пачаў малебен за здароўе князя і ягонай сям'і. Словы яго не былі цалкам зразумелыя, але роўны, напеўны малітваслоў супакойваў. Ад твараў святых, што нібы калыхаліся ў няроўным, трапяткім святле свечак, таксама ішлі спакой і цішыня.

«А яны ж таксама некалі былі звычайнымі людзьмі, хваляваліся, хварэлі, магчыма, таксама ваявалі з ворагамі, як той жа Юры, што цяпер адмыкае нябесную браму залатымі ключамі», — прыйшла ў галаву думка.

— Тата, гэта ж Бог захацеў, каб ты стаў князем? — шэптам запытаўся Андрэй, які цярпліва сядзеў на крэсле ў сваім падбітым вавёркамі карзне, паклаўшы на калені малінавую аксамітавую шапку з тым жа рудым падбоем.

— І каб ты нарадзіўся княжычам, а можа, і вялікім гаспадаром Літвы,— гэткім жа шэптам адказаў Альгерд, у той час як святар Васіль неадабральна, не перапыняючы напеву, глянуў на іх, а наверсе, на хорах, тонкімі галасамі падхапілі напеў падаспелыя пеўчыя.

— Што ты просіш у Бога? — калі князь прыклаўся сухімі

вуснамі да крыжа і стаў на каленях на рассцелены перад ім пушысты каберац, запытаўся святар.

— Папрасі, ойча святы, каб Бог дапамог мне ў маіх задумах.

— Але ў чым яны?

— Нашто табе ведаць, святы ойча! Калі Бог усё ведае, то ён разумев, пра што я.

Святар сумеўся, хаця ён добра ведаў і скрытнасць князя — не давярае нават яму, каму святой царквой забаронена выдаваць таямніцу споведзі! Ведаў і тое, што ўпершыню прыйшоў гаспадар Віцьбескай зямлі ў храм без усіх дзяцей і жонкі, а галоўнае — без паноў-рады і баяраў. Нешта ён задумаў! Але не хацелася дазнавацца пра тое. Жадалася толькі дапамагчы гэтай вялікай, але такой няпростай душы парахавацца з Богам, пагаварыць з ім. І, пачціва схіліўшы галаву, настаяцель храма абяцаў маліцца за тое, што хоча здзейсніць князь. Аднак, каб не саграшыць самому, прапанаваў Васіль пакінуць Альгерда і яго сына сам-насам тут, у святым месцы, каб ніхто, апроч Госпада, не змог падслухаць, аб чым яны будуць прасіць Усявышняга.

Зніклі ўсе, і зноў глыбокая цішыня запанавала ў царкве, толькі праз высокія вокны раз-пораз даносіліся галасы вагаўшчыкоў і складароў, што адкрывалі клеці і купецкія канторы, перагаворваючыся між сабой.

Глыбокія вочы Спаса з царскае брамы, які, здавалася, глядзеў у самую глыбіню князевай душы і ведаў без аніякіх тлумачэнняў і просьбаў, што ў ёй творыцца, бянтэжылі Альгерда. Са старымі багамі прасцей — яны свае, і, нават не адгукаючыся на просьбы, нават насылаючы на грэшнікаў маланкі і грамы, усё ж здаюцца бацькамі, перад якімі не сорамна ні за якую просьбу ці маленне. Зусім іншы гэты, хрысціянскі Бог. Тое, што ён сатварыў, дакладней, дазволіў сатварыць з сабой, перавышае чалавечае разуменне. Маючы сілу скрышыць усё варожае сабе і свайму вучэнню, ён,

наадварот, даў сілу ім і сканаў у страшных пакутах. Хіба яны раскаяліся потым? Не, хаця пасля яго смерці, як расказваў яму епіскап, страшэнная навальніца абрынулася на горад Ерусалім, і здрыгануліся ад жаху ўсе навокал.

І нават калі Хрыстос устаў з мёртвых, адваліўшы вялізны камень з магілы, і тады не ўпалі перад ім ні намеснік рымскага цэзара, ні галоўны святар Ерусалімскае зямлі, а пастараліся забыцца на тое, чаго не маглі ды і не хацелі зразумець...

Ён, Альгерд, спрабуе зразумець. Спрабуе, хаця ўсё ў ім супраціўляецца гэтаму, бо ён навучыўся разбірацца ва ўсім, што ёсць у гэтым свеце, але зусім не ведае і, прызнаўся ён сам сабе — баіцца свету іншага, адкуль прыходзіць наўе, вешчыя сны і прадбачанне таго, што адбудзецца, а таксама і многае іншае, што не пад сілу ягонаму розуму... Ды ён не хацеў бы даваць волі над сабой нікому — ні паганскім жрацам, ні хрысціянскім святарам, аднак князю, якога не падтрымліваюць вестуны і святары, не ўдасца валадарыць. Таму трэба стаяць на каленях і тут, у старым храме, таму што...

Ён не дадумаў да канца. Погляд Спаса з-пад залатога німба нібы раскрышыў у ягонай душы камень насцярогі, што заўсёды ляжаў на сэрцы. Раптам адчуў сябе малым — бацька, вялікі гаспадар Княства, уздымае яго за плечы, паказвае ў вузкім акне замка ў Навагародку зялёна-шэрую, з лапікамі азіміны вялізную даліну — злева там блакітная пляміна Валоўега возера, справа густая, калыхлівая пушча, і гаворыць, што ўсё тут належыць ім, дзецям Гедзіміна. Абавязак іхні — берагчы княства ўсім разам, не сварыцца з-за зямлі, бо хопіць яе ўсім...

Але тады не было Яўнута, тады побач з Гедзімінам аберагала сваё гняздо і іх, дзяцей, княгіня Вольга, а Бірута, якая магла б быць іхняй саперніцай, разам з князем Давыдам, ейным мужам, не хацела сваркі і была задаволеная тым, што ў яе ёсць Гародня, дзе любілі і берaглі тую некалі такую шчаслівую пару. Няма Біруты, як няма і князя Давыда, яны ляжаць каля Каложскай

царквы, што ўсё болей нахіляецца да Немана...

Андрэй, што стаяў на каленях побач з ім, нецярпліва паварушыўся. Альгерд паспрабаваў устаць, хворая нага балюча заныла. Сын дапамог яму. Альгерд абапёрся на слабое яшчэ плячо падлетка, паглядзеў у сінія вочы, на твар з яркім румянкам і зрослымі чорнымі брывамі, уздыхнуў. Ці зможа ён абаперціся на Андрэя па-сапраўднаму, ці будзе ў хлопца мудрасць, без якой няма сапраўднага валадара? Гаспадар зямлі ліцвінаў Гедзімін меў такую мудрасць. Ён цярпліва вучыў сваіх сыноў усяму, што сам ведаў, і не шкадаваў грошай на самых лепшых настаўнікаў. Не шкадуе і ён, Альгерд. Але не надта цягнецца да вучэння Андрэй — бачыў аднойчы, як грэбліва раскідаў той васковыя дошчачкі, пісалы, як замаруджана, каб пазлаваць чарняца Вавілу, мачаў ён гусінае пяро ў чарніліцу і раптам пляснуў чарнілам на ягоныя рукі. Можа, гэта простыя хлапечыя штукарствы? А тое, што хлопец залішне ўзіраецца ў дзевак-чарнавак, якія мыюць падлогу ў княжых пакоях, заткнуўшы за паясы доўгія столкі спадніц, бліскаючы ружова-малочнымі лыткамі — можа, гэта не перашкодзіць першынцу разважаць над тым, дзе і як сустрэць ворагаў?! Андрэй жа пад пранікілівым позіркам бацькі сумеўся, румянак на свежых шчоках з першымі валасінамі над пульхнымі вуснамі стаў цямнейшы, але ён ні аб чым не запытаўся. Так і пайшлі з царквы — Альгерд, кульгаючы мацней, чым звычайна, Андрэй жа павольна, падтрымліваючы бацьку, — у замак, дзе засвяціліся ў ранішняй цемры, ужо не чорнай, а цёмна-сіняй, агеньчыкі свечак.

Княгіня Марыя, вядома, папракнула, чаму не пайшоў у замкавую царкву святога Міхала — а раптам забойцы не суцішыліся, раптам напалі б на гаспадара раніцай? Нехта ж абавязкова пільнаваў, чым скончыцца начны напад, нейкі тац, угледзеўшы ўначы, што не забілі Альгерда, пабег казаць пра гэта тым, хто даў забойцы нож і, можа, шчодра заплаціў яму. Але Альгерд слухаў тое няўважліва — царква Дабравешчання старая, намоленая, у ёй толькі і прасіць Бога аб літасці — калі, вядома, ён захоча слухаць...

Вечарам жа ў лажніцу да князя прыйшоў Цімафей і прынёс дзіду. Пасечанае ворагам дрэўка замянілі, і на ім, новым, зноў убачыў князь даўнюю сярэбраную постаць дзяўчыны і крыж, які загадала набіць на дрэўку княгіня Марыя.

— Горад гудзе, валадар, — назіраючы, як Альгерд выпрабоўвае новае дрэўка — ці так, як ранейшае, зручна меціцца яно ў руцэ, ці не драпае далонь, загаварыў Цімафей. — Жрацы Перуновыя трэбы спраўляюць, маўляў, старыя багі зберaглі нашага валадара, святары ж хрысціянскія кажуць, што тое сатварыў крыж на дзідзе. А як ты сам думает, княжа?

— А якая мне розніца, хто мяне абярог? — князь беражліва змясціў дзіду на ўзорыстых кручках, убітых у сцяну, адышоўся, залюбаваўся ёю. Адчышчанае пяском вастрыё, падобнае да ліста, блішчэла ў водсвеце свечак. Па імгненне нібы павеяла пахам паслянавальнічнай свежасці, маладой травы, мільганула ў памяці дзяўчына, што кавала дзіду, узгадалася ранішняя Зараніца, што дакранулася першым промнем да жалезнага наверша там, у старадаўнім новагародскім свяцілішчы...

Ён ажно здзівіўся, што ўсё ў ім засталося, не ра~малацілася кавадлам Часу — тое маладое хваляванне, светлая надзея на шчасце, шалёнае біццё сэрца, калі дакранаўся да далонькі, ад якой пахла рутай і нечым салодка-дзявочым, патаемным. І боль страты, што доўга не даваў дыхаць, аказваецца, жыве таксама...

Цімафей не мог зразумець, чаму твар у князя змяніўся, заззялі вочы, разгладзіліся зморшчыны на лбе. Ён толькі адчуў, што лішні тут, і асцярожна, спіной, пашыўся да дзвярэй, намацаў іх і ціха зачыніў за сабой. Альгерд жа яшчэ доўга стаяў ля дзіды, успамінаючы чырвоную гліну размяклай ад шалёнай вады дарогі, цёмную навальнічную хмару над кузняй і агніска, якое раздзімаў каваль, названы ў гонар маці — княгіні Вольгі. Было тое далека, на другім канцы княства, але будучае сцерагло яго, Альгерда, сачыла за ім. Сачыў Віцьбеск, што стаў за гэтыя гады родным, і для яго,

аказваецца, упрыгожваў свой Узгорскі замак будучы цесць, які таксама не ведаў, хто ж возьме за сябе ягоную Марыю. Няўжо будучае прадвызначана? І што стане з Віцьбескам праз гады? Хто будзе тут княжыць, хто будзе хадзіць па залах, дзе цяпер спіць, вырашае лес людзей ён, князь Альгерд? І ці застанецца. для нашчадкаў яго імя, ягоны дух, ягоныя думкі, якіх так шмат тут перадумана?

Віцьбескі ж люд, угледзеўшы ўначы, як свеціцца акно Князевых пакояў, гадаў, што робіць князь. Не было ў горадзе нікога, хто б не ведаў, як, адчуўшы ворага, сама сабой ускінулася са сцяны чароўная Князева дзіда і ўпілася акурат у горла наёмнага забойцы, якога падкупілі немцы. Шмат яшчэ часу чуліся на гандлёвых радах галасы, што паганых тых сабак трэба ўсіх перабіць, а войт яшчэ доўга агалошваў асобныя артыкулы старадаўняй граматы аб умовах гандлю паміж палачанамі і Рыгай і аб павазе адзін да аднаго. Перапісаная на пергамент грамата тая вісела ў гандлёвай палаце, а таксама і ў царкве Дабравешчання і пачыналася так: «Князь Гердзень кланяецца ўсім тым, хто бачыць гэтую грамату. Тыя людзі, што жывуць сяння, а тым, хто прыйдзе пасля, будзе вядома, як мір тварылі прамежы майстроў і з ратманамі Рыжскімі і з палачанамі і відзьблянамі». І таму не зрабілася бунту супраць немцаў, тым болей, што, як уверыліся віцьбічы, пакуль ёсць у князя Альгерда ягоная дзіда, яна абароніць не толькі самога князя, але і горад, і ўсё княства Віцьбескае...

Год 1345. Вільня. Выгнанне Яўнута

Снег сыпаў цэлы тыдзень, і таму ужо ў поўдзень у Дубовай зале Верхняга замка было змрочна, цені хаваліся па кутках, нібы там вартавалі прывіды альбо нячысцікі. Аднак, калі Альгерд і Кейстут увайшлі туды, ужо паўсгодна гарэлі свечкі, а тры з іх, у сярэбраных падсвечніках, адна за адной стаялі на белым абрусе святочнага стала, дзе на дарагіх цынавых тарэлах,

добра знаёмых абодвум братам, ляжалі шчупакі ў шафранным соусе, фаршыраваныя кураняты з разынкамі, абкладзеныя рысам з венгерскім чырвоным перцам, вяндліна і кілбасы. Стары, яшчэ бацькоўскі стольнік Алекса нізка схіліўся перад князямі, узмахам рукі загадаў несці гарачыя флячкі[19].

За стол не былі запрошаныя сёстры і княскія дзеці, толькі яны ўдвух меркавалі сёння вырашыць лёс Яўнута, які зараз сядзеў у падзямеллі, спалоханы і прыгнечаны тым, што захоп замкаў адбыўся легка, а яго не падтрымаў ніхто, нават замкавая варта.

Альгерд прыбыў у Вільню раніцай, але, коратка перагаварыўшы, браты вырашылі абмеркаваць усё ўвечары. Кейстут быў заняты тым, што замяняў замкавых вартаўнікоў сваімі воямі, а яшчэ тым, што доўга, ледзь не да абеду, гутарыў з Яўнутам.

Аднак віцьбескі князь дазнаўся, як быў захоплены Яўнут. Убачыўшы, што па драбінах паўзуць наверх воі Кейстута, а замкавая варта адбіваецца неахвотна, ледзь не для прыліку, ён схапіў кажушок і, накінуўшы яго на. споднее, вылез праз акно і, спусціўшыся па вераўчанай лесвіцы, кінуўся наўцёкі, нават не падумаўшы, што можна ссадзіць кагосьці з каня і ратавацца коннаму. Дый любы вой у замку аддаў бы Яўнуту і боты, і порткі, і нават зброю, калі б ён не страціў галаву.

Ды і дзядзька Яўнута, які каравуліў выхаванца каля дзвярэй, быў проста агаломшаны, пабачыўшы, што княжыч, нават не паклікаўшы яго, кінуўся наўцёкі. І, злавіўшы зводнага брата ў лесе, дзе той, ссінелы і абмарожаны, брыў па дарозе, Кейстут быў настроены міралюбна.

— Ён гатовы схіліцца перад табой, — пачаў ён размову, калі яны, сатварыўшы кароткую малітву так, як вучыла іх некалі княгіня-маці, узнялі шкляныя венецыянскія келіхі за перамогу. — Гатовы прызнаць тваё валадарства, як прызнаў яго і я, і, думаю, прызнаюць усе іншыя браты.

— Ты думает, Карыят таксама пагодзіцца?— асцярожна запытаўся Альгерд, маленькімі глыткамі адпіваючы хмельны зеленаваты напой, прыгатаваны тут, у самой Вільні.

— Новагародак, вядома, у нас самы ганарысты, — спакойна працягваў Кейстут, паднімаючы на брата ўсмешлівыя сінія вочы, — але там, на жаль, усё ж далека рака, а тут, у нас, Вілля — пад бокам. Бацька рашыў гэта назаўсёды, не трэба ні табе, ні мне зноў мяняць сталіцу.

Альгерд разумеў — Кейстут не адказаў на пытанне. Але разам з тым і абнадзеіў — не, ён не падтрымае Карыята, калі той захоча што-кольвечы памяняць.

Слугі прынеслі гарачыя клёцкі з мясам, і Альгерд успомніў, што яны з братам, калі былі малыя, заўсёды спрачаліся з-за таго, на чыёй тарэле большая і каму першаму пададуць страву. Былі заўсёды разам — разам і цяпер, у гэты складаны час. Калі з іх першым прыйшоў сюды, у стольны горад княства, Кейстут і ўзяў на сябе ўсё: і захоп Верхняга замка, дзе жыў Яўнут, і то грозныя, то шматабяцальныя перамовы з вартай, а пасля з маршалкам, ваяводам і панамі-радай, якія, кожны паасобку і не заўсёды з ахвотай, згадзіліся з тым, што нягожа аддаваць сталец Вялікага княства Яўнуту. Да таго ж за месяц перад тым памерла княгіня Еўна, і Яўнут, які прывык заўсёды хавацца за спіной уладнай і валявой маці, быў зараз разгублены і бадай што безабаронны. Аднак многія са знакмітых асоб княства ўжо прыхапілі сабе месцейка каля стальца і прымерваліся да таго, каб цягнуць сюды блізкіх, ствараць вакол сябе ахоўны шчыт, які прыкрые ў выпадку няміласці валадара. Яны з Кейстутам парушалі гэтае павуцінне, і нялёгка было прымусіць многіх і многіх паверыць ім, братам. Абодва яны прычасціліся некалі да таго, што Вільня, а не Новагародак, не Трокі павінны ў рэшце рэшт стаць сталіцай вялізнай дзяржавы Гедзіміна.

Абодва шмат шчыравалі тут, асабліва Альгерд, будучы любімым сынам вялікага ўладара. Але перакувала

начная зязюля, Еўна, і абодва, не бываўшы ў сталіцы па некалькі гадоў, адчувалі, што яна як бы аддалілася ад іх, зажыла нейкім сваім, патаемным жыццём, да якога яны, што вымяралі тут першыя вуліцы і разам з бацькам крэслілі месцы будучых палацаў, былі як бы цяпер і не належныя, а затое сваім стаўся хлопчык, які не ўклаў у гэты горад ані гарэлага шэлега, ані гарачага, шчырага пачуцця альбо хаця б часу свайго, якога, як адчувалі абодва браты, пачало бракаваць. Ён, Час, ляцеў па калдобінах жыцця вялізнай гарошынай, перавальваючыся на зашарэлых ад восеньскіх замаразкаў сцяжынах, альбо пылячы па мяккіх летніх шляхах, альбо торгаючыся ў брудзе, якім заплываюць размяклыя паслязімовыя дарогі, але ніколі не спыняючыся. Пасівелі скроні ў Кейстута, яго сінія вочы прыцішылі заўсёдны малады бляск, пачырванелі танюткімі пражылкамі вейкі, а вусны сціснуліся ў сухую, тонкую, амаль бяскроўную паласу. Валадар Трокаў, ён бліжэй з іх усіх стаяў да крыжакоў.

Крыжакі!

Запрошаныя некалі Конрадам Мазавецкім, каб дапамаглі справіцца з прусамі, драпежныя гэтыя ваўкі з цягам часу адарвалі ад яго ўладанняў самыя смачныя кавалкі і цяпер хочуць, каб ім належала і Княства.

Ды Альгерд не пачынаў аб ім размовы, ведаючы, што гарачы і заўсёды больш адкрыты Кейстут усё роўна першым пачне гаворку аб тым, што клапаціла іх болей за ўсё.

І сапраўды — калі яны разгрызлі апошніх смажаных куранят, пакідаючы на тарэлах купкі хрумсткіх костачак, Кейстут загаварыў, пранікліва гледзячы ў вочы брату:

— Кажы папраўдзе — што нам з ім рабіць?

— А чаго хочаш ты?

— Ты заўсёды адказваеш пытаннем на пытанне! — загарачыўся Кейстут. — Можаш калі-небудзь сказаць

пэўна? Ці будзеш чакаць, пакуль я зноў не вазьму ўсё на сябе?!

Альгерд адчуў, што брат пакрыўдзіўся, і ён ласкава абняў яго за плечы.

— Давай пагаворым з ім самім. Тады будзе бачна.

— Што ён скажа! — трохі ахаладжана, але ўсё яшчэ з відавочнай крыўдай, так што чырвань на яго шчоках зраўнялася з колерам кармазынавага каптана і больш відавочнай стала сівізна на скронях, прамовіў трокскі князь.

— Нешта ж скажа.

Альгерд спадзяваўся на тое, што ён адчуе настрой Яўнута. Ці хавае ён нейкія хітрыкі за душой? Ці не кінецца шукаць падмогі ў Ордэна, Масквы альбо Арды? А можа, паедзе ў Полацк, там карані яго маці, там могуць прыйсці яму на помач. А гэта значыць — смута ў княстве, вялікая завалока, у якой прымуць удзел і іншыя браты...

Аднак калі яго пакінуць тут, у вязніцы, то гэта таксама выкліча розныя толкі. І на імгненне думка, што не трэба было пакідаць босага, абмерзлага Яўнута жывым, ды яшчэ і везці яго ў Вільню, завалодала Альгердам. Але ён не сказаў таго, толькі паўтарыў ціха, але настойліва:

— Давай пагаворым з ім.

— Ну што ж,— згадзіўся Кейстут і крыкнуў гучным сваім голасам слугам, якія, пакінуўшы іх, чакалі пад дзвярыма, каб прывялі Яўнута.

У маўчанні яны елі салодкі пірог са слівамі, калі зазвінелі ланцугі і ў залу ўвялі вязня.

Круглагаловы, з кучаравай шапкай светла-русых валасоў, з глыбока пасаджанымі шэрымі вачамі, вялікім прамым носам, гэты ўлюбёнак іхняга бацькі, зводны брат выглядаў цяпер несамавітым гандляром, што прапіўся і заначаваў у карчме — кажушок, надзеты на

споднюю кашулю, пад якой віднеўся капшук з сярэбранымі насечкамі прымацаваны да тоўстага скуранога паса, быў падраны на грудзях, з-пад халявы чорнага бота тырчала шэрая ануча, з дзіркі на калене выглядала чырвоная, прыпухлая скура. Ён спыніўся, аслеплены пасля цёмнага калідора яркім ззяннем свечак, трывожны выраз твару змяніўся ўпартым і злосным, калі Яўнут пабачыў братоў, што сядзелі за сталом — абодва няўлоўна падобныя адзін да аднаго, у каптанах з залатым і сярэбраным шытвом, са свежапаголенымі тварамі.

— Смачна есці! — здзекліва сказаў ён, стоячы ў дзвярах.

— Сядай з намі, — Альгерд спакойна паказаў на другі канец стала, і тут жа, невядома адкуль узяўшы яшчэ адну тарэлу з багатага замкавага начыння, стольнік паставіў яе на тое месца, куды ткнуў палец віцьбескага і крэўскага князя.

Яўнут замест адказу падняў рукі, скаваныя ланцугом. Гэтак жа спакойна Альгерд глянуў на вартавога — і ланцугі нібы самі сабой спалі з рук вязня, саелізнуўшы ў спрактыкаваныя, спрытныя рукі даглядчыка.

Яўнут сеў за стол, прагна агледзеў яго і таропка схапіў кавалак шчупака, што заставаўся на тарэлах. Стаў есці, запіваючы віном.

— Дзякуй, браточкі, а то ледзь голадам не замарылі, — сказаў ён злосна, але нешта дзіцяча-бездапаможнае было ў яго паставе, у тым, як прагна ён глытаў фаршыраваную рыбу, як сядзеў — на краёчку крэсла, і Альгерд з Кейстутам пераглянуліся, без слоў разумеючы адзін аднаго.

Яны парушалі волю бацькі, Гедзіміна, і было зразумела, што пішуць, можа, нават у гэтую хвіліну, паслы ў Рыгу, у гоцкія гарады, да імператара і самога папы. Можа, ужо заўтра давядзецца неяк выкручвацца, тлумачыць, што гэтак хацеў не Гедзімін, а толькі ягоная жонка, і што інтарэсы Княства патрабуюць мець на стальцы не

бездапаможнага маладзёна, а вопытнага воя і ўладара...

Ды адступаць назад не даводзілася, трэба было ісці наперад, і гарачы Кейстут, з цяжкасцю дачакаўшыся, пакуль Яўнут так-сяк заморыць чарвяка, сekануў з ходу:

— Пішы адрачэнне!

— Напішу, а вы мяне адразу...

Яўнут рубам далоні правёў па горле, і зноў страх мільгануў у ягоных круглых вачах. Ён зноў прамовіў са злосцю, але, як трэшчына ў дарагім шкляным келіху, трымцела ў ягоным голасе слёзнасць спешчанага дзіцяці, у якога адабралі цацку:

— Бацька мяне прызначыў на трон. Мяне, а не вас! А вы... крывапрысяжцы[20], лупежцы[21], збродні!

— Ты думаеш, мы не ведаем, якім акруценствам прымусіла твая маці ўнесці ў тастамент тваё імя? Вялікі маршалак пакляўся, што там стаяла іншае, а хворы бацька падпісаў пергамент, паспадзяваўшыся на княгіню і баяраў. Яна іх падкупіла, каб яны не «ўбачылі» тых яе выкрутасаў!

Кейстут грымнуў па стале кулаком. Але Альгерд перапыніў яго:

— Ты кажаш, мы збродні. Што ж, давай зробім па-рыцарску. У іх ёсць Божы суд. І мы з табой зараз таксама паспадзяемся на літасць Божую. Ты маладзейшы, вочы ў цябе яснейшыя за мае і вось ягоныя, — ён кіўнуў на Кейстута, — мабыць, мацнейшаю будзе і рука...

— Што ты хочаш рабіць? — закрычаў Яўнут, ускочыўшы. — Забіць мяне?

— Ты таксама можаш мяне забіць, — ціха адказаў Альгерд. — І тады не трэба будзе нікому нічога даказваць.

Ён ужо кіўнуў слузе, і той панёсся ў пакоі князя па

зброю. І Кейстутавы слугі пабеглі, і падстольнічы — у падзямелле, каб прынесці ўсім траім іхнія вайсковыя прылады — баявую сякеру, дзіду, корд[22].

— Прыбраць стол! — крыкнуў Кейстут, і слугі, замітусіўшыся, пачалі хапаць са стала ўсё, што там стаяла, а пасля адсунулі стол да сцяны, так што ў пакоі стала прасторна, і запалілі смалякі, што былі прымацаваныя да сцен. Сінім, зялёным, жоўтым загарэліся слюдзяныя каляровыя вокны залы, кідаючы вясёлыя водбліскі на падлогу, нібыта рыхтавалася тут выступленне глумцоў, а не рыцарскі паядынак.

— Каб быў тут вялікі маршалак, ваявода, а таксама мечнік! — Альгерд па-гаспадарску кідаў загады, адначасна вопытным вокам аглядаючы залу. — А таксама нясіце сюды адзенне для нашага брата Яўнута, не можа ж ён змагацца ў кажуху, як смерд!

Круглыя вочы Яўнута нібы схаваліся ў вачніцы, ён змярцвеў. Відавочна, думаў аб тым, што яго зараз заб'юць на вачах двара, і ніхто не асудзіць за тое ні Альгерда, ні Кейстута. Спадзявацца ж выйграць у іх ён не мог. Хаця... Усё ж ён ліхаманкава стаў падлічваць свае шанцы. Яны пілі віно, а ён... ён толькі запіў ім шчупака. Сапраўды, ён маладзейшы і ў рэшце рэшт умее трымаць і корд, і сякеру. Асвятленне ў зале зманлівае, і можа выйграць той, у каго яснейшыя вочы. Ды і не будзе ён змагацца адразу з двума.

Але хто з іх будзе першы? З дзяцінства ён бачыў, як бораецца на рыцарскіх гульбішчах кожны з іх: Кейстут кідаўся ў бой адразу, стараўся праламаць абарону саперніка. Альгерд жа доўга адступаў, манеўраваў, адгадваючы чужую тактыку, а пасля ўсе сілы ўкладаў у той адзіны ўдар, пасля якога пераможцам заставаўся ён.

Наўрад ці браты змянілі свае прыёмы. А вось ён... Ён усё ж апошнія гады жыў без іхняга нагляду, таму, калі паспрабаваць усё, чаму вучылі яго майстры бою, што жывуць у замку, — былы палонны Рыхард, які добраахвотна застаўся тут, на службе вялікаму князю,

вой Ляўшун, які навучыў яго выдатнаму ўдару левай рукой, то, можа, якраз ён і зможа выйграць турнір? Да таго ж Альгерд кульгае, правая ягоная нага, як вядома, можа падвярнудда, бо яна хворая.

Яўнут ажывіўся, падняў галаву. Калі ён пераапранаўся, выгляд у яго быў іншы — не той, затурканы і прыгнечаны, з якім ён увайшоў сюды, а рашучы і нават трохі зласлівы. Аднак... Тут ён успомніў усё, што некалі чуў пра Альгердаву дзіду. Гэта зноў прымусіла ягоныя вочы затуманіцца, аднак таксама ненадоўга. Ён, як малодшы рыцар, можа выбіраць зброю. І ён выбера корд. Кароткім тым мячом валодае няблага. Ні ў якім разе нельга даводзіць бой да моманту, калі можна памяняць зброю, бо тады віцьбескі і крэўскі князь возьме, вядома ж, сваю дзіду.

Ён узгадаў братаву дзіду якраз у той момант, калі яе, услед за шчытом, баявой сякерай і мячом Альгерда, уносілі ў залу. Тут сэрда яго сапраўды пужліва сціснулася. Старажытны, яўна чараўнічы знак — сярэбраная дзяўчына каля дзяржальна — быў яму добра знаёмы. Ведаў ён і пра тое, што княгіня Марыя загадала дадаць сюды і крыж. Але найстрашнейшымі для яго былі ўсе тыя паданні, якія звязваў народ з гэтай дзідай і якія расказваліся паўсюдна, як самая чыстая праўда, хаця, думалася Яўнуту, наўрад ці хоць частка з таго была праўдай. Прынамсі, так цвердзіла яму маці.

Успомніўшы яе, Яўнут адчуў слабасць і жаданне тут Жа адмовіцца ад паядынку. Адзінокім адчуваў ён сябе ў замку, дзе нарадзіўся і вырас, дзе кожны слуга ведаў яго яшчэ з пялюшак. Што ж здарылася зараз? Чаму нават стары дзядзька Патрыкей глядзіць на яго са шкадаваннем і нават страхам? Таму што гэтыя... ён паглядзеў на братоў — мацнейшыя, таму што іх ведаюць як вояў, пра іх пяюць, складаюць казкі і паданні, а ён не быў яшчэ ні ў адной бітве — хіба што ляжаў у шатры падчас апошняга наступу на крыжакоў пасля іхняга набегу на Жмудзь, таму што якраз у час бою яго трэсла Агнявіца.

Бацька тады быў надта незадаволены, нават выгнаў з

палаткі лекара і адмовіўся гаварыць з галоўным жрацом Перуна. Але хіба ён, Яўнут, быў вінаваты, што так склаліся абставіны?

У зале тым часам набралася людства, найбольш з тых баяр, каго прывялі з сабой браты, і мноства вачэй глядзела на Яўнута варожа. Аднак былі і тыя, хто спачуваў яму, гэта былі найбольш старыя з паноў-рады, каму ўжо не знойдзецца месца сярод маладых паплечнікаў новага князя — мечнік Гедзімінаў Леў і ягоны дарадца Нястан. Апошні шапнуў Яўнуту, каб ён пасунуў спражку на поясе направа — туды, дзе печань, тады не дастане яе ўдар корда. Спачувальна глядзеў на яго і сотнік Віт — яго фіялкавыя вочы амаль схаваліся ў зморшчынах, нібыта ён не хацеў і бачыць, як будуць біцца на мячах сыны Гедзіміна. Яўнут ведаў: з ранняга юнацтва Віт ледзь не маліўся на ягонага бацьку, быў з ім амаль ва ўсіх бітвах — спачатку ў дружыне славутага князя Давыда Гарадзенскага, а пасля ягонай смерці змог заваяваць і сэрца вялікага князя. Вось чаму воля Гедзіміна для яго — свяшчэнная, хаця, як і ўсе ў княстве, ён захапляецца Альгердам і Вітаўтам болей, чым іншымі сынамі вялікага валадара Вільні, якую цяпер дзеляць, як панну на паядынку, і дастанецца яна — мацнейшаму.

Альгерд апаясваўся не спяшаючыся. Праверыў свой корд — папстрыкаў па лязе, прыклаў да шчакі, нібы астуджаючы чырвань. Набіраўся спакою. Ведаў — часта перамагае не той, хто мацнейшы, а той, хто ўмее ўгледзець слабое месца саперніка і адчуць тое адзінае імгненне, калі ўдар трапіць туды, куды трэба. Аднак ён не збіраўся забіваць Яўнута. Не! Гэта Яўнут можа ад страху ўдарыць яго знянацку смяротным ударам. Яму ж, старэйшаму, трэба проста выбіць меч з гэтай маладой рукі і прымусіць усіх прызнаць, што круглагаловы, кучаравы ўлюбёнак бацькі, мамчын сынок не варты такога слаўнага стальца, як віленскі.

Слугі Альгерда, гэтак жа як і слугі Яўнута, сталі ззаду сваіх гаспадароў, трымаючы іхнюю запасную зброю. Бывала, што пераможаны не хацеў прызнаваць

паражэнне, асабліва калі ламаўся меч ці сякера, і адразу ж пачынаў змагацца нанова. Такое дазвалялася. Біцца маглі столькі, на колькі хапала і сіл, і ўзбраення.

Браты сталі насупраць адзін аднаго, а за шырокі стол, які стаяў ля акна, селі Кейстут, ваявода Гаштольд, памочнік вялікага князя Лесь і старэйшыя з паноў-рады. Суддзёй паядынку стаў ахоўнік рыжскага пасла Вітальд, вой умелы і знаёмы з правіламі рыцарскіх турніраў.

Вузкаплечы, невысокі Яўнут выглядаў падлеткам супраць высокага Альгерда з яго ўсё яшчэ зграбнай наставай воя. Аднак усе ведалі, што затое маладому князю можна будзе больш смела нападаць на свайго праціўніка, як. бы танцуючы вакол яго. Тое ж прапанаваў рабіць яму і Рыхард — атакоўваць спераду і ззаду, мільгаць перад саракапяцігадовым князем, як маланка, не даючы яму апамятацца, аднак жа ні на хвілю не спускаць з яго погляду.

І бой пачаўся. Матляліся цяжкімі хвастамі агню і дыму смалякі па сценах, калі напружанае дыханне гледачоў вылівалася ў адным агульным выдыху палёгкі ад таго, што скрыжаваныя ў лютым удары мячы не наносілі шкоды ні аднаму з праціўнікаў. Нягледзячы на тое, што лязгат зброі міжволі будзіў у сэрцах прысутных успамін аб шаленстве сечы і дзікай ярасці нападу, агульны настрой не перайшоў яшчэ мяжы разважлівасці. Але пастулова ўзбуджэнне нарастала. Ужо раздаліся крыкі: «Бі яго! Бі!» Ды ўсё ж ніводнага разу яшчэ не прагучала страшнае « Забі!».

Крычалі Альгерду. Ды ён не пераходзіў у напад, толькі сачыў, як круціцца вакол яго Яўнут. А той смялеў і як хмялеў ад бою, ад мяча, што пачынаў пячы яму пальцы, нібы і сапраўды распаляўся ад ярасці, якая ўсё болей ахоплівала маладога князя. Што ж — гэта яны, браты, нанеслі яму крыўду, яны прыйшлі сюды, нягледзячы на тастамент бацькі, і пагналі яго, як зайца, ганебна і непрыстойна. Яны пасадзілі ў вязніцу, на смех усяму княству. І міжволі помета засціла яму вочы, а сілы нібы прыбывалі.

— Асцярожна, князь! — даволі гучна прамовіў Рыхард, калі, адпачываючы, Яўнут на хвіліну абапёрся на яго. Але перасцярога не падзейнічала. Яўнуту ўжо здавалася, што, калі ягоны ўдар стане для Альгерда смяротным, усе вакол прызнаюць яго права на сталец, і Кейстут не асмеліцца ісці супраць.

І ён ударыў. Ударыў так, што, каб не адхіснуўся Альгерд на якія тры пальцы, ягоная рука наўрад ці ацалела б. Але корд прасвістаў міма і глыбока ўпіўся ў дубовую сцяну. Князь віцьбескі не выкарыстаў гэты момант. Ен, стоячы непадалёк, чакаў, пакуль Яўнут альбо выцягне меч з дошкі, альбо выбера іншую зброю, альбо прызнае сваё паражэнне. Аднак малады князь зрабіў нечаканае. Нагінаючыся нібыта па корд, ён, як воўк, сігануў да Альгерда і адной рукой тузануў таго за нагу так, што той з размаху грымнуўся аб падлогу. Другой жа рукой Яўнут спрытна перахапіў корд, які трымаў сапернік, і прыўзняў яго, каб новы ягоны ўдар быў такім, якога ён прагнуў.

І на гэты, здавалася б, канчатковы жэст зала адказала адным кароткім «Гах!», нібыта ўжо разам з Яўнутам усаджвала смяротнае жалеззе ў сэрца Альгерда.

Ніхто не чакаў таго, што адбылося ў наступнае імгненне: коратка свіснула ў паветры дзіда, і прыўзнятая для ўдару рука Яўнута павісла, а сам ён скурчыўся ад болю і прысеў, спрабуючы вырваць жалезнае наверша. Некаторыя сцвярджалі, што дзіду кінуў слуга Альгерда Супрун, які трымаў яе. Але большасць, якая ў той жа вечар разнесла падрабязнасці бою па сталіцы, клялася — хто Хрыстом і Багародзіцай, а хто язычніцкімі багамі, што дзіда сама вырвалася з Супруновых рук і зрабіла тое, што было найлепшым. Калі б цэліў слуга, то ён бы забіў князя Яўнута і невядома, што было б пасля. А так, устаўшы з падлой, князь Альгерд сказаў проста:

— Ну што, маладзён, пайшлі ўдзел табе падбіраць!

І слугі па ягоным знаку падхапілі-павялі Яўнута прэч, у той час як усё панства заварушылася-загаварыла і

ўрэшце сышлося на тым, што сапраўды не Яўнуту быць на вялікім стальцы віленскім — не, толькі не яму...

Альгерд жа і Кейстут зноў загадалі накрыць сталы — і на гэты раз для ўсіх прысутных. Тады, падхапіўшыся з ложкаў, усе слугі ў Верхнім замку забегалі з падвалаў па каменных лесвіцах узад-уперад, цягнучы з камораў лашты піва і віна, рыбу, грыбы і мёд — усё, што напрывозілі ў замак цівуны, беручы даніну з мыты рачной і перавозаў, з млыноў і кунічнае[23], а таксама з кожнага дыма ў селішчах і гарадах. А на кухні, перабіваючы полымя смалякоў, затрашчалі і запылалі зыркімі агнямі печы, дзе ў вялізныя катлы былі кінутыя тушы дзікоў, замарожаныя ў лядоўнях і дзе кухары, круцячы галовамі, таропка мералі бязменамі унцыі мускусных арэхаў і шафрану, сушанага зяленіва і перцу, каб падрыхтаваць той нечаканы nip на славу.

Назаўтра аб'яўлялі трубачы і герольды, што князь Яўнут атрымлівае ўдзел у Заслаўі каля Менску, а Альгерд будзе княжыць разам з братам сваім Кейстутам, якому аддае пад поўную ўладу ўсю заходнюю частку Княства, сабе ж пакідае ўсходнюю.

Трокскае княства, Жмудзь, Падляшша, IIалессе, Берасцейскія і Гарадзенскія землі, большую частку Лідскай і трохі Новагародскай земляў узяў сабе Кейстут. Альгерду ж дасталіся землі ад Вільні і ажно за Полацак, а яшчэ Мсціслаў, Магілёў, Быхаў, Чавусы, Капыль, Орша, Слуцак, Бранск, Ноўгарад-Северскі — усё, што на ўсход ад сталіцы.

Парашылі: Кейстуту ваяваць супраць Тэўтонскага ордэна, палякаў і венграў, калі зажадаюць яны ісці вайной, Альгерду ж трымаць рубяжы ад маскавітаў і татараў. Калі ж аб'яднаюцца ворагі Княства, тады і войскі братоў аб'ядноўваюдца, ды і ўвогуле пры любой патрэбе ідуць адзін да аднаго на дапамогу.

Запісвалі, сапучы, летапісцы, мачаючы гусіныя пёры ў кінавар і чарніла ад вольхавых арэшкаў і асцярожна падчышчаючы памылкі:

«І быці ім да жывата ў любві, у вялікай міласці».

Год 1350. Клятва на дзідзе

На прызбах, там, дзе сышоў снег, першае веснавое сонца ўжо высушыла зямлю, а каля Верхняга замка, пад тоўстай закарэлай бярозай, пасаджанай яшчэ пры Гедзіміне, завіхаўся вартавы Гіль. Тры гадзіны таму прабіўшы жалезным цвічком шэрую парэпаную кару і падставіўшы пад бесперапынныя светлыя кропелькі берасцянку, ён спадзяваўся свежым сокам прамачыць перасохлае ад учарашняй медавухі горла. Учора разам са сватамі і іхняй раднёй тут, пад Вільняй, святкавалі яны надыход вясны і ўслаўлялі святую Аўдакею і юную Лялю. Зараз Гіль узгадваў, як хадзілі мясцовыя дзеўкі ў лес высякаць прыгожую елку, як пасля ўпрыгожвалі яе стужкамі і выпечанымі з цеста конікамі, а затым усім селішчам людзі пайшлі да ўзгорка Сонны Ручай, дзе, убіўшы елку ў мёрзлы яшчэ дол, вадзілі вакол яе карагоды і спявалі:

— Гэй, Вясна!
Гэй, красна!
Што ты нам
Проці лета
Вынесла?
А я вынесла
Беленькага пірожка,
Чырвонага яечка
Недалечка...
Гэй, вясна!

Добра вадзілася ў тым карагодзе. Побач круцілася, прытупвала маладая Бяроза, дзеўка з тоўстай касой і пышнымі грудзямі, якія завабліва трэсліся ў такт песні. Ейная рука, калі браліся ўсе ў кола, была гарачаю, ад цела ж несла бярозавым веццем, якім напярэдадні яна, мусіць, добра сцябалася ў лазні. І разгарачаны Гіль, скоса пазіраючы на жонку, якая таксама скакала і спявала ў агульным карагодзе, топчучы поршнямі

ашмёткі старога, шэрага ўжо снегу, з усяе сілы ціснуў Бярозу за моцную, з цвёрдымі мазалямі руку і юрыўся, як малады бык.

Пасля ўсе бралі з елкі тыя капыткі і грызлі іх — цеста, трохі ўжо астылае і нават падмерзлае, было салодкім. А можа, так здавалася ад таго, што і Бяроза, пераступаючы дужымі нагамі ў тоўстых лапцях, з хрумстам адкусвала кавалкі ад вымайстраванага старымі жанчынамі-каравайніцамі печыва і зіркала на княжага вартавога, і вочы яе былі хітрыя і зваблівыя, ажно жонка пачала тузаць яго за крысо кажуха і падганяць — хутчэй да цёплае хаты.

А ўжо там усе хатнія і радня, разгарачаныя і раз'юраныя, прагавіта ўзяліся і за ячменную кашу, і за смажаную зайчаціну з рэдзькай, і за пражаны гарох. На стале было ўсяго — і рыбы, што нацягаў з палонкі напярэдадні свята малодшы брат жонкі Язь, і каўбасаў, пханых пальцам, і вяндліны, што пахла ядлоўцам. Асабліва ж цешылі душу і цела медавуха і піва.

Піва — лёгкае, светлае, зеленаватае — рабіў сам сват Мікола з ячменнага соладу, і хмелю ў ім было роўна столькі, каб уволю насычаць ноздры пахам і захмельваць галаву. Помніцца, яшчэ восенню ў варыўні, дзе ён гатаваў тое піва, ягоная сястрыца спявала песні ў гонар Рагуціса і спаліла жменю хмелю, а пасля суседзі ўсе разам пілі першыя жбаны з яшчэ маладым, пеністым тым напоем.

Цяпер, увесну, піва трохі пацямнела, але затое пах хмелю ў ім устояўся, і смачна пахла восеньскім днём і пожняй. А яшчэ сенам. І Гілю, што праглынуў некалькі куфляў піва, хацелася зараз жа на сена, на гарышча, і калі ўжо не было побач Бярозы, то аж пякло зацягнуць туды хаця б жонку. Аднак трэба было сядзець за сталом. Сват жа падліваў медавухі, і, як спачатку ні адмаўляўся Гіль ад спакуслівай брэцьяніцы, скрушна гледзячы на яе і прыцішана даказваючы, што заўтра яму на княжацкую службу, сват настойваў:

— Хаця ты і Гіль, ды не той[24], і не след табе бярозавыя

пупышкі грызці!

Свату Няхаю гэты жарт здаваўся надта ўдалым, ён заліваўся рогатам і ледзь не сілком соваў у рот і ад піва ўжо захмялеламу Гілю брэцьяніцу.

А сёння галава ў вартавога, здавалася, распухла так, што плечы не трымалі яе, і ён патаемна ад начальніка варты, схаваўшыся за бярозу, дрыготкімі рукамі спрабаваў зняць берасцянку. Вось чаму, калі па брукаванцы двара застукал! абцасы, ён не выскачыў адразу з-за бярозы, а выставіў вока і агледзеўся.

Па гладка адшліфаваных каменнях ішлі двое: мужчына за трыццаць і хлопчык гадоў дзесяці. Абодва апранутыя па-заходняму, хаця адзенне іхняе добра патрапалася — на аксамітавых портах зрэбныя латкі, магеркі з мехавымі апушкамі дзе-нідзе парваныя, боты таксама парэпаныя. Але абодва былі апаясаныя мясцовымі пасамі — звыкла віселі на іх капцюхі, сцягнутыя раменьчыкамі з нанізанымі на іх рознакаляровымі пацеркамі, а ў хлопчыка на шыі матляўся кудмень — засцерагальнік з бронзавых бразготак[25]. І яшчэ заўважыў вартавы, калі гэтыя двое прайшлі недалёка ад яго, — добры жалезны абцас на боце хлопчыка адстаў і целяпаўся на адным цвічку. «І як гэта іх прапусціла варта ўнізе?» — здзівіўся вартавы. Са злосцю глытнуўшы з так і не знятай берасцянкі трохі гаючага трунку і рукавом выцершы рот, Гіль гучна крыкнуў у спіны нечаканым і нязвыклым тут, на княжым двары, людзям:

— Гэй вы, гіцлі! Куды разагналіся?

Мужчына і хлопчык спыніліся. Іхнія твары былі б зусім свойскія, такія, як у тутэйшых, каб не вымаўленне, што адразу выдавала чужаземцаў, — мясцовыя словы яны гаварылі з цяжкасцю, гартанна, асабліва «г», так што «хораша» гучала ў іхніх вуснах як «гораша».

— Мы ідзем да вялікага князя Альгерда, і табе не трэба было б называць нас нейкімі там «гіцлямі». Я не ведаю, што гэта, але па тым, як ты гаворыш, адчуваю, што гэта

абраза.

Цвёрды выраз вуснаў мужчыны, яго халодныя вочы адразу як закрылі рот Гілю, аднак злосць, што бушавала ў ім, шукала выйсця, і ён, выбегшы, загарадзіў дарогу:

— Я не магу пусціць вас проста так у пакоі замка! Кажыце, хто вы і навошта прыйшлі сюды?

Хлопчык глядзеў на яго спакойнымі вачыма. Нешта незвычайнае было ў гэтых вачах. Што? Ён адказаў ломкім, высокім голасам:

— Мой дзядзька — вялікі майстар з Брандэнбурга Готфрыд. І ён хоча прапанаваць свае паслугі вялікаму князю.

— І што такое ён робіць?

Гілёў голас пацішэў. Ён апусціў меч.

— Ён робіць лепшыя ў сведе ўпрыгожанні. З золата, серабра. Для трона і для замкавых прыгажунь.

— І чаму ён выбраў нашага князя і Вільню?

— А ты, халоп, сумняваешся, што князь Альгерд — найлепшы ў сведе вялікі князь, да якога ідуць майстры з усяго свету?

Незнаёмец прытоена, весела, але і крыху зласліва ўсміхаўся. Гіль разгубіўся. У ягоным родзе запякло зусім нясцерпна, а ў перасохлых вантробах нешта гучна забурчэла. Ён адчуў, што ўспацеў.

— Я павінен пайсці з вамі і далажыць начальніку, хто вы і навошта тут з'явіліся.

— Але спачатку выпі соку, таму што ты ўчора, відаць, занадта насвяткаваўся,— усё гэтак жа загадкава ўсміхаючыся, прамовіў майстар Готфрыд. — Да таго ж ты патрашыў княжацкую бярозу, і калі твой камандзір тое ўбачыць...

Гіль здаўся. Ён прымусіў сябе ўсміхнудда.

— Добра. Вы мне ўсё расказалі. Ідзіце, і не забудзьцеся сказаць, што я вас добра дапытаў.

Калі яны пайшлі да вялізных дубовых дзвярэй з кованымі ўзорыстымі палосамі жалеза на іх, Гіль узгадаў, што было дзіўнага ў вачах хлопчыка,— рэдкі, нейкі фіялкавы колер. Такі бывае ў братак, альбо, як іх называюць па-мясцоваму, трайцветаў, калі яны пасля доўгай зімы нарэшце вылазяць на схіле якога-небудзь ляснога ўзгорка.

Госці нядоўга сядзелі ў зале з тканымі шпалерамі, якія толькі ўваходзілі ў моду, дзе пад габеленавай пастушкай у доўгай сукні і белай намітцы, што трымала за шыю авечку, за высокім сталом памочнік стольніка запісваў тых, хто хацеў трапіць да вялікага князя, і прызначаў ім пасля дзень і гадзіну прыёму. Калі яны выйшлі, па двары ішоў сам Альгерд, і стража імгненна адціснула іх зноў да дзвярэй, а камандзір варты ледзь не запхнуў назад у залу. Вялікі князь праходзіў, паглыблены ў свае думкі, аднак падняў галаву і позірк яго сустрэўся з вачыма хлопчыка. Штосьці ў дзіцячым твары — упарты падбародак, моцныя белыя зубы, асабліва ж вочы — спыніла яго. Дзесьці ён бачыў такі ж, незвычайны ў мясцовых людзей, колер — фіялкавы, і ўспамін той быў радасны і жалобны адначасна, таму што нешта як абарвалася і заныла ў грудзях... Але дзе?

— Вы адкуль?

Ён, мабыць, чакаў, што незнаемы мужчына разам з хлопчыкам кінецца яму ў ногі, але той толькі нізка пакланіўся і з годнасцю прамовіў:

— Мы з Нямеччыны.

— А чаго прыйшлі да мяне?

— Жыць тут, у Вільні, калі дазволіш. І служыць табе, вялікі князь. Табе, а не германцам.

— А вы хіба не немцы?

— Не, мы абодва славяне. Ён крывіч, а я з дрыгавічоў.

— Як жа трапілі да немцаў?

Мужчына і хлопчык пераглянуліся.

— Па-рознаму, вялікі княжа. Мяне крыжакі забралі ў палон яшчэ дзесяцігадовым, а Кужаль, — ён паказаў на хлопчыка, — ён там нарадзіўся.

Альгерд яшчэ больш уважліва зірнуў на Кужаля. Штосьці прыцягвала яго ў худзенькім гэтым хлапчуку. Вочы з чорнымі пушыстымі, як у дзяўчынкі, вейкамі?

— А дзе яго бацькі?

— Вялікі князь, мы ўцякалі з палону разам з бацькам і Готфрыдам. Маці мая памерла, але бабуля жывая. Яна засталася там, таму што ісці ўжо не магла, у яе адняліся ногі. Але яна прасіла перадаць табе некалькі слоў. Яна сказала, ты іх зразумееш.

— Мне?! І якія ж гэта словы?

— «Дзіда». І яшчэ — «Свяцілішча Асвінаў».

...Як разадралася недзе там, у незваротнай далечы, цёмна-шэрая завеса навальніцы, пеканула ў зямлю стралой Перуна, запахла свежасцю маладога дня. І замільгалі даўнія, здавалася, зусім забытыя карціны — напаўразбураны храм пад Навагародкам, у трэшчынах чорных, нябачаных раней кубоў-камянёў упарта прабіваецца трава і нават тоненькія дубчыкі асінак, старая жанчына-вяшчуння з бяздонным поглядам фіялкавых вачэй, а побач — юнае, гнуткае цела дзяўчыны, яе праўнучкі.

— Як жа яе клікалі?

Дзіўна, але хлапчук правільна зразумеў словы князя, нечакана для яго самога прамоўленыя ўголас.

— Лозкай.

— Лозкай?!

— Яна заўсёды адгукалася толькі на гэтае імя, хаця яе спачатку спрабавалі зваць іначай, па-мясцоваму. Тата расказваў, што яе былі ўжо зусім засеклі лазінамі ў замку, але яна выжыла. І яго клікала толькі Купам. Казала, што так называўся ейны бацька, мой прадзед...

— А можа, яго звалі Вольжычам?

Альгерд не прамовіў таго ўголас. Спахапіўся, што не варта раекрываць больш таго, што павінны ведаць іншыя. Веданне — гэта таксама зброя, і невядома, дзе і калі яна прыдасца. Але веданне сапраўды бывае часта мацнейшым за сапраўдную зброю.

— А што ўмела рабіць твая бабуля... як яе там?

— Лозка, вялікі княжа.

Вартавыя нерухома стаялі наводдаль. Іхнія твары не выказвалі ніякага здзіўлення ад таго, што вялікі князь так доўга гаворыць з людзьмі, якія, мяркуючы па адзенні, не надта багатыя і не знатныя. І гаворыць не з майстрам, а з дзесяцігадовым хлапчуком. А той ажывіўся, загаварыў нястрымна, горача:

— Яна ўсё ўмее: шыць і гафтаваць, сеяць так, каб усё ўзышло трыкроць, асабліва ж дзівіла ўсіх, што яна добрая каваліха. Кавала заслоны на вокны самому геру Розенфельду, нашаму пану. Ды з кветкамі, з узорамі...

— Бог даў ёй вялікі дар,— дадаў Готфрыд, які дасюль моўчкі слухаў усю размову. — Я гэта сведчу. Я разбіраюся, дзе ўзор сапраўднага майстра, а дзе — толькі падмайстра, бо здаваў іспыты ўсяму цэху майстроў залатых спраў... Можа, вялікі князь хоча зірнуць на маю грамату?

Готфрыду, відаць, не цярпелася і самому выклікаць такую ж цікавасць да сябе, якую меў да ягонага юнага спадарожніка вялікі князь. Хаця майстар і зразумеў, што тут крыецца нейкая таямніца, усё ж яму было крыўднавата, што віленскі ўладар пакуль што ніяк не

адрэагаваў на яго жаданне жыць тут, у ягоным горадзе. Тады Альгерд і сапраўды перайшоў на размову з майстрам, бо тое, што паведаміў яму хлапчук, яго незвычайна ўзрушыла.

«Калі тое, што калісьці гаварыла Лозка аб тым, што старая жрыца была няшлюбнай дачкой караля Міндоўга і ейнай бабкай, праўда, то выходзіць, што і ў гэтым хлапчуку цячэ ягоная кроў. Кроў караля! Разбаўленая смердамі, нязнатнымі, але ж — яго, вялікага збіральніка земляў Літвы і Навагародчыны! Але ці ведае пра тое гэты, як яго? Кужаль? Імя ў яго ад простага смерда! Ці здагадваецца, з якога дрэва ён — маленькая, кволая галінка? Але і з малога жолуда вырастае дуб. Што, калі ён альбо гэты — ён перавёў позірк на Готфрыда — таксама валодае знаццём? Што, калі гэтая кропля крыві калі-небудзь перапыніць шлях маім дзецям?»

Готфрыд быў задаволены той увагай, якую аказаў ім, простым падарожнікам, вялікі князь. І тым, што светлыя вочы Альгерда, здаецца, пранізваюць яго, як мячы, хаця і глядзяць прыязна. Значыць, князь і сапраўды збіраецца пакінуць іх тут. Іначай — раўнадушна адвярнуўся б і адмовіў альбо паслаў да кагосьці са сваіх слуг — можа, да чашніка ці мечніка.

— Не думай, вялікі князь, што я — віж,— спяшаўся ён, глытаючы склады ўсё ж нязвыклай для яго тутэйшай гаворкі. — Калі чалавеку дадзены ад багоў дар, яму не трэба іншай узнагароды. А мая радасць — у тым, каб твая каралева — я чуў, яе завуць Юліяна — каб яна і твае дочкі насілі ўпрыгожанні, дастойныя твайго імя. А слава аб табе ідзе па ўсіх землях, дзе мы праходзілі...

— А дзе падзеўся ягоны бацька? — перапыніў яго Альгерд, зноў паварочваючыся да Кужаля.

— Яго падстрэлілі ў Мазурах. Там ехалі крыжакі, а мы не паспелі схавацца. Страла дагнала яго каля самага лесу. А нас выратавалі багі — мы змаглі схавацца ў сасонніку.

— Але мы пахавалі бацьку. Пахавалі, калі назаўтра знайшлі адзін аднаго, а пасля і яго. Яго душа павінна 'трапіць у Ірый, яна не будзе блукаць, ператварыўшыся ў здань!

На вачах Кужаля выступілі слёзы.

— Ты ж не дзяўчына, каб плакаць, — строга сказаў Альгерд, і слёзы імгненна высахлі, толькі на чорных пушыстых вейках зіхацелі яшчэ празрыстыя кропелькі. Вялікі князь зноў зазірнуў у вочы нечаканаму госцю — гэтай вестачцы ад той, каго даўно лічыў мёртвай, забітай. Яна, значыць, нарадзіла ў няволі сына. Ад каго? І як вырасціла яго ў любові да роднай зямлі так, што ён усё ж пусціўся наўцёкі разам з падрослым ейным унукам? Якія багі вялі іх скрозь Польшчу і паўз старожкія пасты крыжакоў?

— Вас хрысцілі? — запытаўся ён зноў.

— Так. Мы абодва хрышчаныя па заходнім абрадзе. Але маем свае абярогі...

Готфрыд расшпіліў кашулю, паказаў вытачаную з рогу выяву Дажбога. І ў Кужаля на шыі віселі ажио дзве выявы язычніцкіх багоў — Мокашы і Перуна. І гэта нечакана супакоіла Альгерда.

— Што ж — я прыму вас, — сказаў ён коратка. — Ідзіце да Ірвідуба, ён размесціць вас у майстэрнях Ніжняга замка.

Але толькі пакланіліся ў пояс падарожныя і сабраліся ісці, як скрозь ніжнюю браму на чыста выбрукаваны, пустынны двор замка пасыпаліся дзяўчаты ў вяночках і стужках на русых, чорных, рудых галоўках, у кажушках і суконных каптанах, у квяцістых андараках і тканых каляровых спадніцах. Наперадзе ж легка крочыла прыгажуня з румянкам на ўвесь смуглявы твар, з чорнымі іскрамётнымі вачамі і белазубай, таксама нейкай сонечнай усмешкай. Высокім звонкім голасам яна заспявала:

Дабраславі, маці,
Вясну гукаць, у-у-у!

— У-у-у! — злацясаным хорам падхапілі дзяўчаты.

Вясну гукаць,
Цёплага лета
Дачакаць, -у-у-у!

Вартавыя сцярожка назіралі за дзеўкамі, але Альгерд махнуў рукой, і яны апусцілі дзіды. Твар князя, звычайна сур'ёзны і нават замкнёны, засвяціўся. Ён коратка шапнуў штосьці стольніку, той крутануўся, пабег ў перадпакой.

Ой, вясна, вясна,
Вясняначка.

— Вясняначка! — зноў загаласілі дзяўчаты радасна.

Дзе ж твая дачка
Ды Юльяначка!

Маладая прыгажуня, чый вяночак з кветак быў «насаджаны» на вышыты абручык з выявай Лялі і зорачак, прытанцоўваючы, падышла да Альгерда і яго акружэння, нізка пакланілася. Выпрасталася і, нібы дражнячыся і паставай, і голасам, і ўсёй сваёй вабнасцю, зноў заспявала, ды так, што рэхам па ўсім двары і высока ў зашклёных вокнах замка адгукнулася:

Юльяначка?
Сядзіць у садочку, у-у!
Шые сарочку!

Сарочку
Свайму сыночку
Ягайлачку-у-у!

І амаль адразу ж зверху расчынілася акно, і ў бялюткай намітцы, што прыгожа абвівала галаву, у накінутым на плечы лёгкім футэрку паказалася сама вялікая княгіня Юльяна. Малады, з шырокімі чорнымі брывамі і таўставатым носам твар яе ўсміхаўся, на руках,

захутаны таксама ў вавёрчына пушыстае футра, лыпаў вочкамі паўзунок. Юльяна нешта сказала няньцы, і тая сыпанула ўніз жменю пенязяў. Спявачкі не кінуліся іх падбіраць — спачатку пакланіліся княгіні, пасля адна з іх стала акуратна, адну за адной, складваць манеты ў капшучок, што вісеў на ейным пасе. Астатнія ж, гэтак жа весела прытупваючы, спявалі новыя песні, якіх, здавалася, у іх поўны мех, які, толькі патрасі, рассыпаецца мелодыяй, дзе новая лепшая за папярэднюю.

Тым часам з перадпакоя вынеслі вялікі медны таз, у якім грудай ляжала веснавое печыва: птушкі з вочкамірazынкамі, салодкія пернікі ў выглядзе коней, а яшчэ празрыстыя смактунцы, якія рабілі толькі ў самых багатых дамах Вільні. Убачыўшы іх, дзяўчаты ажывіліся яшчэ болей. Хаця ў кожным доме ўжо з самае раніцы, ушаноўваючы Агонь і Ваду, кінулі ў печ нешта з печыва і пасмакталі ледзяшы, што не расталі яшчэ пад стрэхамі, усё ж княскія пачастункі былі іншыя — пяклі іх лепшыя ў краіне кухары, а смактунцы ўвогуле былі ласункам надзвычай дарагім і недаступным простым людзям. Таму дзяўчаты, не перастаючы спяваць, падставілі пад пачастункі складзеныя далоні, і княжы слуга ссыпаў кожнай жменю ледзянцоў і пернікаў. Калі ўвесь вялізны таз быў апарожнены, дзяўчаты ўзяліся за рукі і закружыліся ў карагодзе, выпісваючы прыгожыя «васьмёркі», а адна, самая смелая, крыкнула вялікаму князю, каб ён танцаваў з імі. У адказ ён, смеючыся, адмоўна пахітаў галавой, паказваючы на сваю хворую нагу.

Альгерд нібыта не адчуваў халадэчы, твар яго расчырванеўся, расхінулася футра, паказаўшы барвовы аксамітавы каптан, густа шыты залатымі ўзорамі. Ён як памаладзеў: засвяціліся шэра-блакітныя вочы, сухія вусны расціснуліся, і глыбокія зморшчыны вакол рота разгладзіліся...

Маленькі Ягайла — сын ад Юльяны, цвярской князёўны, нечакана для яго самога сапраўды нібы вярнуў яго ў маладыя гады. Нягледзячы на тое, што, як

у люстэрку, паўтаралася становішча, ўтворанае ягоным бацькам, Гедзімінам, калі побач з дарослымі сынамі жылі дзеці-немаўляты ад апошняга шлюбу, і ўсё княства перакідвала-гадала, каму ж з сыноў аддасць вялікі князь сталіцу, ён нібы не заўважаў таго. Радаваўся, калі гадунец вымаўляў першыя, яшчэ невыразныя словы, і нават маладая княгіня рабілася яму любай і жаданай.

А было ж: сваталі яе вільняне з цяжкае нагоды — шлюбам хацелі выкупіць заложнікаў — паслоў Княства, якіх утрымаў у Ардзе хан Джанібек. Не абы-хто паехаў туды, спадзеючыся перацягнуць моц Арды на свой бок, а новагародскі князь Міхал-Карыят Гедзімінавіч ды князь Сымон Свіслацкі, ды князь Міхаіл і знатны баярын Айкша. І хаця маскоўскі вялікі князь Сімяон Горды, які не вылазіў з Сарая, сам нацкаваў хана на пасланцоў Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага, у яго ж і давялося прасіць для вялікага князя літоўскага рукі ягонай сваячкі. Праўда, разумеў Альгерд, што Джанібек не проста так падтрымаў Сімяона — той быў слабейшы, і трэба было ўраўнаважыць сілы гэтага ворага ліцвінаў, каб барукаліся яны паміж сабою, не маючы сіл змагацца з Ардой.

На той час не ўлічыў Альгерд, што ні Арда ўжо не магла без Масквы, ні Масква без Арды — ці ж не татары дапамагалі маскоўскім князям скарыць іншых, непаслухмяных рускіх князёў? Баючыся Княства, схіліў Джанібек на свой бок і польскага караля Казіміра, і той, хаця і сваяк, згадзіўся дапамагаць татарам, як супраць сваёй волі дапамагаў ім і Сімяон... Аднак, узвысіўшыся той падтрымкай Джанібека, надта заганарыўся маскоўскі князь. Давялося не толькі Альгерду, але і брату Любарту надзець на сябе шлюбную аброць з маскавіцянкамі. Ён узяў пляменніцу Сімяона, і толькі тады згадзіўся Джанібек выпусціць родзічаў вялікага князя Альгерда, якіх той паслаў у Залатую Арду, спадзеючыся перайграць Сімяона. Не выйшла. І гэтае, вялікае паражэнне было асабліва горкім ад таго, што на гэты раз узяла верх Масква над Вільняй. І хаця Юльяна

не была зусім чужой, бо не раз ратаваўся тут, у Вільні, ад сваякоў-маскавітаў цвярскі князь, ейны бацька, усё ж вымушаны браць яе Альгерд.

Першыя месяцы, як ні хітрыў, як ні стараўся быць ветлівым і добрым да новай жонкі, усё ж скардзілася княгіня, казала, што холадна ёй у Вільні, сярод язычнікаў. Тут моцнай яшчэ была памяць пра княгіню Марыю Віцьбескую, якая дала Альгерду Віцьбескае княства і моцна дапамагала князю ва ўсіх ягоных справах. Казалі ўсе, што надта любіў ён Марыю. Юльяна напачатку не магла зміры цца з тым, што ў лажніцы, дзе яна цяпер жыве, жыла і першая вялікая княгіня, а перад тым — мачыха Альгерда, Еўна. Пах чужой парфумы працінаў лажніцу, хаця Юльяна загадала памяняць усё ў ёй — тканыя шпалеры, ложа, прасціны. Але нават кафляная ўзорыстая печ пахла кёльнскай вадой, якую прывозілі сюды нямецкія купцы і якую любіла першая жонка Альгерда, а вялікі крыж над узгалоўем ложа быў выразаны з чорнага каменю-агату і навечна ўмураваны ў сцяну. Спачатку яна скардзілася мужу і прасіла іншае лажніцы. Але ён коратка адказваў, што прывык хадзіць у гэты пакой. Аднак ейную святліцу дазволіў зрабіць у другім канцы калідора, там, дзе раней быў ягоны ўласны пакой, калі толькі быў пабудаваны замак і князь Гедзімін сяліў у ім сваіх сыноў.

Супраць многага напачатку бунтавала княгіня Юльяна. Але — змірылася. Назвала першынца мясцовым імем — Ягайла[26]. Даўнім было яно тут, і жрацы тлумачылі яго то як «жывы, палкі», то, найчасцей, як «усясветна слаўны». Казалі, што ідзе гэтае імя ад продкаў-арыяў, чые храмы-свяцілішчы захаваліся дасюль па ўсім Княстве.

Успомніўшы гэта, вялікі князь зноў з пяшчотай зірнуў на маленькага сына, і раптам новая думка асвяціла яго ўжо трохі выцвілыя блакітныя вочы.

— Хадзем,— кіўнуў ён Кужалю.— А ты,— позірк яго, хаця і прыязны, усё ж адразу аддаліў Готфрыда ад яго спадарожніка, — ты застанешся тут, і зробіш, як мы

дамаўляліся раней.

— Але мы, вялікі гаспадар, мы разам, — паспрабаваў нагадаць Готфрыд.

— Гэта — прайшло. Цяпер кожнага чакае свой лес. У цябе — свой. У яго таксама свой.

Готфрыд не асмеліўся пярэчыць, толькі са здзіўленнем і трохі з зайздрасцю назіраў, як, падпарадкоўваючыся няўлоўнаму руху княскай рукі, таропка пайшоў, амаль подбегай заспяшаўся за яго шырокімі крокамі хлопчык, якому відавочна пашчасціла, бо яго, як зразумелі тое і слугі, забіралі служыць у самім замку. Гэта было вялізнае, нечуванае шчасце для невядомага, бязроднага хлапчука, за якога ніхто не прасіў і якога ніхто тут не ведаў.

Таму Кужаль ішоў услед за вялікім князем, амаль нічога не бачачы перад сабой ад вялікага, сляпучага хвалявання. Яны ішлі пераходамі, два разы ўзняліся па вузкай лесвіцы з гладка счэсаных камянёў, што ўвінчвалася ў вялікія, з прыгожымі разьбянымі шафкамі і лавамі пакоі, з тканым! шпалерамі, якія лёгка калыхаліся па сценах, калі адчыняліся магутныя дубовыя дзверы. Хлопец нават не заўважыў бы таго, чым ганарыўся сам вялікі князь, — ваеннай залы, у якой па сценах вісела любімая зброя Альгерда — тры ручніцы, ягоныя мячы і шаблі, а таксама баявыя сякеры і дзіды. Амаль усе яны мелі дзяржальні, якія былі працамі вялікіх майстроў, што самацветамі, залатымі і сярэбранымі насечкамі ўпрыгожвалі зброю, з якою перад замежнымі пасламі альбо ў вялікіх паходах перад войскам выступаў гаспадар Княства.

Не заўважыў бы Кужаль нічога з тых ваенных прылад, але здарылася нечаканае — калі ішлі яны праз залу, упала са сцяны дзіда. Упала сама сабой, ніхто яе не чапаў. Але чамусьці, убачыўшы тое, ажно здрыгануўся вялікі князь. Ён нагнуўся, каб падняць дзіду, але Кужаль апярэдзіў яго, схапіў цяжкае дрэўца, беражліва працёр рукой наверша. Жалезнае, яно мела выгляд вузкага ліста алешыны, а каля дзяржальна сярэбранай

насечкай блішчэла постаць дзяўчыны. Была яна зроблена з вялікім умельствам — дзяўчына, здавалася, ляцела, і па ветры ляцелі яе доўгія валасы. Тоненькая постаць, гнуткая і прыгожая, нібыта цягнула за сабой вастрыё, і Кужаль, здзіўлены, застыў, разглядаючы яе. Альгерд жа не зводзіў вачэй з хлопчыка.

Няўжо сіла, заключаная ў гэтай дзідзе, адчула сваё? Кроў адгукнулася крыві? І хаця нічога гэтага не ведае хлопчык, затое ведае ён, Альгерд. Ведае і помніць.

Помніць вясёлы перастук малаткоў, цёмнае неба, па якім ажно ў два рады працягнулася жывая, зіхоткая вясёлка. І цела сваё — маладое, поўнае сілы і гнуткасці, таксама помніць. І шчаснае адчуванне, што свет належыць яму, і ён — валадар свайго лесу.

Міндоўгавага кораню была дзяўчына Лозка. Сямейная тая таямніца пераходзіла ў іх родзе ад аднаго да другога, стаўшы наданнем. Але ён, Альгерд, не можа забыцца на сілу, якая ішла ад старой жрыцы, і адчуванне, што яна не простага роду, што на ёй пячатка багоў, добра помніцца. І гэта яны, багі, падалі яму знак, каб ён помніў іх, каб не забываўся, што ўсё на свеце дзеецца па іхняй волі, — прыслалі з Нямеччыны, якая была паглынула Лозку, гэтае дзіця. І яна, Лозка, азвалася ім, гэтым хлопчыкам, што любіць сваю зямлю і помніць аб ёй.

Што ж здарылася з ёю? Якім быў той, хто стаў — па ейнай волі ці не — абраннікам, ад каго нарадзіла яна сына і дачакалася там, на чужыне, унука? І ён, унук, што забраў ад яе толькі незвычайнага колеру вочы, а ва ўсім астатнім не падобны да яе ніколькі, вось зараз прыйшоў да яго, каб служыць, а можа, і дапамагаць...

— Хочаш жыць тут? — запытаўся ён у хлопчыка, што глядзеў на яго адкрытым, захопленым позіркам, працягваючы дзіду.

— Хачу! — як выдыхнуў той.

— Пайшлі!

Яны зноў пайшлі, ажно пакуль Альгерд не пастукаўся ў святліцу, дзе з нянькамі і малым княжычам усё яшчэ стаяла ля акна, слухаючы песні гукальніц Вясны-Лялі, маладая княгіня Юльяна. Яна павярнулася, запытальна гледзячы на мужа і на хлопчыка побач з ім.

...Калі б тут з'явіўся вяшчун Гедзіміна, звяздар Ляздзейка, ён імгненна пазнаў бы, чый нос, лоб, у асаблівасці ж белазубую ўсмешку амаль «да драбочка» падабраў хлопчык, і падзівіўся б, як можа праз стагоддзі перадавацца аблічча, якое ён неаднойчы бачыў у сваіх вешчых снах. «Выліты князь Міндоўг», — сказаў бы ён. Але не было тут звездара Ляздзейкі, і не захавалася партрэтаў вялікага князя, таму і пастараўся згасіць у сабе няяснае пачуццё трывогі і яшчэ нечага, чаму і сам не даў бы тлумачэння, князь Альгерд і, падышоўшы да жонкі, ласкава дакрануўся да яе пляча.

— Хацеў бы, каб вось ён, — ён другой рукой узяў за плечы Кужаля і падвёў бліжэй, — каб ён стаў дзядзькам для Ягайлы.

У Кужаля заняло дыханне.

Нянькі ціха войкнулі, але тут жа спалохана замоўклі. У княгіні высока прыўзняліся шырокія бровы, але яна не сказала таго, што ўзнялося ў ёй, — яна меціла мець каля свайго першынца родзіча з Цверы, пятнаццацігадовага Васіля. Вялікі гонар — быць дзядзькам пры княжычу, і гэтага гонару дабіваюцца ўсялякімі інтрыгамі, падарункамі і просьбамі. Чаму ж муж яе, асцярожны і абачлівы, раптоўна вырашыў даверыць гэтае месца нейкаму, як ёй паспелі ўжо шапнуць, прышламу, невядомаму хлапчуку?

Але яна не сказала нічога, толькі моўчкі схіліла галаву ў знак згоды. І Альгерд яшчэ ласкавей пагладзіў яе па плячы, а яна заружавелася, правільна зразумеўшы ягонае адабрэнне.

— Дык станеш служыць княжычу?

— Да скону!

Старэйшая нянька знакам паказала хлопцу, каб ён апусціўся на калені. І ён, бухнуўшыся перад князем і княгіняю, падняў да іх твар, на якім, здавалася, засталіся толькі вочы — фіялкавыя, з чорнымі макавінкамі, яны нібы асвятлялі ўвесь пакой. Радасць ірвалася з яго, як зыркае полымя. Ажно ўсміхнулася Юльяна, хаця твар яе да гэтай хвіліны быў азмрочаны, і раптам адчула, што душа яе пацягнулася да гэтага незнаёмага ёй хлопчыка. Яна працягнула яму цвёрдую, з кароткімі моцнымі пальцамі руку, што пахла малаком і мятай. Ён азірнуўся і, убачыўшы, як старшая нянька зноўку падае знак, нязграбна, відавочна, першы раз у жыцці, пацалаваў руку, тыцнуўшыся ў вялікі смарагд-жуковіну на пярсцёнку вялікай княгіні.

— Дык служы. Да самага скону, — кінуў коратка Альгерд, уладна, нібы паставіў таму на лоб незмывальную, вечную пячатку. — А пакуль што адпачывай. Вечарам станем слухаць твае прыгоды.

Увечары, калі старанна напаленыя кафляныя печы сагрэлі вялікую лажніцу перад пакоямі вялікага князя, туды сабраліся хатнія. Першаю — ужо не ў намітцы, а ў палатнянай шапачцы, аблямаванай карункамі, у зялёнай каляровай сукні і мехавой безрукаўцы, у атачэнні сваіх прыслужніц, якія неслі за ёю падушачку, маленькую лавачку для ног і берасцянку з лускаўкамі, якія яна надта любіла, прыйшла княгіня Юльяна. Да яе, падскокваючы, нібы аднаногі бацян, неяк бокам падсеў стары Кміта, перапісчык і наглядчык княжацкай скрыпторыі, а каля ягоных ног, на нізкай лавачцы, прысуседзіўся малодшы перапісчык Янка, з васковымі дошчачкамі на каленях і вострымі жалезнымі пісаламі — можа, нешта незвычайнае раскажуць майстар Готфрыд і гэты хлопчык, што воляю вялікага князя стаў дзядзькам княжыча Ягайлы?

— Сёння я глядзеў — дахі віленскія ў снезе, значыць, снег будзе ў нізінах ажно да Юр'я, — праскрыпеў Кміта.

— At, нездарма ж кажуць — на Саракі пайшла зіма да ракі! — махнула шырокай даланёй старэйшая служка княгіні Вальжына, клапатліва раскладаючы карункавы

падбой доўгай сукні сваёй гаспадыні. Вялікіх грошай каштуюць тыя карункі, а моцна мнуцца, чаго княгіня не любіць.

Упэўнена, як да сябе, прайшоў да высокага крэсла, пастаўленага каля князевага, сын Марыі Віцьбескай Канстанцін, змерыў пагардлівым позіркам Юльяну, загаварыў гучна да ўсіх, хто тачыўся ў лажніцу ўслед за ім:

— Чуў, што з Нюрнберга да нас вязуць новую зброю, якая страляе агромністымі кулямі. Як гэта бацька яе называў?

— Здаецца, бамбардаю[27], гаспадзін, — угодліва прашапялявіў стары Кміта, азіраючыся на княжыча і пачціва ўстаючы перад ім.

— Усё ты ведаеш, стары воран, — незадаволена буркнуў Канстанцін. — Я ж не ў цябе пытаюся, я ў гэтых малойчыкаў. Чаму іх толькі вучылі ў тваім скрыпторыі?

— Я не настаўнік, я толькі перапісваю кнігі, а таксама запісваю слаўныя справы твайго бацькі, — прымірэнча мовіў Кміта.

— А мы, яго сыны, што, не ходзім у паходы?!

— І вашы справы апісваю, як магу, — смірэнна апраўдваўся перапісчык, але бляклыя цёмныя вочы яго былі апушчаныя, каб не ўбачыў княжыч Канстанцін у іх прытоенай насмешкі. Стары Кміта добра бачыў, што неразважлівасць Канстанціна і яго пыха дорага абыдуцца неабачліваму княжычу[28]. Неабачліваму — бо сціснулася ажно да белізны рука княгіні, і яна, знешне абыякава ўсміхаючыся, але чырванеючы скуламі, пачала, каб супакоіцца, услед за Вальжынай разгладжваць свае фальбоны.

Князь Альгерд увайшоў тады, калі майстра Готфрыда і Кужаля, што адзінока сядзелі насупраць князевага крэсла, як падсудныя, уважліва, ад макаўкі да пятак, разгледзелі ўсе прысутныя.

— Вялікі князь, у замках Нямеччыны гніюць у вязніцах многія людзі тваіх княстваў,— пачаў сваё апавяданне Готфрыд.— Яны крычаць і плачуць свае песні на тутэйшай мове, але іхнія дзеці, калі яны ёсць, ужо гавораць па-нямецку і прымаюць хрышчэнне па заходнім абрадзе. Аднак не ўсе. Ягоная бабка, — ён паказаў на Кужаля, — спачатку прымушала і яго, і мяне таксама не забывацца на роднае і не адказвала нам ніколі, калі мы звярталіся да яе па-нямецку. А пасля мы і самі зразумелі, што не варта рэзаць пупавіну, што трымае нас і нашых продкаў на гэтым і тым свеце.

— Ты лепей скажы, як жывуць немцы — што новага прыдумалі яны ва ўзбраенні? — пачуўся голас Канстанціна. — Во зараз, як яе? — бамбарду прыдумалі, якая можа з вежы ўсіх абаронцаў выбіць. Немцы — не тое што мы. У іх галовы разумнейшыя...

Альгерд, які ўтульна ўсеўся ў крэсле, паставіўшы на зэдлік з парчовай падушкай хворую нагу, пранізліва глянуў на сына:

— Хай лепей пра свае ўцёкі раскажуць, ды вось пра бабулю ягоную, — ён паказаў на Кужаля, — якая так унука выхавала. А што немцы? Білі мы іх неаднойчы і яшчэ біць будзем.

— Ордэн мацнее, бацька, —запярэчыў Канстанцін. — З ім сябраваць трэба.

— Хіба можна з ваўкамі сябраваць? — голасна адпрэчыў вялікі князь, і ўсе замоўклі. Нялёгка было ўсім, і добра даставалася Княству ад крыжакоў, якія, падтрыманыя папам і ўсім заходнім светам, мацнелі з кожным годам — ды што там годам — месяцам! Сапраўды, ваўчыныя іх звычкі, і — вялікі князь пранізліва глянуў на Готфрыда — яшчэ невядома, ці толькі любоў да роднай зямлі пацягнула гэтага малайца сюды, у Вільню. Можа, і ён — нямецкі віж, выхаваны ў іхнім духу і нянавісці да свайго?

Неаднойчы ў гісторыі бывала гэтак — чужыя народы бралі ў палон немаўлят і выхоўвалі іх так, каб горшых

ворагаў, чым свае, крэўныя, для іх не было. І тыя, вырасшы, з асаблівай нянавісцю забівалі менавіта супляменнікаў, часам і не здагадваючыся, якая кроў цякла ў іхніх жылах. А калі і ведалі — то з большым імпэтам помсцілі за ўласную здраду, за ўласнае адступніцтва...

Горкія гэтыя думкі развеяў голас Готфрыда, які пачаў аповеды пра жыццё ў замку. Апісваў ён і рыцарскія гульні, і звады паміж вяльможамі, але найбольш гаварыў пра жанчын і тых, хто іх апявае, — мінезінгераў. Альгерд раней, у маладосці, асабліва калі жыў у Віцьбеску, любіў слухаць рыцарскія песні, якія прывозілі ў пергаментных скрутках купцы з Рыгі ці нямецкіх гарадоў альбо гралі аматары-майстры. Не раз і самі купцы, усцешаныя тым, што іх запрасілі ў княжы замак, а таксама тым, што князь ведаў іхнюю мову, гатовыя былі да глыбокай ночы расказваць пра паядынкі і песні, што складалі ў гонар жанчын іхнія рыцары. Аднак з цягам часу схаладнела ў вялікім князі тое захапленне. Занадта ўеліся ў пячонкі самі тыя рыцары... Ён гатовы быў перамяніць тэму размовы, але, убачыўшы, як разгарэліся вочы ў Юльяны, рашыў не пярэчыць Готфрыду.

— ...Ульрых фон Ліхтэнштэйн закахаўся ў яе адразу, яшчэ хлопчыкам. Ён стаў служыць ёй пажам, піў ваду, якою яна мыла свае рукі. А паколькі ягоная заечая губа абражала ейныя вочы, ён папрасіў урача, каб той парэзаў яму рот і падшыў усё так, як мае быць. І другі слуга, які там быў, расказаў Прыўкраснай Даме, што Ульрых нават не застагнаў, калі яму рэзалі па жывому... А калі праз два гады ён пашкодзіў сабе мезенец і таму не перамог саперніка, Дама не паверыла той прычыне. Тады ён адсек мезенец і прыслаў ёй... І служыў шмат гадоў, і зламаў у ейны гонар ажно трыста сем дзідаў, а пад старасць напісаў кнігу «Служэнне Даме» [29]...

Жанчьгаы слухалі Готфрыда не дыхаючы. Вальжына ажно прыадкрыла рот ад здзіўлення, канцы яе наміткі намоклі ад слёз, а Юльяна расчырванелася, і шырокія бровы яе сышліся ў адну паласу, ад чаго маладая

жанчына стала падобнай да галавы багіні Мокашы — грознай і прыгожай адначасна.

«Марыя не стала б слухаць з такім замілаваннем, яна досыць нагледзелася на немцаў і на іхнія звычкі, — думаў Альгерд. — Аднак, не захапляючыся надта, слухаць бы стала. Не хапае нашым жанчынам рыцарскіх песень, затое мы любім іх усёй душой, і смешна было б даказваць сваё каханне тым, што адсякаеш сабе палец без болю... Гэтага болю ў нас і так хапае, няма года, каб не было нападу — з захаду ці з усходу, з поўдня ці поўначы. І што за зямля ў нас такая — як мёдам намазаная, ніяк не хочуць спыніцца тыя ж немцы, каб праглынуць, зрабіць сваім хаця б тое, што забралі ў прусаў і заходніх славян, ды і ў тых жа палякаў зямлі прыхапілі нямала...Трэба пісаць ліст Казіміру, можа, усё ж удасца паўздзейнічаць на гэтага нягодніка — вось табе і сваяк называецца!»

— Ты не слухаеш, мой добры пан? — Юльяна як ачомалася ад салодкіх слоў Готфрыда, звярнулася да мужа. — Відаць,стаміўся?

Альгерд кіўнуў галавой. Слухаючы Готфрыда, стараўся ён убіцца ў нутро гэтага чалавека, адчуць, чым ён жыве і дыхае. Але ці сапраўды шчырым быў гэты радзіміч, ці то ўмеў «закрывацца», але так і застаўся вялікі князь у сумненні — давяраць прышламу ці не? І на ўсялякі выпадак загадаў ваяводу прыставіць да майстра віжа — хай таемна паслухае, аб чым стане гаварыць з людзьмі гэты лоўкі, прыгожы малойчык, з кім стане сустракацца. А калі ён і сапраўды добры майстар — што ж, няхай працуе на карысць Княству, і няхай залатыя і сярэбраныя ўпрыгожанні на княгіні і ейных прыдворных дамах будуць яшчэ лепшымі, чым у нямецкіх жанчын...

І ён, накульгваючы мацней, чым звычайна, пайшоў у сваю лажніцу, але дазволіў, каб астатнія слухалі майстра столькі, колькі ім хочацца. Канчаецца доўгая цяжкая зіма, і сёння, на Саракі, маладым хочацца нечага незвычайнага. А свае спевакі і чытальнікі трохі прыеліся, вунь з якой ахвотай запісвае нешта малады

памочнік летапісца — магчыма, для таго, каб напісаць нешта не пра майстра Готфрыда, а пра вечнае на Зямлі — каханне і радасць...

А праз год, зноў на Саракі, калі па хатах білі старыя гліняныя глечыкі, праганяючы Зіму, а ў селішчах тапталі Снегавікоў, каб «зіма знікла на дзевяць месяцаў», на тым жа двары сабраліся паны-рада і вышэйшыя слугі княскага двара.

Яшчэ ляжаў снег па схілах гары, хаця праезджая дарога, што вяла ўверх да замка, вымашчаная гладка адшліфаванымі камянямі, была ўжо сухая, і на голым чырванаватым лазняку паўз яе пушыліся жоўценькія пухнатыя камячкі. Зацягненае белымі тоўстымі аблокамі неба дзенідзе ўсё ж прапускала сонца, і тады, нібы радуючыся кананню зімовай сцюжы і маразоў, сонца аблівала залацістым, ясным святлом і пабурэлыя за зіму саламяныя стрэхі на далёкіх віленскіх вуліцах, і ацёклыя за зіму жоўтымі і брунатнымі плямамі мураванкі, і тыя ж карычневыя, жоўтыя, шэрыя падбоі на зімовых корзнах віленскай знаці, а таксама белыя ваўняныя з упрыгожаннямі наміткі на галовах знатных жанчын, што тоўпіліся каля сцен замка.

Сярод іх і ростам, і чырвонай аксамітавай паласой на белай намітцы, асабліва ж узорыстымі, з самацветамі бранзалетамі выдзялялася княгіня Юльяна. Хаця постаць яе хавалася пад барвовым футрам, аднак па твары яе, дзе-нідзе як прыфарбаваным рудымі плямамі, па прыцішаных рухах было заўважна, што яна чакае новае дзіця. Яна з ветлівай усмешкай, але і з прытоеным смуткам глядзела на сына, якога акружалі ўжо не нянькі яе палавіны, а знатныя мужы Вільні — ваявода Гаштольд, мечнік Свідрыгайла, падчашы Пунігайла, сотнік Віт. Непадалёк ад яе стаяў, ужо ў чорным новым плашчы, залатых спраў майстар Готфрыд, пахвальна паднімаў уверх вялікі палец, калі княгіня пачынала гаварыць. Маленькага княжыча, які ўжо бойка тэпаў сваімі пухлымі ножкамі і ўвесь час парываўся вырваць сваю руку, трымаў Кужаль. Побач стаялі двое прыслужнікаў, беражліва ўздымалі

славутую дзіду князя Альгерда. Менавіта яе хацеў вялікі князь сімвалічна ўкласці ў руку сыну, каб тым самым зацвердзіць яго гатоўнасць служыць Княству.

Яшчэ з часоў Міндоўга малых княжычаў са зброяй, насаджаных на каня, абводзілі вакол свяшчэннага дуба ля капішча Перуна. Аднак цяпер, праз два стагоддзі, гэты абрад тварылі іначай, у прысутнасці не толькі жрацоў, але і святароў, і везлі дзіця вакол княжай харугвы, якую трымалі, стоячы пасярэдзіне двара, некалькі саноўных баяр.

Вецер варушыў бел-чырвона-белае палотнішча, на якім, нібы княжая карона, тапырыўся вострымі канцамі знак Гедзіміна, славутыя Слупы. Ад імя княжыча клятву служыць Княству даваў яго дзядзька, яе ж прымалі баяры і зацныя — славутыя — мужы віленскай зямлі.

Вось і цяпер двухгадовага Ягайлу пасадзілі на белага каня і паволі павялі паўз сцены замка, а вялікі князь, прыняўшы з рук прыслужніка дзіду, паклаў руку свайго сына на чырванаватае гнуткае дрэўка. Кужалю ж давялося трымаць грозную зброю ззаду, і ён асцярожна ішоў за канём, стараючыся, каб дзіда не хісталася. Так і ішлі яны разам з вялікім князем, трымаючы дзіця і дзіду, а ўсе вакол напружана сачылі за кожным іхнім крокам. Каня вёў за сярэбраную аброць мечнік Свідрыгайла, ён таксама ступаў асцярожна. Спатыкнешся — нядобры знак, а нікому не хацелася азмрочваць вялікі абрад. Ніхто не ведае, які сын-княжыч стане валадарыць на велікакняскім стальцы, а дзеці растуць хутка.

Лес кожнага з прысутных быў цесна звязаны з Альгердам, які, нягледзячы на хворую нагу, усё ж рашыўся, хаця і накульгваючы, ісці разам з канём, трымаць сваё дзіця. І гэта трывожыла ўсіх, хаця ніхто не паказваў таго перад іншымі. Занадта вялікая розніца паміж сынамі! Занадта відавочна, што ўжо цяпер Альгерд аддае перавагу малодшаму, а што ж будзе далей? Усе памяталі — толькі дзевяць гадоў таму сам Альгерд мячом зацвердзіў сваё права на сталец, калі ягоны бацька Гедзімін аддаў трон малодшаму,

любімаму, а не таму, хто таго сапраўды заслужваў, камусьці са старэйшых сыноў. Няўжо гісторыя нічому не вучыць?

У поўным маўчанні чуваць было толькі, як цокалі капыты па адшліфаваным бруку, як вецер свістаў праз вузкія адтуліны баявых вежаў і цяжка, з прысвістам, дыхаў Альгерд. Нават маленькі Ягайла прыціх, яго круглы тварык пасур'ёзнеў, ён спадылба глядзеў на людзей вакол сябе, на свайго дзядзьку Кужаля. Што ж да апошняга, то ён не адчуваў пад сабой ног. Яго не клапацілі тыя думкі, якія азмрочвалі твары навакольных, ён ішоў, нібыта знітаваны з чароўнай дзідай, пра якую столькі чуў і да якой цяпер дакранаўся так свабодна, нібыта яна належала яму аднаму... Ен трымаўся за яе трохі ніжэй дзяржальна, там, дзе сярэбранымі цвічкамі была прыбітая да цвёрдага дрэўка блішчастая, трохі пацямнелая па краях постаць дзяўчыны. Ад яе нібыта ішла нейкая сіла, яна прыўзнімала Кужаля.

Можа, калі-небудзь і ён стане такім вялікім воінам, як князь Альгерд, які, накульгваючы, цяжка ідзе па другі. бок каня? Колькі слаўных паходаў зрабіў князь і ягоныя сыны, асабліва Андрэй, што зараз жыве ў Полацку, хаця і правіць Псковам, а таксама Дзмітры! Слаўны князь і Кейстут, але ён стаў замкнёным, яго сінія вочы глядзяць заўсёды так пранізліва, нібы пратыкаюць наскрозь. Калі ён прыязджае ў Вільню, то звычайна ездзіць разам з вялікім князем на паляванні, а туды Кужаля не бяруць, ён увесь час знаходзіцца каля княжыча Ягайлы. Яго любіць княгіня Юльяна — яе вочы цікуюць за кожным рухам сына, а таксама за тым, ці добра сцеражэ і аберагае княжыча ён, Кужаль... І хлопец стараўся трымацца, як воін, якому даручана галоўнае ў баі — харугва. Ягонай харугвай быў цяпер княжыч Ягайла, яе ён нёс па прасохлым ад снегу двары Віленскага замка і ганарыўся тым.

Ён на ўсё жыццё запомніў і кароткія паўдзённыя цені ў кутах замка, і ружовыя, чырвоныя, зялёныя каснікі на галовах маладзіц — служанак Юльяны, і белыя

караблікі намітак, якія крыламі-матылькамі трапяталі над ружовымі ці ўжо шэрымі ад старасці тварамі высакародных жанчын, а таксама той урачысты момант, калі харугвы схіліліся перад маленькім княжычам, а маршалак аперазаў яго пасам, дзе быў прымацаваны меч, што значыла — хлопчык стаў абаронцам радзімы і яе рыцарам.

Асабліва ж душу яго і праз гады грэла пачуццё, якое ён адчуў, калі трымаў дзіду. Вялікая і цяжкая яна была, але чамусьці здалася яму лёгкаю, нібыта і сапраўды была ў ёй заключаная чароўная сіла. Ён верыў — прыйдзе час, і ў найцяжэйшую хвіліну яна вырвецца з рук і пацэліць у самага страшнага ворага Княства... Нездарма расказвалі пра тое, што калісьці ў адным са старажытных храмаў пад Навагародкам асвяціла яе вялікая жрыца, таму ніхто ніколі не пераможа Альгерда і ягоных нашчадкаў, а Княству, дзе аб'ядналіся Полацак, Крэва, Вільня, Мсціслаў і многія іншыя гарады, суджана стаць вялікім і магутным.

Чуў ён таксама, што незвычайная тут зямля, — спявае рознымі галасамі, гаворыць з людзьмі, трэба толькі ўмець яе слухаць. Пра тое ж казала яму і бабуля Лозка, баючы казкі, якія ён помніць адну за другой так, як быццам бы, расказваючы, яна навек уціскала іх у ягоную галаву — і пра Івана Падвея, і пра Вячорку, Паўночніка і Заравога, а яшчэ — пра чарадзейныя яблыкі, якія дапамаглі адабраць у драпежнай каралеўны назад машну-трасейку, якая сама грошы насыпае, шапку-невідзімку і чароўны бізун.

Шкадаваў Кужаль — нікога не засталося ў яго тут з радні, бабуля расказвала, што ўсё селішча пагналі ў палон крыжакі, а перад тым запалілі хаты, і доўга яшчэ, азіраючыся, бачыла маладая тады Лозка пажарышча і плакала ўголас, як і іншыя жанчыны і дзеці. Марыў хлопец, што паедзе некалі на месца, дзе было селішча, знойдзе магілы продкаў ды паклоніцца ім — так, адпраўляючы яго ў дарогу, прасіла-маліла бабуля. Праўда, прасіла сына, Кужалевага бацьку, але, страціўшы яго на гэтым доўгім, страшным шляху, адчуў

бягляк, што стаў дарослым. Да таго ж — яму, малому і, як шмат разоў казалі нянькі Юльяны, бязроднаму, даверылі месца каля княжыча. Калі нават другое дзіця, якое чакаюць усе ў Княстве, будзе хлопчыкам, то першынец Юльяны цвярской — ён, Ягайла, а пры ім самы першы — Кужаль.

І ён маліў багоў, а таксама і адзінага хрысціянскага бога, каб быў дадзены яму добры, светлы шлях у будучае, і радаваўся жыццю. І часам хадзіў у ваенную залу глядзець на любімую Князеву зброю, асабліва ж на дзіду, якую некалі трымала ў руках ягоная бабуля Лозка і зрабіла гэтае прыгожае наверша, а тая, якой ён ніколі не бачыў, — прабабка, шаптала над ім словы, якіх ужо ніхто не скажа яму, Кужалю. І ён адчуваў, што ўсё болей зрастаецца з чароўнай дзідай, нават часам размаўляе з ёю, а яна... яна таксама раскрывав перад ім нейкія таямніцы — аб продках яго, аб тых, хто жыў раней і чыя кроў бяжыць у ягоных жылах. Раней жа, калі не хадзіў да дзіды, ніколі не думаў пра іх, продкаў, не ўяўляў, якімі яны былі, на якія імёны адгукаліся...

І ніколі раней не адчуваў такой замілаванасці да зямлі, дзе не нарадзіўся, але якая сама спявала ў ім памяццю бабулі. Гэта было падобна да нейкага чарадзейства — душа як нарадзілася нанова на свет, у ёй аказалася тое, чаго ён і не ведаў, І яму хацелася крычаць на ўвесь свет, галёкаць, стаўшы ля акна самай высокай вежы на замку, што і так панаваў над усёй далінай, над ракой Віллёй, над далёкім лесам, праз які колькі гадоў таму ішлі яны з майстрам Готфрыдам, дабіраючыся ў загадкавую сталіцу вялікага Княства Рускага і Літоўскага.

Светла было на душы ў Кужаля, бо раптам зразумеў ён, што да скону будзе жыць тут, будзе бараніць гэтую зямлю ад ворагаў, і іншай у яго ўжо не будзе ніколі...

Год 1363. Паход у «Палі дзікія»

Сонца штодзень паліла ўсё больш бязлітасна, зусім па-летняму, і князь Альгерд, калышучыся ў сядле, драмаў, сцярожка слухаючы стэп. Ведаў — атрад перадавой варты едзе наперадзе, а перад імі па гэтай дарозе прайшлі віжы, пакідаючы непрыкметныя для іншых знакі: адмыслова абламаную галіну карагача, драпіну на пакрышаным ад часу камені, вузел на вяроўцы, на якой боўтаецца драўлянае вядро, якім чэрпаюць горкую ад солі ваду з адзінокага калодзежа. Усё гэта сведчыць, што шлях свабодны альбо, наадварот, — блізка паселішча, адкуль данясуць татарам аб войску Вялікага Княства Літоўскага, што неадольна ідзе на Сарай. Зрэшты, Альгерд не сумняваўся, што вестка аб тым ужо дайшла да Залатой Арды: маскавіты трымаюцца золатаардынцаў, цікуюць адзін за адным, хто з іх найболей спадабаецца ханам ды мурзам, атрымае ярлык на княжанне.

Аднак жа цяпер Залатой Ардзе непярэліўкі — нібы сабакі над адзінай косткай, вось ужо чацвёрты год шалёна грызуцца за вярхоўны сталец Арды, што застаўся пасля смерці хана Бардзібека, яго спадчыннікі, гаспадары Перакопскай і Ямблукскай арды, а таксама намеснікі Крыма, асабліва ж сын Кутлук-Цімура, Кутлубай.

У Вільні, рыхтуючыся да гэтага паходу, бяссоннымі начамі, раскладаючы бурштыны, якія азначалі кожнага з магчымых праціўнікаў, загадваў Альгерд раз за разам расказваць то аднаго, то другога віжа пра звычкі і норавы кожнага з ханаў альбо ўланаў.

Зрэшты, Вільня заўсёды сачыла за Ардой. Яшчэ з 1349 года, калі пасольства Альгерда прыехала да хана Чаінбека, каб паспрабаваць перахапіць ініцыятывы Масквы, мела Княства стасункі з ардынцамі. Тады, шмат гадоў назад, тыя паслы — а сярод іх быў брат Карыят, валадар новагародскі, а таксама князь свіслацкі Сімяон — прымусілі моцна турбавацца князя Сімяона Іванавіча, нягледзячы на тое, што быў ён зласлівы і ўладны, за што і празвалі яго Гордым. Шмат падарункаў папрывозілі маскавіты ў Арду, каб не даць

ханам пасябравацьз Вільняй і каб у рэшце рэшт Чаінбек выдаў маскавітам і князёў, і баяр пасольства. Было тое пасольства нешчаслівым — давялося ісці на мір з Масквой, каб выручыць брата і баяр.

Тады ж і прапанавалі яму паслы маскоўскія шлюб з родзічкамі Сімяона. Было іх некалькі, таму што князі рускія амаль усе былі ў сваяцтве адзін з адным. Выбраў тую, з бацькам якой сябраваў з маладосці, калі той хаваўся ў Гедзімінавым двары ў Вільні, — Улляну, або, як пазней назвалі яе ў Вільні, Юльяну — дачку Міхаіла цвярскога, пляменніцу Сімяона Гордага. Ейны брат, холмскі князь Усевалад Аляксандравіч, таксама звяртаўся па дапамогу да Вільні, нават зусім нядаўна, якіх пяць гадоў назад, і дапамогу тую атрымаў.

Тады, пятнаццаць гадоў назад, татары перахітрылі вільнян. Не, хутчэй перахітрылі маскавіты — нашапталі Чаінбеку, што ён, Альгерд, хітрыць, хоча задушыць Маскву, каб потым знішчыць і Арду. Так, ён і раскідваў на гэткі капыл свае сеткі, ды толькі на той раз давялося есці рыбу не яму. Што ж, прайшло пятнаццаць гадоў. Магчыма, цяпер настаў яго час перагуляць і Арду, і Маскву.

Даведаўся ён і пра вялікую загадку старажытнага горада Сугдзеі ў Крыме, дзе, як расказвалі віжы, некалі месціўся славуты горад славянаў-улічаў — Сураж, па імю старажытнага бога Сур'і, бацькі Вялеса. Некалі прыходзіў сюды славянок! і арыйскі князь Яруна[30], вучыў веры ва Усявышняга, альбо Вышня. Там і зараз жывуць славяне, яны гатовыя падтрымаць Альгерда, калі ён зойме горад, бо надта цяжкі гнёт венецыянцаў — гэтых марскіх рабаўнікоў. Але, разглядаючы на мапе валоданні Залатой Арды, гаспадар Княства сумняваўся ў тым, што ён дойдзе да Сугдзеі. І ўсё ж... Чаму не падаць надзею тым, хто хоча яе атрымаць?

Сухая, глiністая зямля сцірала капыты коней, нібы ўвесь час скакалі яны па каменні, таму на прывалах да самае раніцы вызвоньвалі кавадлы кавалёў, якія везлі з сабой усе прылады для паходных кузняў, нават дровы для распальвання агню. Бо дзе возьмеш іх у пустынным

стэпе, дзе толькі перакочваюцца, як дзівосныя шары, калючыя клубкі высахлай ушчэнт травы[31] ды перасвістваюцца па начах нябачныя звяры і птушкі, палохаючы майстроў, якіх процьма ідзе разам з войскам, каб рамантаваць усялякае начынне — поршні і боты. Яны таксама хутка сціраюцца да дзірак, хаця змайстраваныя з самай моцнай валовінай скуры і падбітыя жалезнымі падкоўкамі. А шчытытарчы, у якіх ад гарачыні трэскаецца лаза, з якой яны сплеценыя, і дубее скура? А кашулі вояў, што ад салёнага поту стаяць тарчма, абдзіраючы спіны, на мыццё якіх трэба вада, якую ў рэдкіх тых калодзежах вычэрпваюць да кроплі? А вяроўкі з конскага воласу, якімі акружаюць сябе вої на качэўях, каб не дабраліся да іх смяротна небяспечныя змеі? Не аднаго палачаніна, віленчука альбо крэўляніна ўжо давялося закапаць уздоўж дарог у пыльным куродыме і невядомасці.

Але ён, князь Альгерд, магутны гаспадар вялікай зямлі, мусіць быць не толькі абачліва-асцярожным, але і мужным. Вої павінны бачыць яго не сагнутым старцам, якога абцяжарваюць шчыт і кальчуга, а велічным правадыром, якога калі і не абмінаюць гарачыня і слабасць, то, прынамсі, не могуць адолець. Таму на прывалах, асабліва начных, шчыравалі над здранцвелым ад шматгадзіннай язды целам князя лекар Іаан і яго памочнікі Куп і Аўлас. Іаан падносіў настоі — горкія, з палыновым смакам, яны былі цёмна-зялёныя, нагадвалі багністую жыжу ля купін. Альгерд моршчыўся, але піў, пасля чаго Куп і Аўлас разміналі моцнымі дужымі рукамі ледзь не кожную костачку на кашчавых, сухіх нагах князя, дзе выступалі буйныя сінія жылы, што к вечару набрыньвалі чорнай крывёй, якую ўжо з цяжкасцю штурхала па целе саслабелае сэрца. Але пасля маладых рук памочнікаў лекара гарачэй рабілася ў грудзях, кашаль, што раздзіраў грудзі, мякчэў і знікаў, і Альгерд засынаў моцным сном, нават скрозь сяннік адчуваючы цяпло гэтай чужой і непрыветнай да прышлых зямлі, якая ўвабрала ў сябе незлічоную колькасць людзей, што мурашамі мітусіліся на ёй з тых часоў, як увогуле з'явіліся яны па волі багоў тут, у гэтым свеце. А што, калі ён памрэ тут і яго

таксама пакладуць у сухую чырвоную глебу, у якой чэпка трымаюцца за жыццё толькі нейкі серабрысты быльнёг і калючкі? І што чакае яго наперадзе?

Але ніхто не ведаў пра гэтыя ягоныя думкі. Пляменнікі ж, сыны Карыята новагародскага Юры, Аляксандр ды Канстанцін, бачачы кожную раніцу, як бадзёра сядзіць на кані ў сваім паходным карзне дзядзька, як трывае доўгія пераходы, не пераставалі дзівіцца вялікай боскай ласцы да яго. Гэта ж трэба, у шэсцьдзесят шэсць гадоў рушыў у вялікі паход і вядзе за сабой гэтулькі народу, каб адваяваць Падольскую зямлю і тым аслабіць татараў, што прагна глядзяць на Вялікае Княства і робяць змовы з маскаві^амі супраць яго.

Кейстута гэтым разам побач не было — крыжакі не давалі яму падняць галаву, асабліва ж дапякаў вялікі магістр Вінрых фон Кніпродэ — той нястомна прыдумляў напад за нападам, штораз злейшы, небяспечнейшы. Рыцары не хацелі прызнаваць, што ў Літоўскім княстве многія землі былі ўжо хрысціянскімі, нездарма ж перапіска Гедзіміна з папам не давала вынікаў — яны нястомна пісалі ў Рым і ездзілі туды ледзь не як на свае рыцарскія забавы-турніры, бо былі каталікамі, і іхнія галасы былі пачутыя болей. О, як патрэбная была б зараз падтрымка альбо хаця б неўмяшальніцтва папы! Што ж, ён дакажа, што Літва і Русь склаліся ў дзяржаву, дзе большасць — хрысціяне.

Вось чаму, праходзячы праз Карсунь, ён забраў з сабою ікону, якую шанавалі як цудадзейную. Не раз паднімала яна на ногі людзей, якія ўжо рыхтаваліся да пераходу ў Ірый, карала крывапрысяжцаў і лупежнікаў. Тонкі, мудры твар багародзіцы нагадаў Альгерду царкву Дабравешчання ў Віцьбеску, калі разам з падлеткам Андрэем стаяў ён на каленях, прымаючы вялікае рашэнне ісці на Вільню і на Яўнута, і ён неяк адразу адчуў, што менавіта гэты абраз уздыме дух войска, якое ішло ў дзікія стэпы з пэўнай насцярогай і нават страхам, — ніколі яшчэ воі Княства не заходзілі так далека, у землі нязнаныя і страшныя, дзе па начах, як казалі, Дзій хапае сонных людзей і жывуць людзі з

сабачымі галовамі.

Ззаду застаўся Кіеў, узяты войскам Вялікага Княства, дзе князем прызначыў Альгерд сына Уладзіміра. «Маці гарадоў» усё ж стала васалам Вільні, і праваслаўныя, што былі ў войску, маглі нацешыцца набажэнствамі ў старадаўніх цэрквах славутага горада, што ўцалелі або аднавіліся пасля страшнага разгрому Кіева татарамі сто дваццаць гадоў таму, пабачыць пячоры Лаўры і поруб, дзе некалі сядзеў палоннікам Усяслаў Чарадзей, славуты князь полацкі. Альгерд ведаў, што Усяслаў, абраны кіянамі на вялікі сталец, не захацеў Кіева і вярнуўся ў Полацк, але і Полацк цяпер — усяго толькі васал Вільні, і там валадарыць ягоны сын Андрэй. Вільня — вось якому гораду суджана пяршынстваваць! Але таго ж хоча і Масква, яна, гэтая новая сталіца рускіх земляў, імкнецца да валадарства. Аднак цяпер баяры маскоўскія купілі ярлык у аднаго з ханаў Арды — Мюрыда — на княжанне малалетняга Дзмітрыя Іванавіча, унука Каліты. Які́м князем ён стане? Ці зможа гэтак жа, як ягоны дзед, узняць галаву і падпарадкаваць сабе іншых рускіх князёў?

Пакуль што Дзмітрый яму, Альгерду, не сапернік. Але ці змогуць жыць у міры дванаццаць ягоных сыноў, ці не распачнуць яны барацьбу за спадчыну бацькі і дзеда, Гедзіміна? І ён перабіраў у памяці сваіх дзяцей, уяўляючы іхнія твары, разглядаў іх з увагай і халоднай дапытлівасцю. Хто зможа стаць вялікім князем, калі прыбярэ яго багіня Смерці? Камусьці з ягоных сыноў, магчыма, суджана стаць тварам у твар з маскоўскім Дзмітрыем, з самой Масквой. Каму? А можа, ягонае месца зойме нехта з пляменнікаў ці іхніх дзяцей? Шмат сярод Гедзімінавічаў харобрых, слаўных вояў, а ліхі ваяр не захоча падпарадкоўвацца іншаму, пойдзе супраць волі бацькі. Так пайшоў ён сам… І што чакае яго ў гэтым вялікім, цяжкім паходзе, дзе сабраліся лепшыя сілы Вялікага княства? Дзе толькі сыноў брата Карыята ажно чацвёра, і яны, навагародцы, добра памятаюць, што іхні горад быў першай сталіцай і яшчэ не губляюць надзеі, што ён зноў ператворыцца ў сталіцу.

Яны, як і сыны, ведалі даўняе паданне пра чарадзейную дзіду Альгерда, якая сама сабой вырываецца з рук і ляціць проста ў ворага. Яе везлі спецыяльныя ахоўнікі, сярод якіх пераўзыходзіў усіх ростам ды паставай сотнік Кужаль. Рудавалосы волат са скуластым славянскім тварам меў адметныя, не падобныя ні на чые іншыя вочы: фіялкава-сінія, нібыта браткі, што раскіданыя вясною па лузе. Фурманка, на якой ляжала зброя вялікага князя, ягоныя кальчугі, шаломы ды баявыя рукавіцы, ехала адразу за перадавым атрадам, і лацна[32] гарцавалі вакол коннікі, падабраныя нібы адзін да аднаго. І ўсё ж чамусьці найболей любіў Альгерд менавіта Кужаля. Яго клікаў ён час ад часу на вячэру ў паходны шацёр з ласіных шкур, што не прапускалі ані вады, ані пяску, і з задавальненнем глядзеў, як акуратна, так, што не падае на калені ні кроплі тлушчу, есць малады сотнік смажанае мяса, якое, залітае лоем, везлі ў бочках услед за войскам, як п'е квас з гляка — асцярожна, патроху. Князь, бывала, і кпіў з тае амаль дзявочае абачлівасці, аднак жарты яго былі добрыя, бацькоўскія. Заўважаючы тое, увесь княжы асяродак — стольнікі, ваявода, чашнік, мечнік, пісар — ставіліся да Кужаля з пачцівасцю. Аднак таго незалюбілі браты Карыятавічы, і не раз падразалі яны асілка вострымі, як лезіва, слоўцамі. Але той толькі добразычліва ўсміхаўся і не адказваў, што злавала княжычаў яшчэ болей. Ды Альгерд не зважаў на іхняе акруценства[33] і нагаворы на Кужаля, а аднойчы ў час абеду строга загадаў ім замоўкнуць, і яны змушаныя былі цярпець гэтага нязнатнага пахолка, што невядома адкуль узяўся ў Вільні і так хутка стаў блізкім да двара.

І цяпер, у паходзе, ён быў незаменны для князя — мог імгненна, ледзь не з аднае трэскі, распаліць кастрышча, нейкім незразумелым чынам адчуваў ваду, не раз падказваючы перадавым воям, што вярталіся з трывожнымі абвесткамі аб тым, што абмялеў прыдарожны калодзеж, дзе можна раскапаць пясок і знайсці непрыкметнае жарало даўняга струменьчыка. Аднойчы, калі князь, злезшы з каня, амаль зваліўся пад цень вузлаватага старога платана, менавіта Кужаль лоўкім ударам забіў змяю, што нечакана для ўсіх

раз'юшана ўскінулася перад самым тварам Альгерда.

На радзіме ішоў месяц беразазол, калі пачынае рухацца сок ў бярозах, але сіняваты, падталы ўжо снег асабліва моцна яшчэ трымаецца ў лесе, пад густымі цёмнымі ялінамі. Тут жа, у стэпе, ледзь не на вачах ужо зацвілі то жоўтымі, то ружовымі ці ліловымі густымі гронкамі незнаёмыя дрэвы і кустоўе, і воі надзявалі кальчугі на голае цела, каб можна было трохі прадыхнуць, не баючыся, што знянацку падстрэліць злая татарская страла.

На чацвёрты дзень травеня перадавы атрад разведчыкаў прынёс вестку, што татары, сабраўшы войска, ідуць насустрач і, відаць, паспрабуюць перахапіць ліцвінаў, не дапускаючы іх да Крыма.

Расклаўшы мапу, яшчэ ў свеце вечаровага сонца пачал! Спрачацца вышэйшыя паны княства, дзе можа адбыцца налога, а скончылі спрэчкі, калі ярка загарэлася Мілавіца і чорным аксамітавым покрывай лягла на палаткі ноч. Прыкідвалі, дзе перастрэнуць іх ворагі. Бачылі, што пазіцыі татараў выгаднейшыя — яны могуць чакаць там, дзе ім зручней. Войску ж Альгерда давядзецца ісці наперад, у пастку, і разгадваць усё, што задумаюць гэтыя акруценцы. Але Карыятавічы, што не раз сустракаліся ўжо з татарамі, ведалі многія іхнія хітрыкі, і ад таго, прыкінуўшы ўсё, што дакладалі разведчыкі і што казалі паны, вырашыў Альгерд, як ставіць свае атрады. Толькі месца было невядомае, але праз тры дні даклалі віжы, што татары спыніліся ля ракі Сінюхі, і там, ля прытока Паўднёвага Буга, хутчэй за ўсё, і перастрэнуць яны ліцвінаў. Прынеслі яны і кавалкі бяросты, на якіх надрапаныя былі звівы той ракі, берагі і топкія мясціны, узвышшы і купкі дрэваў.

У тую ноч Альгерд сядзеў над мапай адзін. Еn чакаў тае хвіліны, калі, адпусціўшы на волю думкі і не збіраючы іх, як птушак, што вольна кружацца ў прасторы, убіраючы ў сябе таямнічыя пакуль абрысы невядомай мясціны, якую рыскамі і лініямі абазначылі для яго віжы, ён адчуе, як паднімае яго душу нейкая невядомая, але магутная сіла. Тады, адарваны ад

паўсядзённасці, ад усяго зямнога, ён адчуе, як набракае, цяжэе адна з гэтых рысачак ці ліній — і менавіта туды пашле ён самы моцны атрад, тое месца прыкрые ён падвойной абаронай ці наступай. Так было неаднойчы — але не заўсёды. Бывала, што, прачакаўшы доўгія гадзіны, ён засынаў над мапай і прачынаўся спустошаны, разбіты, з горкім пачуццём адзіноты і пакінутасці. Бывала, тупы цяжар клаўся на галаву і як засцілаў наваколле. А двойчы агортвала яго роспач — і абодва разы ягонае войска бегла ад крыжакоў альбо, як снапы, клалася пад сякеры і мячы, альбо губляла сваю славу. Так было летась пад Коўна, калі з горкай роспаччу назіралі яны з братам Кейстутам, як паліў ягоны сын Войдат-Канстанцін замак, каб не дастаўся ён немцам-пераможцам, як вялікі магістр Вінрых фон Кніпродэ і ягоныя камандзіры перад бажніцай, за дзень узведзенай на тых руінах, адзін за адным забівалі лепшых вояў Коўны, а прывязаны да дрэва княжыч мусіў быць за сведку гэтай страшнай паразы. Дзьмуў дымны вецер, чорна-сінія скруткі сажы распаўзаліся ў паветры, забівалі глоткі, рэзалі вочы. І не мог ён паслаць туды сваіх вояў, бо немцаў было нашмат болей, і не мог адысці, бо рэзала па жывым бяда з пляменнікам, якога абклалі ваўкарэзіны-рыцары. Кейстут — той счарнеў тварам, заўсёды пранізліва-сінія яго вочы сталі падобныя да сушаных сліў, страцілі заўсёдны бляск, ён адно глуха стагнаў, гледзячы з вышыні, што дзеецца ў асаджаным Коўне...

Узгадаўшы той жахлівы дзень, Альгерд адчуў, як ахапіла яго колішняя бездапаможная ярасць, і таму адкінуў успаміны. Дзеля таго напружыў усю сваю волю. А пасля як праваліўся ў паўсон, у здранцвенне.

Кужаль, які бяссонна дзяжурыў каля фурманкі, што ўсутыч стаяла ля княжага паходнага жытла, ускочыў, пачуўшы голас Альгерда. Той голас быў не падобны да ягонага, нібыта нехта наваліўся на князя і душыў яго. Разам з двума пахолкамі, што вартавалі сам шацёр, падбег хлопец да ўвахода, асцярожна зазірнуў усярэдзіну.

Высокі лоб князя быў заліты буйным потам, вочы, шырока расплюшчаныя, глядзелі няўцямна, нібы бачыў Альгерд перад сабой не тое, што яго абкружала, — ільсністую мядзведжую шкуру ў куце, бурую выскабліну-мездру па сценах шатра, што пругка выгнулася пад начным ветрам з поўдня, устрывожаныя твары вартаўнікоў, а нешта іншае, чаго не маглі ўгледзець навакольныя. Пасля ён глыбока ўздыхнуў, як апрытомнеў. Ужо спакойна агледзеўся, і знаёмы ўсім, уладна-спакойны выраз ягонага твару суцішыў трывогу.

— Бачылася мне бітва,— сказаў ён.— І рэчка Сінюха. Там будуць нас чакаць татары...

Вірылася, пенілася на выгінах Сінюха, бегучы да Буга, а перад тым, як растварыцца ў ім, шырока разлілася па даліне ручаямі, утварыўшы рукаў, ашчацінены чаратамі, дзе прывольна жылося птушкам і мноству ўсялякай дробнай мошкі, што пад вечар бязлітасна джаліла, калола і смактала кроў вояў, якія вось ужо дзве ночы спалі тут, недалёка ад упадзіны, у той час як варта не змыкала вачэй ні на хвіліну, мяняючыся праз кожныя чатыры гадзіны.

Татары стаялі так блізка, што ўначы можна было разгледзець зарыва над іхнім станам. Адтуль вецер нёс казытлівы пах смажанага мяса і церпкі дух конскага поту, а таксама адчуванне грознай небяспекі, што ішла ад гэтых бязлітасных, загартаваных у бітвах, нястомных стэпавікоў.

Яны былі дзяцьмі гэтых дзікіх непрыветных земляў, іхнія коні ўмелі знайсці сярод сухога былля патрэбную сцяблінку, каб загаіць укус змяі альбо ядавітага павука, ім лёгка дыхалася ў гарачыню. Але свайго было ім мала, яны зладжанай, шалёнай зграяй насоўваліся на далёкі край ліцвінаў, на Княства, і таму трэба было зламаць хрыбет зверу-драпежніку, каб яго гарачае дыханне не прымушала дрыжаць па начах раменнікаў і смердаў, жанчын і дзетак у гарадах, мястэчках і селішчах Вялікага княства.

Зрэшты, гэта разумелі ўсе — і загартаваныя ў баях воі, і

месцічы, якіх паслалі ў рушэнне[34] дымы і дробныя селішчы па закліку Альгерда. Грозная небяспека, якая раней была далека і адчуванне якой за доўгія месяцы пераходу неяк прытупілася, цяпер паўстала перад імі блізка і надта адчувальна. Таму многія ў лагеры не спалі ў апошнюю ноч перад бітвай, і ля паходных алтароў святароў, ксяндзоў і жрацоў тоўпіліся тыя, хто жадаў прычасціцца, папрасіць даравання за ўчыненыя крыўды, каб пайсці ў іншы свет са спакойнай душой і трапіць на нябёсы, а не ў пекла ці небыццё.

У тую ноч вялікі жрэц Гінгівіл, які таксама ехаў з войскам, не спаў. Ён слухаў ноч і зямлю.

Доўгія гады далі ягонаму слыху асаблівую чуйнасць. Ён ведаў многае. Напрыклад, тое, па якіх няўлоўных для іншых прыкметах даведацца, які час ночы: першыя салаўіныя пошчакі чуваць ужо на пачатку другой гадзіны. Перапёлкі прачынаюцца ў дзве. Аўсянкі і шпакі здымаюцца з гнёздаў недзе ў чатыры, і толькі ў шэсць — вераб'і.

Тут жа ён амаль не чуў знаёмых галасоў — птушкі былі іншыя, а можа, яны спявалі тут па-іншаму? Нават сонца было тут не такое — ён, хто мог у лічаныя хвіліны адчуць, ці ёсць пад імі вада, тут шукаў яе нашмат даўжэй, а ў поўдзень, калі спрабаваў нават на хвіліну настроіцца на ваду, адчуваў, як адразу ж калола ў скронях. І тут не было ні вольхі, ні клёна, ні бярозы, якія маглі б таксама падказаць яму, дзе падземная крыніца.

Але зямля заставалася той жа, нягледзячы на тое, што чужыя коні таптал яе і пакаленні чужых, невядомых жрацу Гінгівілу людзей ляглі ў яе. Вялікая, яна прымала ўсіх і растварала ўсё. Таму, адышоўшы ад лагера, жрэц стаў на калені і з усёй сілай сваёй істоты зашаптаў старадаўнюю малітву да Матухны Зямлі, просячы даць яму разуменне таго, аб чым яна будзе казаць сёння. Пасля, раскінуўшы рукі крыжам, лёг на мулкую, сухую, непрыветную гліну і, разадраўшы нейкай калючкай шчаку, прыціснуў вуха да глебы.

Доўга ён так ляжаў, у той час як прыстаўлены да яго стралок-ахоўнік таксама сцярожка слухаў, толькі не зямлю, а наваколле, баючыся, што вось-вось падкрадуцца татары і накінуць на іх абодвух тугія, сплеценыя з вярблюджага воласа арканы і павалакуць кудысьці ў страшнае невядомае, на смерць і пакуты. Яшчэ трое служак стаялі непадалёк, а пасля селі на зямлю і таксама слухалі ноч. Нягледзячы на тое, што былі яны жрацамі, у кожнага на каленях ляжаў самастрэл, таму што бывае такі час, што няма калі багам цікавіцца справамі грэшных людзей, і трэба пра ўсё клапаціцца самому.

Зямля не хацела гаварыць — альбо жрэц не мог яе пачуць. Аднак у той момант, калі ён, здранцвелы і нерухомы, адчуў, што ім авалодвае адчай, пачулася лёгкае, амаль нячутнае шапаценне. Ён страсянуўся ад радасці, адчуўшы, што нарэшце трапіў у тое агульнае суладдзе-рытм, якім жыве ўсё існае на Зямлі. Шапаценне ўзмацнілася, і цяпер ужо яно панесла-закружыла, як абрынулася на чалавека, так што, паслухаўшы яшчэ, ён з цяжкасцю ўзняўся і, пахістваючыся, паволі пайшоў да вогнішча свайго шатра.

У тую ж ноч Альгерд сабраў усіх сотнікаў, ваяводу і паноў на вялікую раду.

Сярод вояў болей было язычнікаў, таму князь загадаў у час наступу граць па чарзе і валыншчыкам, і дударам, а праваслаўныя святары мусілі выконваць гімн, які ўжо некалькі гадоў спявалі ў праваслаўных храмах. Дзеля таго, каб іхнія галасы чула войска, распарадзіўся ваявода прыдаць да святароў два дзесяткі маладых вояў са звонкімі галасамі, якія, аднак, таксама пойдуць у бой, калі татары прарвудда да самага ўзгорка, на якім размесціцца вялікі. князь і паны-рада. Вялікі маршалак хацеў стаяць у цэнтры мяшка, куды спадзяваўся Альгерд загнаць ворага.

Гэты мяшок называлі паны-рада «падковай». І — войска, падзеленае на шэсць гуфаў[35], павінна было стаяць так, каб флангі далека выдаваліся наперад, а

асноўныя сілы месціліся ў цэнтры дугі.

— Дзяржальна і канец падковы — нашы, — ледзь не ў адзін голас сказалі браты Карыятавічы. І Альгерд згадзіўся з імі. Многа перацярпелі ад татараў навагародцы, дый княжычы, ягоныя пляменнікі, не раз даказвалі падчас бітваў, як, не зважаючы на небяспеку, умеюць яны абдурыць ворага ўяўнымі ўцёкамі, а пасля, павярнуўшыся, ударыць з нечаканай сілай і спрытам. Таму Хведар, новасвечаны князь гомельскі, павінен быў стаць на самым небяспечным, правым фланзе разам з братам Аляксандрам. На левым — Канстанцін і Юры.

Сын жа Андрэй, якому таксама нядаўна дадзены на княжанне быў Трубчэўск, стаў побач з маршалкам, у цэнтры. Тут будуць месціцца кушы[36], якія закідаюць татараў каменнем і жалезнымі шрубкамі. Такія шрубкі прабіваюць таўсценную скуру татарскіх каптанаў, лёгка, як нож у масла, уваходзяць у галаву праз калматую шапку.

Як меркавалі браты Карыятавічы, татары паспрабуюць разбіць дзяржальна і пачатак «сярпа», каб пасля, абкружыўшы войска, напасці на яго ззаду. Таму атрады конніцы будуць хавацца за ўзгоркамі, каб па сігнале дуды паскакаць на стэпавікоў, што разлічаць свой удар толькі на вояў, якія стаяць на флангах. Таму перад пачаткам бітвы коннікі-ліцвіны адыдуць так далека, каб татарскія віжы не паспелі іх заўважыць. І два гэтыя атрады павінны ўзначаліць пінскі князь Патрыкій Нарымонтавіч і заслаўскі Міхаіл Яўнутавіч[37], абодва выдатныя коннікі і харобрыя воі.

Асабліва ж турбавала Альгерда месца каля ручая, што ўпадаў у Сінюху. Нейкая хітрасць чакалася там — нездарма ў вешчым паўсне выразна ўбачыў ён, як набракла крывёй рысачка, праведзеная рукой віжа, і яна супадала з гуфам, які павінен узначаліць сын Уладзімір, князь кіеўскі. Тут будуць найбольшыя страты, здавалася яму, і таму, нягледзячы на пратэст Уладзіміра, далучыў ён да ягонага палка яшчэ свой уласны атрад ахоўнікаў.

— Бацька, калі бітва станецца не ў нашу карысць, татары могуць схапіць цябе, таму я не буду браць твой атрад, — угаворваў Уладзімір, хмурачы густыя, зусім як у дзеда Гедзіміна, бровы.

— Захаваць вялікага князя важней, чым выйграць бітву, — падтрымаў і другі сын, Андрэй. Пярэчылі і пляменнікі, аднак Альгерд стаяў на сваім.

— Мае дваццаць вояў выхапяць свайго гаспадара з пашчы Змея, а не тое што татараў, — Альгерд казаў спачатку жартаўліва, а калі ўбачыў, што тое ж кажуць і паны-рада, і ваявода — узвысіў голас і тым як паставіў кропку:

— Так будзе, як скажу!

І ўсе заціхлі, толькі дакорліва паківаў галавой стары Гаштольд, былы ваявода, які напрасіўся ў паход, як казаў ён, каб апошні раз разгуляцца ў сечы. Але вялікі князь не зважыў і на яго, зрабіў па-свойму.

І так сталася, што татары, жадаючы прарвацца скрозь ліцвінаў, менавіта на Уладзіміра націснулі так, што ў крывавай сечы палягла большая частка ягонага гуфа, і каб не той Альгердаў ахоўны атрад, удалося б паганцам разарваць моцна спаяны ланцуг войска. І прарвацца ў тыл.

Тую сечу апелі ў баладах і казаннях, і толькі летапісцы запісалі ўсё проста і даходліва:

«А калі прыйшлі да Сіняй Вады, мінуўшы Кіеў і Чаркасы, указалася ім у полі вялікая арда з трыма царэвічамі на тры абозы раздзеленымі, гэта значыць Катлуба, Кіцібея-Бекера і Дзмітра-Салтана. Тое ўбачыўшы, Альгерд, паколькі да вайны гатовыя татары, раздзяліў войска сваё на шэсць гуфаў, закрыўленых з бакоў, і на чало рассадзіўшы, каб іх татары танцамі звыклымі абкружыць і стрэламі шкодзіць не маглі. А пасля з вялікай запальчывасцю татары град жалезны з лукаў на Літву густа пусцілі, але ім стральбой не зашкодзілі, для параднага раздзялення і хуткага

адступлення. Літва разам з руссю скочыла зараз з дзідамі і шаблямі, сустрэўшыся, чало ім пераркалі і танцам перашкодзілі, другія разам з куш белтамі, а абаз ліўшыся, новагародцы з Карыятавічамі валілі іх з коней, напіраючы на іх з бакоў, татары ж ляталі не іначай як снапы, разбэрсаныя раптоўным ветрам, і не могучы больш Літвы вытрымаць, пачалі мяшацца і ўцякаць па шырокіх палях»[38].

Аднак не ўпісалі летапісцы ў пергаменты таго, аб чым гаварылі і спявалі доўга пасля тае бітвы, у якой палеглі ўсе тры ардынскія ханы, а Сінюха, запруджаная целамі татараў, разлілася па даліне, затапіўшы норы змей і суслікаў, ад чаго клубкамі качаліся чорныя тыя атрутныя змейкі і скакалі рыжыя, падобныя да мышэй звяркі проста па тварах мерцвякоў. А спявалі і баялі аб тым, як у самы разгар бітвы, калі толькі тонкая сцяна ратнікаў у самым цэнтры аддзяляла раз'ятраных крымчакоў і хана Кутлубая ад стана Альгерда, раптам ускочыў вялікі князь з крэсла, на якім сядзеў і адпачываў пасля доўгага змагання. Толькі што сеў ён на крэсла, дзе цяжка дыхаў, учапіўшыся ў падлакотнікі, і не адрываў вачэй ад бітвы. Кужаль напаіў яго вадой, яшчэ з раніцы набранай з ракі. І як у ваду тую глядзеў — зараз сталася вада з Сінюхі непрыгоднай, столькі крыві нацякло ў яе...

Аддыхваўся вялікі князь, бо дзве гадзіны запар перад тым змагаўся на чале войска, ажно заламіла яму руку. Аднак хрыплы голас татарына-асілка са страшнай воўчай зяпай на галаве, што сядзеў на чорным, быццам з пекла, коніку, пачуў Альгерд. Зразумеў ён лаянку талмача Кутлубая, дзе бэсціў яго праз свайго слугу, што гаварыў паліцвінску, сын намесніка і называў баязліўцам.

— Сядзіш, сын сукі, хаваешся за спінамі вояў! Ты спарахнелы пень, які трэба вырваць арканам і аддаць Хан-Харангую[39]!

— Ты паганы пёс, які будзе скуголіць пад парогам хана!

Звычайна разважлівы і спакойны ў самыя гарачыя,

невыносныя моманты жыцця, Альгерд на гэты раз не сцярпеў. Мабыць, занадта вялікім было напружанне бітвы, занадта многа залежала ад сённяшняга дня. Выйграюць татары — не наднімецца Вялікае княства, абцугамі сціснуць яго з трох бакоў, і крыжакі, як вараннё, наляцяць на тое, што можа застацца пасля бітвы. Выйграюць яны тут — іх сілы ўмацуюць Падолле і Валынь, усе гэтыя агромністыя землі, дзе глеба, дай ёй толькі вады, родзіць, як магутная багіня плоднасці...

— Дзіду! — крыкнуў ён. — Маю дзіду!

Тады падскочыў да яго Кужаль, падаў дзіду. Ярка бліснулі каля дзяржальна сярэбраная постаць дзяўчыны і крыж.

Дзіда была цёплай — а можа, так здалося вялікаму князю? Яна ляжала ў руцэ ёмка, але ўпершыню адчуў ён яе цяжар — пругкае дрэўка было доўгае, а металічнае наверша — вялікае.

— Каня!

— Вялікі князь! — перасцерагальна хрыпануў стары Гаштольд. — Супыніся!

Але Альгерд не слухаў.

— Харугва хай будзе тут, на месцы! — загадаў ён вартавому, што стаяў ля ўкапанай у зямлю харугвы Вялікага княства — бел-чырвона-белага палотнішча з вершнікам, над якім каронай узвышаўся трызубец Гедзіміна.

Ён ускочыў на каня, нібыта яго ўзняла нейкая магутная сіла, і паскакаў да ратнікаў. Першы, імгненна зрэагаваўшы на княскі парыў, кінуўся за ім Кужаль, за ім — астатнія пахолкі, што акружалі князя на ягоным назіральным узгорку.

Разгарачаныя бітвай ратнікі не адразу заўважылі, што вялікі князь паміж імі. Але голасна ўскрыкнуў расчырванелы, з пырскамі чорнай крыві на твары, амаль затуленым шаломам, Уладзімір:

— З намі князь Альгерд!

І голасна, як труба, прагудзеў святар Георгій:

— З намі Багародзіца і князь Альгерд! Люба!

— Люба! — падхапілі пахолкі Альгерда, а за імі і воі, і па ўсім ланцугу людзей, што секлі татараў, нібы шаткуючы капусту, але і самі падалі пад стрэламі, як снапы, разнеслася:

— Слава Альгерду! Люба!

А ён, узняўшы дзіду, стаяў, застыўшы, не спускаючы погляду з хана Кутлубея – той, ашчэрыўшы зубы, вузкавокі, малады, у калматай шапцы, са скураным шчытом на грудзях, ганчаком ірваўся туды, дзе стаяў вялікі князь, і шырокі меч у яго руцэ, здавалася, сам прасіў крыві.

Яны сутыкнуліся, нібы крэмень ударыўся аб крэмень, і коні разнеслі іх, каб, павернутыя амаль адначасна, зноў паляцець насустрач адзін аднаму. І ўзняўся ў драпежным узмаху меч, і прыцэлілася дзіда. І яна паспела першай.

У вузкі прамежак паміж залатымі гузікамі каптана, расшпіленага падчас бітвы, у самую ямку пад горлам ударыла металічнае наверша, і вузкі ліст амаль цалкам упіўся ў храшчы. Адкінуўшыся назад, Кутлубей яшчэ спрабаваў узмахнуць мячом, але пальцы расціснуліся, ужо не падуладныя яго волі, а іншай, больш магутнай сіле, і меч, скрыгатнуўшы па металічнай аброці каня, слізгануў уніз, а за ім павольна, як даганяючы, паваліўся і сам хан.

А збоку на Альгерда ляцеў другі — такі ж, з закарэлым аскаленым тварам, шалёным вузкавокім разрэзам вачэй пад калматай шапкай, толькі шырэйшы ў плячах вершнік, ад якога дыхнула дымам і нясцерпна-вострым конскім потам. Ягоная крывая шабля гатовая была апусціцца на галаву князя, што глядзеў, як падрэзаным коласам, быццам пераломваючыся ў паясніцы, падае

хан Крымскай арды. Але сокалам кінуўся наперарэз Кужаль — і адсечаная страшным ударам галава нападца скацілася да ног князевага скакуна. Той, загартаваны ў бітвах, не ўзняўся на дыбы, адно пераступіў так, каб страшны той шар, з якога ва ўсе бакі пырснула кроў, не запэцкаў ягоных атласістых, тонкіх ног, і толькі тады Альгерд, нібыта вычарпаўшы ўсе свае сілы, коратка, сутаргава ўздыхнуў і нагнуўся па меч ворага і сваю дзіду. Але воі ўжо працягвалі яму і тое, і другое, і ён узяў дзіду, аддаў Кужалю, а сам паехаў назад, у той час як Уладзімір і яго атрад з новай, амаль ужо нечалавечай сілай працягваў секчы татар, чый шалёны націск слабеў з кожнай хвілінай.

Як казалі ўсе, гэты момант стаў пераломным у бітве. З правага фланга ўжо кацілася радасная вестка, што ўладар Ямблукскай арды Дзмітр-Салтан таксама ляжыць мёртвы. Відаць, атрымаў тыя звесткі і перакопскі Кіцібей, бо па полі раптам пачуўся кароткі, аглушальны свіст, па якім татарскія лучнікі, якія яшчэ стаялі ў цэнтры поля, адразу апусцілі лукі і пачалі адыходзіць.

— Наперад, за імі! — крыкнуў Альгерд, і ягоны крык, тут жа падхоплены маладымі звонкімі галасамі нояў-песняроў, пракаціўся па даліне, адгукнуўся ў паплавах, і адтуль чорнай зграяй вылецелі — каторы раз за гэтыя напружаныя, цяжкія гадзіны бою — птушкі, што гняздзіліся ў цёплых, утульных зарасніках. А яшчэ вышэй, час ад часу закрываючы сонца, ужо з самай раніцы павольна і ўпэўнена кружылі над сечай вялікія, шыракакрылыя сцярвятнікі, і дзе-нідзе, не дачакаўшыся, пакуль усё скончыцца, яны апускаліся на параненых і мерцвякоў і дзяўблі іх.

Перамога!

Гэтае слова лунала паўсюдна, і воі Вялікага княства, як ажыўшы, з новай сілай кінуліся на татараў, што пабеглі, кідаючы самастрэлы і шчыты, а кроў, што цякла з пакалечаных і забітых, цякла па зямлі і, збіраючыся ў густыя, страшныя лужыны, плыла па схілах у Сінюху, афарбоўваючы яе ў чырвона-буры колер. Невыносны

пах нечыстотаў, растрыбушаных вантробаў і поту атруціў паветра і забіваў дыханне.

Людзі разумелі — сённяшняй перамогай Вялікае Княства Літоўскае і Рускае выйшла да Понцкага мора, злучаючы вялізныя прасторы паміж ім і Балтыкай. Трашчаў, ламаўся хрыбет магутнай Арды, якая паставіла на калені Русь і, як магутны драпежны звер, піла кроў спачатку з кіян, а цяпер з маскавітаў, пагражаючы і самому Княству. Сёння калі не ўсе, то многія яе заваёвы ператвараліся ў пыл. Альгерд рабіўся магутным уладаром краіны, роўнай якой было мала ў Еўропе, — землі яе займуць цяпер і прастору рэк Днястра і Паўднёвага Буга, дзе месцяцца Кіеўскае, Чарнігаўскае, Ноўгарад-Северскае княствы. Ім ніколі ўжо не будзе пагражаць татарскі аркан, і праца іх насельнікаў пойдзе на ўласныя патрэбы, а не будзе ўзбагачаць ненавісных мурзаў і ханаў, ацяжарваючы іхнія куфры і ўздымаючы на скораных землях усё новыя мячэці, якія, здаецца, пратыкаюць наскрозь само неба...

Кужаль дапамог князю сысці з каня, пасадзіў на крэсла, атуленае ад сонца шкурамі, пабег па конаўку вады. Альгерд жа закінуў галаву, дарэшты знясілены і хваляваннем, і ўласным ударам, і раптам адчуў, што яго кінула не то ў сон, не то вярнула ў незабыўны, глыбока ўтоены сэрцам час маладосці.

...Ён гнаў каня па лесе, у скураной торбе, прывязанай да сядла, ляжала наверша дзіды, падобнае да вузкага ліста, а душа яго спявала прадчуваннем шчасця і святла, і зялёнае ўзорыстае лісце было таксама ўсё пранізанае сонцам. А пасля насунулася зорнае неба, дзе ярка, нібы лампада ў храме, гарэла Мілавіца, далей ад яе мігцела Кол-зорка, да якой прывязаная ўся калясніца неба, і ён адчуваў, што яны ззяюць для яго — для яго і дзяўчынкі з фіялкавымі вачамі, чыя гнуткая, лёгкая постаць мільгала туды-сюды, несучы яму на драўлянай тарэле скрылёчкі салодкай, як напоенай мёдам, рэпы. Жыццё было ўсё як напоенае мёдам, і ніколі, ніколі ён не быў шчаслівейшы — нават цяпер, атрымаўшы вялікую перамогу, аб якой, як ведаў ён без

жрацоў і звездароў, будуць узгадваць і тады, калі без астатку растворацца ў зямлі і стануць зялёным мурагом косці нават яго праўнукаў...

Год 1370. «Да Масквы прысланю сваю дзіду...»

Вецер ірвануў з такой сілай, што з некаторых баяр, якія вялікім паўкругам стаялі ля царквы святой Багародзіцы, пазляталі высокія шапкі — аксамітавыя, шытыя дробнымі паўночнымі перлінамі, суконныя з гарнастаевай апухай, футравыя — з ліс ды баброў.

Вялікі князь Дзмітрый Іванавіч глядзеў нерухомым, нібыта раўнадушным позіркам на тых сваіх радцаў, якія мітусліва кінуліся лавіць дарагія свае ўборы па не прасохлай яшчэ ад леташняга снегу дарозе, па жухлай траве, з якой толькі праклёўваліся першыя зялёныя парасткі травы. І пад тым поглядам баяры, схамянуўшыся, паспешліва надзявалі шапкі на ўскудлачаныя галовы і вінавата застывалі ў агульнай кучы маскавітаў, якія назіралі за грознымі, страшнымі гасцямі з Вільні, якія ўчора нечакана паўсталі тут, аб'яўляючы вайну Маскве. Маскавіты добра ведалі прычыну — цвярскі князь Міхаіл, швагер вялікага князя Альгерда, два гады назад быў гвалтоўна схоплены імі і пасаджаны ў падземную турму Крэмніка, побач з новай царквой Успення Багамаці. Яны нездарма пачувалі сябе вінаватымі — і князь Дзмітрый, і мітрапаліт Аляксей, запрашаючы цвярскога князя да сябе, абяцалі Міхаілу ласку, а на самой справе задумалі паланіць яго, што і зрабілі, пасадзіўшы ў турму ўсіх баяр непакорлівага цверыча.

Выратаваў палонніка нечаканы прыезд трох ардынскіх царэвічаў. Залатая Арда давала Міхаілу ярлык на цвярское княжанне, а Дзмітрый баяўся гневу хана Мамая. Колькі высілкаў было зроблена, каб завяваць ярлык на вялікае княжанне маскоўскае, колькі князёў рускіх поўзалі на каленях не толькі перад самім

Мамаем, але і перад тоўстай, непрыступна-ганарлівай ханшай Тайдулой! Зусім нядаўна Мамай аддаў маскавітам ярлык і на княжанне ўладзімірскае — але таму, што Масква скарыстала ягоную барацьбу з ханам Мурутам-Чынгізідам і паабяцала аддаваць даніну менавіта гэтаму цемніку, а не яго ворагу[40]. Але ён усё ж адабраў у Міхаіла Гарадок разам з іншымі вёскамі, і таму зараз, стоячы перад ім, адчуваў вялікую трывогу.

Масква была безабароннай перад Альгердам. Перад тым, як падысці да стольнага горада Дзмітрыя Іванавіча, ён у жорсткай бітве забіў князя Сямёна Старадубскага, празванага Крапівой, а яшчэ — князя Канстанціна Юр'евіча з Абаленска, а на рацэ Троксне дашчэнту вынішчыў увесь маскоўскі вартаўнічы полк.

Усю ноч насіліся па Маскве ганцы, склікаючы баяр на вялікую раду ў Крэмнік. Новы, толькі што пабудаваны і асвечаны, гэты крэмль яшчэ пахнуў сырасцю белай вапны, з якой высякалі тоўстыя шэраватыя глыбы. І лавы, на якіх усю ноч засядалі баяры, былі таксама яшчэ жаўтаватыя, пругкія, і, абапіраючыся на спінкі лаваў, абвешаныя тоўстымі валенымі — ардынскімі — кошмамі, адчувалі баяры скрозь поўсць тых посцілак смяротны холад страху. Таму рашалі нядоўга: задарыць грознага праціўніка вялікімі дарункамі, задобрыць яго, каб мог Альгерд з гонарам вярнуцца назад, узрадаваўшы сваіх вояў і родзічаў. Але Масква валакла цяжкі, усё болей надаедны цяжар даніны Ардзе. Колькі серабра было перавезена на вялікіх фурманках у стэпы, колькі пушніны, мёду, воску і тканага палатна! А бурштын, які абменьвалі ў суседзяў на той жа воск і футра, а жэмчуг, што выбіралі з паўночных рэчак пад Ноўгарадам, а каштоўныя камяні! А цяжкія, аздобленыя сярэбранымі медальёнамі і кручкамі паясы!

Але даводзілася выбіраць — жыццё ці тое, што набегамі ды намаганнямі дзядоў і бацькоў было сабранае ў куфрах маскоўскіх баяр. І, стогнучы, крэкчучы і праклінаючы і Міхаіла, і Альгерда з ягонымі сынамі і родзічамі, нарэшце дамовіліся маскавіты аб выкупе.

Альгерд і сапраўды быў задаволены. Ужо адпраўленыя

былі ў Вільню фурманкі са здабычай ад спаленых вёсак. Залатаардынскія мячы, каваныя латы, чашы і вышытыя золатам княскія і баярскія каптаны — усё было акуратна ўпакаванае ў сундукі, і, магчыма, іх сустракаюць віцьбічы, для якіх ён загадаў пакінуць асобную частку здабычы. Віцьбеск быў заўсёды любым яго горадам. Тут прайшлі многія яго шчаслівыя гады, тут стаіць замак і пасад, якія ён умацоўваў калісьці з радасцю і стараннем.

Цяпер, стоячы тут, насупраць маскоўскага князя — такога ж высокага, як ён, толькі больш тонкага і зусім яшчэ юнага, гаспадар Літвы, Русі і Жамойці чакаў слоў пакоры і таго, чаго пажадаў ён апроч багатай даніны. І Дзмітрый выступіў наперад.

— Хачу, каб заціх ростырк[41] паміж намі. Каб жылі мы ў згодзе і ўдатны рыцар Альгерд меў з намі сяброўства. А таксама сыны яго і родзічы.

Ён пералічыў іх усіх — тых, хто, стоячы ля сваіх коней, уважліва слухаў кожнае слова і ўслухоўваўся ў кожны гук, кожную інтанацыю маскавіта: найперш адважнага Кейстута — сівы і магутны, стаяў ён, гледзячы з-пад калматых брывоў усё яшчэ сінімі, як восеньская азёрная вада, вачамі. За ім, у скураных латах і высокіх чырвоных ботах, стаяў сын Вітаўт. Андрэя Полацкага, старэйшага Альгердавага сына, амаль не было відаць за спіной малодшага, Ягайлы. Той, у падбітым мехам жупане з адамашка, стаяў злева ад Альгерда — чырванашчокі, з круглымі наіўна-хітраватымі вачамі пад рыжым лісіным каўпаком, паклаўшы руку на похвы, адкуль выглядала дзяржальна мяча з чорнымі эмалевымі насечкамі.

Міхаіл Цвярскі стаяў справа ад грознага, шырокага ў плячах, падобнага да спрытнага, хаця ўжо і састарэлага мядзведзя, вялікага літоўскага князя. Яго змучаны роздумамі і няшчасцямі твар, зямліста-шэры, зараз паружавеў ад задавальнення. Хаця справа канчалася не так, як ён хацеў — прагдася найперш крыві Дзмітрыя, якога ён клікаў не іначай як клятваадступнікам — усё ж частка бацькавай спадчыны яму аддавалася. А ўсё

астатняе? Альгерд абяцаў, што з часам аддасца і гэта. Вялікі князь спяшаўся — ён ведаў, што Дзмітрый разаслаў граматы для збору войска, і разумеў, што можа ўпусціць час. Таму яны стаялі побач і слухалі, як, глытаючы словы, прамаўляў вялікі князь маскоўскі:

— А таму на сяброўства дару я табе, вялікі князь Альгерд, у знак таго, што мы абодва — адной нашай праваслаўнай веры[42], вось гэтую нагрудную ікону...

Ён глянуў убок, і адразу мітрапаліт Аляксей працягнуў наперад і высока ўзняў вялікую, літую з золата ікону Георгія з пакручастымі ўзорамі. У скупых промнях слабога асенняга сонца бліснулі грані з сямю яхантамі ў тонка вырабленых гняздзечках вакол постаці святога на кані, што дзідай пратыкаў змея.

— Не менш адзінаццаці коп добрых шырокіх грошай[43], — шапнуў Кужалю мечнік Вавіла.

Гэтыя, з часоў бітвы на Сініх водах, лепшыя баявыя памочнікі Альгерда, стаялі ззаду, у купе520 вояў, што суправаджалі князёў.

— Колькі за яе ніваў, сенажацяў і гонаў бабровых купіш? — схіліўся да вуха сябра і Кужаль. Але дакорліва азірнуўся князь Андрэй — мажны, высокі, ужо таксама ссівелы — і сябры змоўклі. А тым часам князь Альгерд прыняў ікону і перадаў яе — хто з цікавасцю, хто са здзіўленнем, а хто і з абурэннем адзначыў тое — Ягайлу.

Кужаль ледзь не падскочыў ад радасці: падарунак маскавітаў аддалі ягонаму выхаванцу! Князь жа Андрэй не змог схаваць густой чырвані, што плямамі расцякалася па ягоным твары. Харобры вой, ён часам пярэчыў бацьку, адстойваючы сваё, і тым карысталася княгіня Юльяна, паціху, як начная зязюля, кукуючы па начах на карысць свайго ўлюбёнца-сына.

— Дзіду! — коратка скамандаваў Альгерд, і ваявода хутка падаў яму загадзя вынятае са скуранога футарала любімае кап'ё.

Вялікі князь, нібы ўзважваючы зброю, колькі імгненняў патрымаў яе ў руцэ, а пасля, шырока пакрочыўшы да крамля, два разы крыж-накрыж драпнуў вострым навершам па белавата-шэрым камені сцяны.

— Не хачу прыўлашчаці[44] сённяшні дзень толькі сабе, — сказаў ён. — Хай святкуюць яго ўсе родзічы мае — сыны, сваякі і вы, слаўныя воі Вялікага княства! А ты, князь маскоускі, таксама помні — дзіду сваю прыхіліу я да сцяны твайго горада Масквы!

Але не паспеў ён прамовіць тыя словы, як з-за крамля, кінутая ўпэўненай рукой, праляцела ў паветры баявая сякера і ўпілася ў дзіду. Але не зламала яе — толькі Альгердава рука ад нечаканасці рэзка тарганулася ўніз. І адразу ж, спрытна, як дзік, скочыўшы наперад, захіліў сабою бацьку князь Андрэй.

— Хто пасмеў?— збялеўшы, выдыхнуў князь маскоўскі. Здавалася, зараз кінуцца адзін на аднаго людзі, што стаялі насупраць, і нікому не выйсці жывым з тае сечы. Усім целам здрыгануўся мітрапаліт Аляксей, так што ягоны парчовы мафорый страсянуўся таксама. Але воі, што кінуліся да сцяны і праз некалькі імгненняў вывалаклі адтуль юнака, які, кінуўшы сякеру, паспрабаваў збегчы, нібы знялі першы, шалёны зарад нянавісці і пометы. Усе сціхлі.

Хлопцу было гадоў шаснаццаць, ягоны ватол, відаць, бацькоўскі, боўтаўся на ім бруднымі лахманамі. Светлыя вочы з-за белых пасмаў глядзелі варожа і зняважліва.

— Ты хто такі, невеглас?— па-хлапечы звонка крыкнуў Дзмітрый.

— Я? Я просты чалавек. А вось ты, хто ты ? Прадаеш Маскву,

У Дзмітрыя пабялелі вочы. Ён павярнуўся, ціха, як быццам выпіхваючы з сябе кожнае слова, загадаў:

— Ссячы яму галаву!

— Чакай!— Альгерд падняў руку.— Надта прудкі твой прыгавор, князь маскоўскі. У нас бы яго судзілі паны-рада. Але ў вас свае законы. І мы не ўмешваемся ў іх. Хачу толькі сваім сынам паказаць, як не трэба цераз князя перaступаць. Ён лепей ведае, што і як. І дзеля таго, што ты гатовы караць непаслушэнца, прашу даравaць яму жыццё.

— Дзіўлюся твайму жаданню. Але..

— Выканай просьбу, — коратка сказаў мітрапаліт, і ў спакойным голасе яго было столькі сілы, што і госці, і свае, маскавіты, яшчэ раз адчулі, хто па-сапраўднаму трымае ў руцэ суровыя, цяжкія ніты маскоўскай палітыкі і ўплывае на маладога князя.

Нахмурыўся баярын Міхаіл Андрэевіч Брэнк — любімы настаўнік князя Дзмітрыя ў вайсковай справе, ён добра зразумеў сутнасць Альгердавай просьбы.

— Дарэмна. Крывёй дагаворы мацуюцца лацвей.

Альгерд пачуў гэтыя словы Кейстута, але не зрэагаваў на іх. І старэйшы, Андрэй, добра зразумеў, чаму ягоны бацька папрасіў аб літасці магчымаму забойцу.

«Мы паказалі ім, што мы не язычнікі, як яны тое гавораць, а тыя ж хрысціяне. Для простага люду гэты прыклад запомніцца болей, чымся тое, што мы пачысцілі іхніх баяр і маскоўскую казну. А нам яшчэ не раз сустракацца з маскавітамі», — скажа ўвечары Альгерд, калі на сустромне, на гары, названай з таго часу Паклоннай, сядуць вячэраць усе тыя, хто, нягледзячы на магчымую небяспеку, усё ж спусціўся да крамля, каб прысутнічаць пры сустрэчы двух вялікіх князёў.

— Дарую табе жыццё, смерд, — коратка сказаў Дзмітрый, але твар яго не абяцаў нічога добрага, і за хлопцам, якога штурхаючы ў спіну, павялі прэч, назіралі і другія, няўмольныя вочы. Занадта шмат сіл аддаў мітрапаліт на перамовы ў ардынскіх стэпах, на тое, каб ураўнаважыць хісткія, цьмяныя вагі гісторыі

барацьбы князёў рускіх, каб зараз сарвалася ўсё гэта, і нехта іншы пачынаў усё нанова.

Вочы яго добра разгледзелі і гнеў Альгердавага першынца, Андрэя, і хітры бляск у круглых вачах самага малодшага, улюбёнца Ягайлы, і незадаволенасць Кейстута. І мітрапаліт, які, зведаўшы інтрыгі стэпавікоў, сам стаўся нібыта часткай іхняе хітрае палітыкі, зрабіў усё магчымае, каб праз дзесяць гадоў, калі на Куліковым полі сустрэнуцца орды Мамая, раз'ятранага адмовай плаціць даніну ў ранейшых памерах, і войска рускіх князёў, адзін супраць аднаго паўсталі і сыны Альгерда. Ягайла — на баку Мамая (праўда, ён не давёў войска да прызначанага месца і тым садзейнічаў перамозе Дзмітрыя), Андрэй, празваны Полацкім — на баку князя маскоўскага.

Ды не мог ніхто тады разгледзець будучае. Каму што наканаванае, ведае толькі адзін Бог. Андрэй Полацкі прасядзіць, палонены Ягайлам, сем гадоў у польскім замку Хенцін і загіне, ужо размяняўшы сёмы дзесятак, у трагічнай бітве на Ворскле.

Па загаду таго ж Ягайлы, які зараз мірна стаіць побач з дзядзькам, будзе задушаны ў Крэўскім замку волат Кейстут, а ягоны сын Вітаўт збяжыць адтуль, пераапрануўшыся ў плашч жонкі, таксама чакаючы пагоні, пасланай за ім сынам Юльяны.

Але праз колькі дзесяткаў гадоў менавіта гэты круглавокі хлопчык з хітрым бляскам у наіўных вачах, якому бацька завяшчаў вялікакняскі стол, ператворыцца з вялікага князя Ягайлы-Якава ў караля Польшчы Уладзіслава. Ён ніколі не забудзецца на тое, што быў малодшым сярод волатаў і, каб утрымацца на стальцы каралеўства, стане рабіць усё, што яму прадыктуюць тыя, хто купіў яго, нравільна разлічыўшы слабыя і моцныя бакі гэтага хісткага, няўпэўненага ў сабе, але надта амбітнага сына Альгерда.

А пакуль усе яны, стоячы пад халодным асеннім ветрам няўтульнай Масквы, ля першых мураванак гэтага, яшчэ ляснога, з кучай драўляных церамоў горада, думалі

кожны аб тым, каб жывымі вярнуцца — хто ў Віцьбеск, хто — у Новагародак, але найболей — у сваю Вільню. Вярнуцца з багатай здабычай, якою ўзнагародзяць сябе за дні і ночы ў сядле, ежу ля вогнішчаў, за ледзяную ваду, у якую правальваліся разам з коньмі, за цяжкую зямлю Масковіі, у якой пахаваныя воі, што загінулі ў бітвах.

Альгерд жа, узняўшы яшчэ раз дзіду над галавой, гучна сказаў усім ім, каго павёў у доўгі гэты паход, спадзеючыся на перамогу, але і гатовы скласці ў ім свае косці:

— Дзіда мая павінна ляжаць у Вільні. Толькі там, пры вялікім князі!

І ўсе схілілі галовы перад тым запаветам.

На тым і разышліся ў той дзень вялікія князі. Альгердаву дзіду паклаў у скураны футарал Кужаль.

...Яму ж давядзецца праз шмат гадоў везці яе ў Кракаў — туды ўзяў яе з сабой Ягайла, спадзеючыся, што ў небяспецы абароніць яна яго гэтак жа, як абараняла ягонага бацьку.

І там згубіцца ейны след — як і многае з таго, што страчана яшчэ нашымі продкамі і чаго не зберагглі ўжо і мы...

Вольга Іпатава

Нарадзілася ў гарадскім пасёлку Мір Карэліцкага раёна Гродзенскай вобласці ў сям'і служачых. Пасля смерці маці выхоўвалася ў дзіцячым доме (1956-1961). У 1961 годзе скончыла ў Гродне сярэднюю школу № 7 і паступіла на філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага універсітэта. У 1963 г. перавялася на завочнае аддзяленне (скончыла ў 1967).

Працавала настаўніцай ў вёсцы Руба на Віцебшчыне, таваразнаўцам у Віцебскім абласным кнігагандлі (1964), інструктарам, загадчыкам сектара ў Гродзенскім гаркаме камсамола (1965-1968), рэдактарам на абласной студыі тэлебачання (1968-1970). У 1970-1973 гг. — літсупрацоўнік газеты «Літаратура і мастацтва», затым літкансультант газеты «Чырвоная змена». У 1975-1978 гг. — аспірантка Літаратурнага інстытута ў Маскве. У 1978-1979 зноў працавала літкансультантам у «Чырвонай змене». У 1985-1989 гг. — галоўны рэдактар літаратурна-драматычных перадач Беларускага тэлебачання. З 1989 года — загадчык аддзела, з 1990 года — намеснік галоўнага рэдактара часопіса «Спадчына».

У 1991-1995 гг. Вольга Іпатава была галоўным рэдактарам газеты «Культура». З 1998 да 2001 года — намеснікам старшыні, а з 2001 да 2002 года — старшынёй Саюза беларускіх пісьменнікаў.

Узнагароджана ордэнам «Знак Пашаны», медалём Францыска Скарыны, з’яўляецца лаўрэатам прэміі імя Барыса Кіта (2003), «Залаты апостраф» (2006, за аповесць «Апошняя ахвяра свяшчэннага дуба»), прэміі імя Міколы Ганька (2009, за "вялікую асветніцкую працу і прапаганду духоўных дасягненняў беларускай эміграцыі ў Канадзе") і інш. З’яўляецца ганаровым акадэмікам Міжнароднай акадэміі навук «Еўразія».

Друкуецца з 1959 года. Аўтар зборнікаў вершаў «Раніца» (1969), «Ліпеньскія навальніцы» (1973), «Парасткі» (1976), «Крыло» (1976, на рускай мове), зборнікаў аповесцей і апавяданняў «Вецер над стромай» (1977, расійскае выданне, Масква, 1980, адзначана на Ўсесаюзным конкурсе імя М.Горкага, 1981), «Дваццаць хвілін з Немезідай» (1981), «Перакат» (1984), «Агонь у жылах крэменю» (1989), «Чорная княгіня», (1989) «За морам Хвалынскім» (1989), кніжак для дзяцей «Снягурка» (1974), «Казка пра Паўліна» (1983). Напісала тэлеп'есу «Давыд Гарадзенскі» (пастаўлена ў 1988).

У 1996 годзе выдадзена кніга «Паміж Масквой і Варшавай», у 2002 годзе выйшла трылогія «Альгердава дзіда» («Залатая жрыца Ашвінаў», «Вяшчун Гедыміна», «Альгердава дзіда») і інш.

Творы Вольгі Іпатавай пераведзены на рускую, англійскую, нямецкую, узбекскую, балгарскую, польскую, славацкую, чэшскую мовы, а таксама на мову хіндзі.

Акрамя таго, Вольга Іпатава выступае ў друку з крытычнымі артыкуламі і публіцыстычнымі нататкамі, перакладае на беларускую мову творы рускіх, літоўскіх, украінскіх, узбекскіх, армянскіх пісьменнікаў, займаецца грамадскай дзейнасцю.

Крыніца: www.be.wikipedia.org

1. Пра іх, як пра істот, што гуртом нападаюць на ахвяру і смокчуць з яе кроў, піша Нікіфароўскі. Піск іх чуцён толькі чалавеку, які мае «чацвярговую соль»

2. Па А. Багдановічу, яны носяцца ў паветры і таксама разам накідваюцца на ахвяру

3. «Рубель літоўскі чыстага серабра», альбо адна капа, змяшчаў 60 пражскіх грошаў. Літоўскія дэнарыі (тут дзінары) маленькія, грам вагой манеткі, дзе на некаторых стаяла «Печат»

4. Знішчыўшы прусаў, немцы пакінулі назву краіны Прусіі, таму просты люд па-ранейшаму азначаў Прусію як «Прусы»

5. Першая, законная жонка, у язычнікаў

6. Гаворачы тут «Асвіны» (гл. раман «Залатая жрыца Ашвінаў»), я хачу падкрэсліць трансфармацыю гэтага імені, якое засталося ў нашай міфалогіі як «Асвіны»

7. Жанчына, якая праз сваё шальмоўсгва не мела дзіцяці альбо праклятая людзьмі

8. Нячысты дух, з'яўляецца перад людзьмі ў выглядзе кас.матай жывёлы чорнага колеру

9. Нячысцікі-пачаткоўцы, яны служаць у іншых чарцей на пабягушках

10. Найбольш актыўна перашкаджаюць людзям з 11 гадзін вечара і да 3 ночы, крычучы дзікімі галасамі і рагочучы

11. Брытымі былі язычнікі, хрысціяне ж павінны былі насіць бараду

12. Персанаж беларускай міфалогіі

13. Сын імператара

14. Некаторыя беларускія даследчыкі атаясамліваюць вешчага Ворана ў славянскім фальклоры з індыйскім

богам, ахоўнікам сусветнага закону і валадаром вод Варунай

15. Паводле артыкула Н. Галімавай «Татары ў Заходняй Беларусі», сват Данілы Раманавіча, князя Галіцка-Валынскай зямлі, хан Цегак (у арт. — Тегак), уцякаючы ад татара-манголаў, прывёў з сабою на Берасцейскую зямлю падначаленых яму полаўцаў, якія тут рассяліліся. Берасцейская зямля далучылася да ВКЛ у 1319 годзе, і таму зразумела, адкуль яны з'явіліся ў атрадзе Гедзіміна

16. Аб'явіць Пагоню — значыла прызначыць выступленне войска ўслед за ворагам, каб забраць у яго здабычу (палон)

17. З шоўку, які прывозілі з Дамаска

18. Невялікі дыванок

19. Усе гэтыя стравы называюцца ў спісе страў каралеўскага двара пры Ягайлу

20. Парушальнікі прысягі, ілжэсведкі

21. Рабаўнікі

22. Кароткі меч

23. Від падатку

24. Гіль-птушка — снягір

25. Пра гэтыя дэталі мужчынскага ўбрання піша А. Квяткоўская ў альмнаху «Крыўя» (№ 1, 1996)

26. П. Урбан падае гэтае імя ў двух варыянтах: ад грэч. Aga і кельцкага gajlo — светлы альбо ад Jaga — gailo, што паходзяць ад бога-творцы Крышны, які называўся таксама Jagan atha

27. Бамбарда з'явілася ў канцы XIV стагоддзя

28. Сын Альгерда Канстанцін пазней разам са сваім стрыечным братам увайшоў у змову з Ордэнам супраць

свайго бацькі↵

29. Аўстрыйскі паэт Ульрых фон Ліхтэнштэйн (каля 1200-1275), факты з біяграфіі якога прыводзяца тут, сапраўды напісаў кнігу «Служэнне Даме»↵

30. Цікавы артыкул-гіпотэза А. Асава ў «Навуцы і рэлігіі» (10, 1999) аб тым, што Яруна ідэнтыфікуецца з Арджунай (герой «Махабхараты»), а гіпербарэі, ад якіх грэкі атрымалі многія свае веды — са славянамі. Захоплены ў VII ст. н. э. грэкамі, гэты горад у XIV ст. быў заняты венецыянцамі і генуэзцамі, якія спрабавалі аднавіць старажытныя славянскія крэпасці, што былі канчаткова знішчаны туркамі ў 1475 г.↵

31. Маецца на ўвазе перакаці-поле↵

32. Лёгка↵

33. Лютасць↵

34. Паспалітае рушэнне — земская абарона. Тэрмін гэты вядомы з XVI ст., таму я ўводжу тут толькі адно слова — рушэнне↵

35. Палкі↵

36. Машыны-самастрэлы↵

37. Нарымонт і Яўнут — сыны Гедзіміна ад праваслаўнай княгіні Еўны, а паколькі мелі яны за жонак крывічанак, то ў любым выпадку гэтыя пляменнікі Альгерда далека не цалкам літоўцы, як гэта прынята сцвярджаць у гісторыяграфіі↵

38. Пераклад мой. — ПСРЛ, т. 32, с. 43↵

39. Хан-Харангуй — «гаспадар цемры», у міфалогі манголаў грознае боства гневу↵

40. «...рускае серабро, цяпер ужо ў палавінным памеры, пайшло на падтрымку Мамаевай Арды супраць Мурутавай» — Д. Балашоў. Вецер часу. Карэлія, Петразаводск, 1988↵

41. Сварка

42. Альгерд, які насіў па хрышчэнні праваслаўнае імя Аляксандр, перад смерцю пастрыгся ў манахі пад імем Аляксей

43. Пра «добрыя харошыя грошы чэскай манеты» ўзгадвае купецкая грамата 1329 г.

44. Прысвойваць

Падрыхтаванае на падставе: Вольга Іпатава, Альгердава дзіда. Раманы, — Мінск: Беллітфонд, 2002. — 608 с.

ISBN 985-6576-31-8

УДК 882.6-31

У кнігу вядомай беларускай пісьменніцы Вольгі Іпатавай увайшлі тры раманы на гістарычную тэму — «Залатая жрыца Ашвінаў», «Вяшчун Гедзіміна» і «Альгердава дзіда».